

103
MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
FÖLDES BÉLA

XVII.

A MONARCHIA PÉNZÜGYI HARCKÉSZÜLTSEGE

A MAGY. TUD. AKADÉMIA ÁLTAL JUTALMAZOTT MŰ

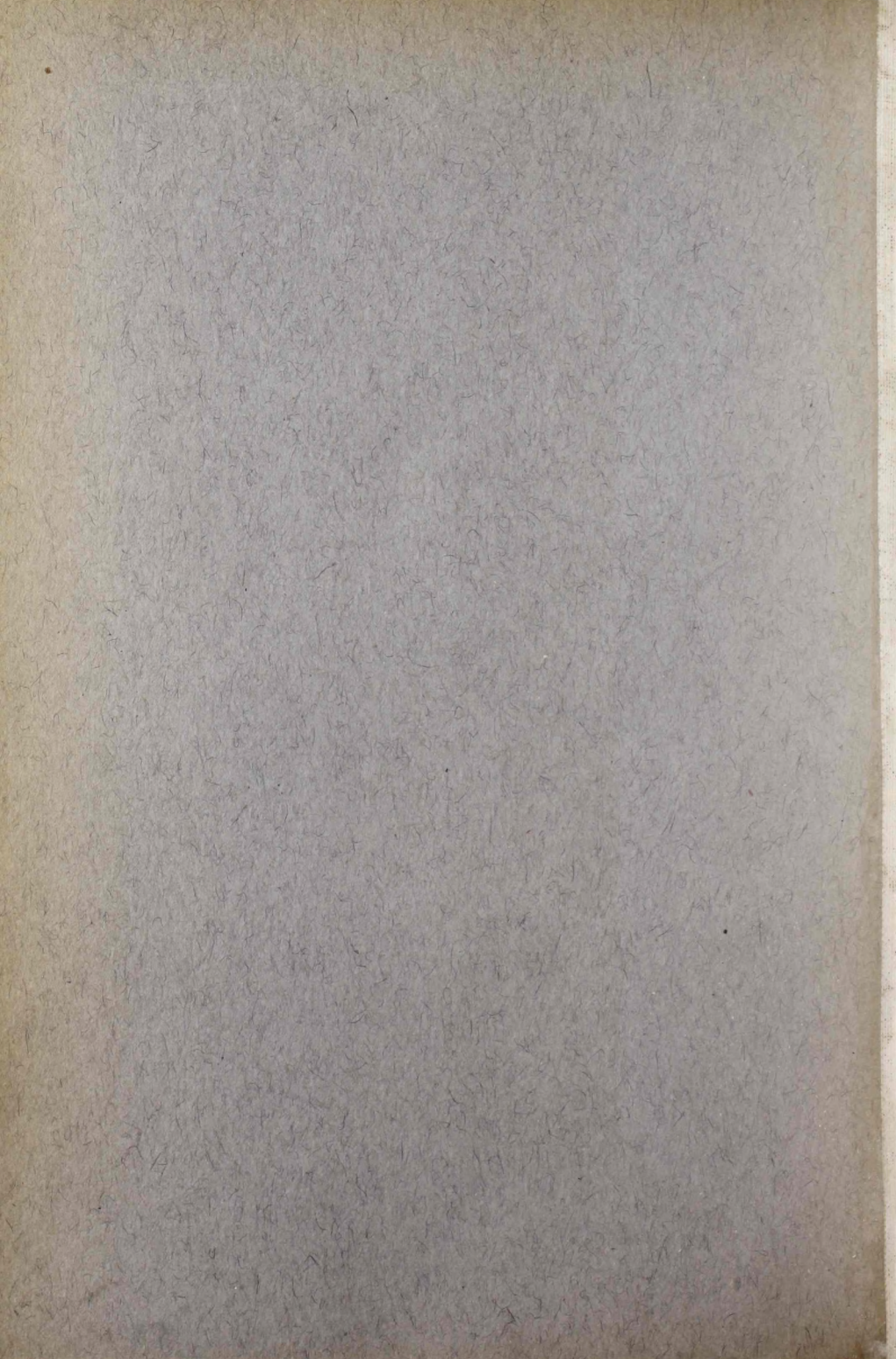
IRTA

DR HANTOS ELEMÉR

BUDAPEST, 1914.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA

IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.

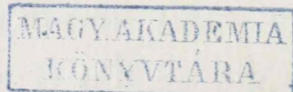
Dr HANTOS ELEMÉR

**A MONARCHIA PÉNZÜGYI HARCKÉSZÜLTSEGE,
MOZGÓSITASA ÉS HADVISELÉSE**

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
FÖLDES BÉLA

XVII.

DR HANTOS: A MONARCHIA PÉNZÜGYI HARC-
KÉSZÜLTSEGE MOZGÓSÍTÁSA ÉS HADVISELÉSE

BUDAPEST, 1914
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.

A MONARCHIA
PÉNZÜGYI HARCKÉSZÜLTSEGE
MOZGÓSÍTÁSA ÉS HADVISELÉSE

A MAGY. TUD. AKADÉMIA LÉVAY-DIJÁVAL JUTALMAZOTT MŰ

IRTA

DR HANTOS ELEMÉR

BUDAPEST, 1914
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.

162089

APRIL 20 1971
KÖNYVTÁRSZÁM
MAGYARAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

LÉGRÁDY TESTVÉREK NYOMÁSA, BUDAPEST.

TARTALOM

I. FEJEZET.

A jövő háboruja.

Háborus lehetőségek — a háboruk látszólagos okai — valódi okai — földrajzi tényezők, hadvezetőség, katonaság szerepe a háboruban — a háboruk tartama, lefolyása — a siker kulcsa — a monarchia háborus eshetőségei	7—16
--	------

II. FEJEZET.

A jövő háborujának közgazdasági hatása.

A háborus válság természete — hatása az agrár és az ipari állam közgazdaságára — a harctér fekvésének és a harci eredménynek befolyása — a háborus válság lefolyásának időszakai — a válság hatása : a termelésre, a fogyasztásra, a be- és kivitelre, a forgalomra, a jövedelemeloszlásra és a munkapiacra — a válság hatása az államgazdaságra — a válság üdvös hatásai	17—26
---	-------

III. FEJEZET.

A jövő háborujának költségei és veszteségei.

A kérdés nehézségei — a francia-német háboru költségei — a bur háboru költségei — az orosz-japán háboru költségei — a marokkói hadjárat költségei — az olasz-török háboru költségei — a balkán háboru költségei — a háborus költségek alapszámái — a monarchia háborujának költségei — a háboru egyéb veszteségei	27—37
---	-------

IV. FEJEZET.

A nagyhatalmak katonai készültsége békében és háboruban.

A katonai készültség előfeltételei — a monarchia hadi készültsége — a német birodalom katonai készültsége — Olaszország hadi ké-	
--	--

szültsége — Oroszország hadi készültsége — Franciaország hadi készültsége — az angol birodalom hadi készültsége — a hármas szövetség és a hármas entente katonai erejének szembehelyezése — a katonai létszám jelentősége	38—50
---	-------

V. FEJEZET.

A nagyhatalmak katonai készültségének terhei és hatásuk az egyes államháztartásokra.

A katonai terhek emelkedése közgazdasági és társadalmi szempontból — a monarchia hadügyi kiadásai — a német birodalom hadügyi kiadásai — Olaszország hadügyi kiadásai — Franciaország kiadásai — Oroszország kiadásai — Anglia kiadásai — a nagyhatalmak kiadásainak egybevetése — a terhek megoszlása — a katonai terhek befolyása a monarchia, a német birodalom, Olaszország, Franciaország, Oroszország és Anglia állami pénzügyeire	51—71
--	-------

VI. FEJEZET.

Pénzügyi készültség.

A monarchia pénzügyi készenléte béke idején.

A pénzügyi készenlét mibenléte és jelentősége — a monarchia két államának nemzeti vagyona, államháztartása és államadósságai — a monarchia két államának hitelszervezete — a monarchia pénz- és tőkepiacai — a monarchia csekk- és giroforgalma — a monarchia közös jegybankja — összefoglalás	72—93
--	-------

VII. FEJEZET.

Pénzügyi mozgósítás.

A monarchia pénzügyi készenléte mozgósítás és háború esetén.

A pénzügyi mozgósítás mibenléte és jelentősége — a mozgósítás tényleges és ijedelmi szükségletei — a pénzintézetek mozgósítása — moratoriumok — pénztári készletek — természetbeni szolgáltatások — a jegybank mozgósítása és hadi akciója — összefoglalás	94—112
--	--------

VIII. FEJEZET.

Pénzügyi hadviselés.*A monarchia pénzügyi teherviselése háboru idején.*

A pénzügyi hadviselés mibenléte és jelentősége — Ausztria és Magyarország pénzügyi hadviselése : a hét éves háboruban, a napoleoni háborukban, 1848/49-ik évi háborukban, a krími háboruban, III. Napoleon elleni háboruban, az 1866-iki háboruban, a boszniai okkupáció, a megszállott tartományok annexiójának és az 1912/13. évi készenlétnek költségei — Anglia pénzügyi hadviselése — az orosz-japán háboru pénzügyi ellátása — a pénzügyi hadviselés eszközei — hadi kincs — hadi kölcsönpénztárak — hadi adók és hadi kölcsönök — kényszerkölcsönök — papírpénz — hadi kárpótlás — összefoglalás	113—152
Irodalom	153—154

ELŐSZÓ.

Olyan időben, amikor a nemzetközi politika összes jelzőkészülékei háborút mutatnak, talán érdeklődésre számíthat a pénzügyi hadikészültség és a háboru pénzügyeinek fejtegetése.

A katonai készültség, mozgósítás és hadviselés hét pecséttel őrzött hadi titok, holott pénzügyi kísérő jelenségeik a legnagyobb nyilvánosságot igényelik, hogy a gazdasági élet minden eshetőségre berendezkedhessék. Övhassa és oktathassa azt a számos tényezőt, mely a pénzügyi készültség szempontjából tekintetbe jön és alkalmazhassa azokat a vészjelzőket és biztonsági szellenttyűket, melyek igénybevételére sor kerülhet. Rövidlátó titkolódzás, félnék leplezgetés, ugyanugy megbosszulhatja magát, mint a túlfűtött optimizmus vagy gondatlan nemtörődomség.

A probléma felvetése első sorban gyakorlati célt kíván szolgálni. Megoldásához elkerülhetetlennek mutatkozott általános hadügyi és államgazdaságtani kérdések tárgyalása. A jövő háborujának jellege, közgazdasági hatása és költségei egy-egy fejezetet követeltek a magok részére. Részletesen kellett tárgyalni a katonai készültséget és annak pénzügyi terheit. A munka sulypontja azonban az utolsó három fejezetben van, amelyek a pénzügyi harckészültség, a pénzügyi mozgósítás és a pénzügyi hadviselés kérdésével foglalkoznak. A hármas beosztás új, de talán megfelelő. Uszó határok mindenütt vannak.

Természettudományi hasonlattal élve a pénzügyi készség valamely ország állami és magánpénzügyeinek statikája, a pénzügyi mozgósítás kinetikája, a pénzügyi hadviselés dinamikája. Mennél nagyobb a helyzeti (potentialis) erő és a mozgó (kinetikai) energia, annál nagyobb lesz eredőjük a pénzügyi hadviselés teherbirása.

A tanulmány az egyes erőket, működésüket és összehatásukat a monarchia háborus eshetőségei szempontjából veszi vizsgálat alá és ehhez képest teszi meg javaslatait.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a tanulmány tudományos célzattal, nyugodt időben íródott s a monarchiának legalább egy nagyhatalommal és több fronton folyó háboruját tartotta szem előtt. Szerbiával vagy más hasonló rangú hatalommal szemben a monarchia katonai, gazdasági és pénzügyi fölénye annyira tulnyomó, hogy erre az eshetőségre külön pénzügyi haditerv kidolgozása nem látszott szükségesnek.

Budapest, 1914 július 30.

H. E.

I. FEJEZET

A jövő háboruja

Több mint negyven esztendő óta élnek egymással békében Európa kulturnemzetei. A német-francia háboru volt az utolsó ahol két szoros értelemben vett kulturnép fegyvereit összemérte. Mig a mult század hatvanas éveiben a háboru lehetősége még jelentékeny szerepet vitt a kormányok sőt az egyesek elhatározásaiban, egy emberöltő békés fejlődése teljesen számüzte ezt a gondot a népek tudatából.

A monarchia lakossága még hosszabb idő óta, közel félszázadon át élvezte a béke áldásait. A háboruk, amelyek azóta Európában lefolytak nem voltak lényeges kihatással reá. Bosznia és Hercegovina megszállása több volt ugyan egyszerű katonai sétánál, aminek eleinte tervezték, de komoly értelemben vett hadjáratnak mégsem tekinthető. A megszállott tartományoknak 1908-ban bekövetkezett annektálása felkavarta a nemzetközi politika hullámaít, anélkül azonban, hogy háborura vagy akárcsak hivatalos mozgósításra sor került volna.

A hatalmak új elhelyezkedése a hármas szövetség a hármas entente és legujabban a balkán szövetség keretében véget vetett ennek a barátságos helyzetnek. A politikai ellentétek hordozói Európában ma már nem egyes államok hanem a szövetségesek csoportjai. Ha a csoport egyik tagja összeütközésbe kerül a másik csoport valamelyik tagjával, ez visszahatással van valamennyi szövetséges államra.¹⁾ Így a marokkói válság, amely monarchián-

¹⁾ Francia írók is, akik eddig csak Németországgal mérték össze hazájuk katonai és pénzügyi készütségét, ujabban felhívják a közfigyelmet arra, hogy ma a probléma már nem olyan egyszerű. „Le temps est passé, en effet, ou en Europe, on pouvait espérer que la France et l'Allemagne videraient en champ clos leurs vieux différends. Maintenant, les alliances et les ententes conclues forcent toutes les grandes puissances á prendre part á la lutte, et il faut s'attendre, en principe, á voir la Triple Alliance se mesurer sur terre et sur mer avec la Triple Entente.“ Charles Malo, La prochaine guerre, 12.1.

kat közvetlenül egyáltalán nem érdekelte, szövetségese miatt gazdaságilag erősen érintette. Viszont a Balkán háboru, amely közvetlenül csak a monarchia és Oroszország köreit zavarta a szövetségi viszony erejénél fogva nagy hatással volt Európa összes vezető államaira s ha közöttük nem is vitt fegyveres mérkőzésre, a fegyverkezések olyan mérkőzését eredményezte, amely könnyen vihet háborura.

Hogy a jövő háboruja a szövetségesek mily csoportjait fogja egymás mellé és egymással szembe hozni, ezt biztosan előre megmondani nem lehet. Épen ezért a jelen feladata csupán az lehet, hogy minden eshetőségre felkészüljön. Felkészüljön hadsereggel, tengerészettel, de megfelelő gazdasági és pénzügyi szervezettel is. A fegyverkezés problémái között a pénzügyi felkészültség döntő fontossága. A pénzügyi készültség problémája azonban szükségessé teszi a háborus lehetőségek elméleti tisztázását, mint amelyek nélkül oly kérdések, mint a jövő háborujának költségei, a pénzügyi készültség előfeltételei, a pénzügyi mozgósítás mérve a pénzügyi hadviselés eszközei levegőben lógnának.

A jövő háborujának elméleti ismerete azért is szükséges, hogy a békében teendő előkészületek mérvét megállapíthassuk. A pénznek és emberanyagának, melyet az állam már békében áldoz, elegendőnek kell lennie arra, hogy bizonyos nyugodtsággal láthasson hozzá a komoly okok által elkerülhetetlenül felidézett háboru veszedelmes kockajátékához. Komoly okok nélkül és más megoldás lehetősége esetén háborut viselni nem szabad, de nem is lehet, mert a jövő háborujában nem csupán a hadjáratba elvitt harcerőkre, hanem az egész nemzet összes anyagi, értelmi és erkölcsi támogatására lesz szükség.

Az idők, amikor dynastikus tekintetből viseltek háborut, rég elmúltak. A dynastikus érzésnek nagy szerepe juthat a háboru kimenetelében,¹⁾ de háboru felidezésére nem lesz alkalmas. Anglia 1866-ban nyugodtan engedte, hogy Hannovert meghódítsák, annak ellenére, hogy personális unióban volt az egyesült királysággal

¹⁾ *Woinovich* tábornok a modern háboruról c. tanulmányában (Magyar katonai közlöny 1910. évf.) szükségesnek tartja, hogy az állam megvédésére hivatott nagy fegyveres tömegek valamely közös szellemtől, magasztos érzéstől legyenek áthatva. Ilyenül nálunk a *dynastikus érzést* jelöli meg, mert szerinte ez a legerősebb kötelék, amely a monarchia népeit összetartja.

s az angol királyi család sarja ült Hannover trónján. Norvégiának a svéd dynastiától való elválása szintén vérontás nélkül ment végbe. Ezek a tapasztalatok is igazolják, hogy a modern háboru nem a fejedelmek, nem a kormányok, nem a diplomácia, hanem a népek harca.

Az államoknak konfliktusai, amelyek formai sérelmekből és jogsértésekből erednek, ma már szintén nem komoly okai háborunak. Az ilyen összeütközésekből eredő viszályok elintézésére a felek kölcsönös megegyezése s főleg a választott bíróság bevált eszköz. A választott bírósági döntések statisztikája kétségtelenül igazolja, hogy korunk komoly ok hiányában letér a hadi ösvényről és utat tör magának a béke irányában. Az Alabama ügynek választott bíróság által való elintézése Anglia és az Egyesült Államok között, Franciaország és Németország megegyezései Marokkó körül, Anglia és Oroszország között a hulli incidens folytán keletkezett viszálynak birói ítélettel való befejezése, az agadiri konfliktusnak diplomáciai elintézése, Norvégiának Svédországtól való elválása mind háboru elkerülésével vált lehetővé.

S ha a jövőben hasonló incidensek háborut idéznek fel, ugy ezek sohasem igazi okai annak, mert ha csupán ilyen viszálykodásokról van szó, a mai diplomácia a rendszabályok egész fegyvertára felett rendelkezik, amelyek alkalmasak arra, hogy minden mindenféle kielégítő módon elintéztessék.¹⁾

Ugyancsak hamis látszat az, hogy a háborukat a kapitalizmus szítja vagy éppenséggel felidézi. Az utolsó évtizedek legtöbb véres összeütközését a közvélemény szenvedélyes fellobbanása okozta, amely sajtót, parlamentet, kormányt magával ragadott. A kapitalizmus, a hadseregszállítók és háboruban érdekelt iparosok, kereskedők és mezőgazdák legfeljebb kihasználják a konjunkturát, de a háboru alatt a rendkívül feszült nemzetközi verseny mellett semleges államok fogják magukhoz ragadni a hadviselő felek kereskedelmi összeköttetéseit, úgy, hogy végeredményben kétes, vajjon a háboru után a nagy nyereséget nem-e fogja még nagyobb veszteség felváltani. Azonfelül a nagy tőke még minden országban talál magának nyugodt biztos és elég jövedelmező el-

¹⁾ Antschikow, Krieg u. Arbeit 193. I.

helyezést, semhogy a háboru bizonytalan esélyeit megkockáztatnia kellene.¹⁾

Háborura elkerülhetetlenül csak vitális érdekek összeütközése vezethet. Ilyen érdekek : vitás határok, *nemzetiségi aspirációk*, kereskedelmi utak, gyarmatok.

A *határkérdések* körüli viták azonban ismételten diplomáciai és választott bírósági uton döntettek el. Több határvonal ezenfelül végképpen megállapítottnak tekinthető. Így feltételezhető hogy a monarchia és Németország, Franciaország és Spanyolország, Spanyolország és Portugália, Belgium, és Holland, Oroszország és Svédország közötti határokon a terjeszkedés az egyik hatalom részéről a másik rovására még ott is ki van zárva, ahol az egyik szomszéd a másikkal szemben tulerőben van vagy teljesen védtelen.

Ezzel szemben olyan határszéli területek, amelyek nemzeti rokonszenve *kétféle érzületet* megenged, még mindig tárgyai a politikai és hatalmi vetélkedésnek. Szomszéd országok, vagy távoli gyarmatok egynyelvű vagy legalább asszimilációra képes területei értékes hadi zsákmánynak tekintetnek, amely miatt érdemes fegyverhez nyulni. Németország nem fogja Lotharingiát kiadni, ezzel szemben Franciaország Elsasst szeretné, sőt Belgiumot s azon rajnai tartományokat, amelyekben a francia nyelv még nem ment teljesen feledésbe. Anglia ragaszkodik Indiához. Ameny-

¹⁾ *Pfeiffer*, *Kriegsgeist* című munkáját ugyszólván egészen ama két tétel igazolásának szentelte, hogy 1. a fegyverkezés és ezzel a katonai kiadások emelkedése a hadseregszállítók műve. 2. a háboru oka a nagytőke :

„In der fortschreitenden Entwicklung der Bewaffnung jedoch hätten die Wehrforderungen für eine moderne schlagfertige Armee das rechtliche Mass niemals überstiegen, wenn die Rüstungsfrage kein reines Geschäfts- und Spekulationsmittel des internationalen Kapitalismus geworden wäre.” 64. l.

„Erforscht man nun die Ursache der Kriege, so gibt es auf die natürlichste Frage : Wem nützt er bei der heutigen Wirtschaftsweise unbedingt, nur die eine Antwort : Dem Finanzkapital. Damit ist nun nicht gesagt, dass der Kapitalismus den Krieg will. Im allgemeinen wird man den Frieden vorziehen. Aber man zieht weitaus den grössten Nutzen aus dem Kriege und hat auch noch immer durch eine dienstbare Presse den Kriegstauel entfacht und geschürt.” 149. l.

Még *Moltke* is a német-francia háboru történetéről. (Gesammelte Schriften III. köt.) irt munkájában tulbecsüli a tőzsdé hatását és jelentőségét, amikor ezt mondja : „Die grossen Kämpfe der neueren Zeit sind gegen den Wunsch u. Willen der Regierenden entbrannt. Die Börse hat in unseren Tagen einen Einfluss gewonnen, welche die bewaffnete Macht für ihre Interessen ins Feld zu rufen vermag.”

nyire népszerűtlen volt annak idején Franciaországban Tonkin és Tunis meghódítása, most még sem engednék ezeket a tartományokat háboru nélkül elvenni. A második balkán háboru, amely Macedonia birtokáért indult meg, szintén abban leli magyarázatát, hogy a balkán államok sehogy sem tudtak megegyezni az ezen országban összekeverve lakó görögök, szerbek, bolgárok és kucooláhok területeinek hovatartozandóságára nézve. A szerencsétlenül elintézett háboru éppen ezen kérdések rendezetlensége miatt nem is vetette meg alapját a békés fejlődésnek.

Hódító támadásoknak azzal a célzattal, hogy a hódítóval egyenrangu kulturájú államot vagy területet szerezzenek, csakis akkor lesz sikerük, ha a meghódított terület lakossága a hódító országba való bekebelezést kívánja. Az idő, amikor Európa fejdelmei önkényesen tüntettek el egy-egy nemzetet a föld színéről, elmúltak. Még a napoleoni hadjáratok idejében, német és németalföldi tartományok hűbéri birtokok módjára elvették és adományoztattak. Belgiumról való lemondása fejében kapta Ausztria Velencét, viszont az uralmától ilykép kiesett toscanai herceg német tartományt kapott kárpótlásul.

Minden egyéb indító oknál nagyobb jelentőséggel bírnak a *kereskedelmi összeköttetések* és tengerentuli *gyarmatok* szerzésére irányuló törekvések a háboru viselésében. A jövő hódítója arra fog törekedni, hogy kizsákmányolatlan területeket vegyen birtokába, ott gyarmatokat alapítson s ezzel helyet teremtsen felesleges termékeinek és munkásainak. Szabad érintkezést fog keresni Afrika vad népeivel, Ázsia ipartalan vidékeivel s a tenger szigetekkel, hogy termékei vásárlására kényszeríthesse.

A jövő hatalmi kérdései elsősorban a tengeren, messze földrészekén fognak eldőlni és ott szigoruan körülhatárolt háborukban fognak kiküzdetni. De ha újból európai háborura kerülne a sor, nincs kizárva, hogy a nemzetközi kötelékek összerü volna mellett a háboru szövétneke lángba borítja az egész világrészt.

Egy ilyen nagy háboru lényegesen különbözne minden eddigittől. *Földrajzi tényezők*, amelyek hajdanában oly nagy szerepet játszottak, egészen alárendeltek. Mindenütt lehet háboruszkodni, ahol ember és ló mozogni tud. A csatatér rendkívüli terjedelme, a felvonuló óriási seregtettek a *hadvezetőség személyes szereplését*

hátterbe szorítják. A jövő háboruja nem fog oly regényesen festeni, mint Napoleon csatáinak képe, a modern hadvezér azonban a kisebb dicsőség ellenében számos könnyítést kap a hadi technikától. A tábori táviró, tábori telefon, kormányozható léghajó, repülőgép, automobil, megannyi jelentékeny segédeszköz, melyekkel a fővezér és hadvezérek távol a csata színhelyétől a harc lefolyását figyelhetik és irányíthatják.

De háttérbe fogja szorítani a jövő háboruja a katonának személyes szerepét a küzdelemben. Régente ember ember ellen küzdött s a siker elsősorban a harcosok személyes elszántságától függött. A jövőben a katonák százezrei küzdenek egymás ellen, anélkül, hogy egymást látnák. A modern hadi technika gépei, puskák, gépfegyverek, ágyuk végzik a kegyetlen munka tulnyomó részét. Ugyanez áll a tengeri ütközetekre. Hajdan hajó hajóval szállt szembe, a csuzimai japán-orosz tengeri csatánál az ellenséges hadihajók állandóan két kilométernyi távolságban voltak egymástól. Egyedül a lovasság fogja megőrizni régi jellegét, miután hirszerző, felderítő szolgálata ezt megkívánja.¹⁾

A modern fegyverkezés sokfélesége és tökéletessége még sem jogosít fel arra a feltevésre, hogy a háborúk a jövőben rövidebb ideig fognak tartani. A nagy kiterjedésű harcvonalak különböző pontjain ugyanis számos összeütközés fog keletkezni, amelyek nagy időt vesznek igénybe. Már 1813-ban, amikor a szász csatatereteken első ízben ütköztek össze a maihoz hasonló nagy tömegek, huzamosabb ideig tartottak a harcok. A német-francia háború is ellentmond a feltevésnek. Annak idején általános csodálkozást keltett, hogy a háborút bűnös könnyelműséggel felidézett dynastia eltávolítása és az egész császári had megsemmisítése után, a francia nemzet a háborút, mint a magát felvette és kimerültségig végigküzdötte. Még szembetűnőbb az orosz-japán háború esete. Ennél azt sem lehetett mondani, hogy a háború az orosz nép létérdekeit érintette. Gyarmati háború volt, a birodalom legszélsőbb zugában, amelyet az orosz nép nem akart és ép ezért előtte kinos, sőt gyűlöletes volt. Kuropatkin tábornok és két hatalmas miniszter egész

¹⁾ *Máday Andor* (A háború és béke szociológiája) jól jegyzi meg, hogy az ipari átalakulás a háború terén lényegében ugyanolyan hatást fog gyakorolni az egyénre, mint a gazdasági tevékenység terein.

tekintélyüket vetették latba a háboru megakadályozására és mikor ennek dacára kitört, az orosz kormány másfél esztendőn át mindent elkövetett, hogy hatalmas befolyását Keletázsiában fenntartsa. Nagy katonai tekintélyek ezért sohasem osztották azt a felfogást, hogy a jövő háboruja rövid lesz. Moltke 1890. május 14-én mondott híres beszédében azt jósolta, hogy a háboruk ahelyett, hogy rövidebbek lennének, hosszabbak lesznek.

A balkáni háboru is megmutatta, hogy a harc, a döntő nagy ütközet, amint az már az orosz-japán hadjáratból kitünt, nagy területekre kiterjed és több napig tart. Ennélfogva mindkét hadfél nagyobb arányu sáncmunkákat végez és rögtönzött megerősítéseket létesít, egyrészt, hogy ellenálló erejét növelje, másrészt, hogy egyes helyeket csak gyengén kelljen megerősítenie, más helyeken pedig tulerővel lépjen föl. A törökök Drinápolynál, Janinánál és Skutarinál hónapokig ellenállást fejtettek ki, Skutari és Janina nem katonai erőhatalom folytán kerültek ellenséges kézbe, Skutari a montenegróiaknak Essad árulása folytán jutott, Janina elestét pedig csengő pénzzel vásárolták meg a görögök. Ebből az következik, hogy erődítmények és megerősített hadállások óriási szolgálatokat tudnak tenni, ha jó karban vannak tartva és ha a parancsnok megközelíthetetlen. A második balkán háboruban a szerbek Ovcepoljenál valóságos erődítményeket építettek és ezeket sok nehéz üteggel fölszerelték. Ezek a rögtönzött megerősítések és a bennük lévő erős ütegek megtörték a bolgárok erejét, úgy, hogy végül maguk mögé kapták a görög támadást is, ami teljes meghátrálásukat vonta maga után. Az erődítmények és megerősített tábori hadállások fokozott értékelésének felelnek meg azok a nagyarányu befektetések, amelyeket ujabban minden országban erődítmények létesítésére fordítanak. És joggal, mert bármelyik nyugateurópai erődítménynek ostroma ugyanazt a szerepet játszhatja, mint Port Arthur vagy Drinápoly, azaz félével kihuzhatja a háborus eseményeket.¹⁾

*.,Voilà ce qui, á limitation de ce qui se passe la péninsule balkanique, se passerait dans notre occident de l'Europe si une grande guerre y éclatait.

Il faut chasser les préjugés frivoles á ce sujet. Il nous souvient que, il y á une douzaine on une quinzaine d'années, un de ces philanthropes naifs qui ne peuvent jamais se résigner á réalité, M. de Bloch, publia, á Varsovie, un immense ouvrage en plusieurs énormes volumes pour prouver qu'une grande guerre était désormais impossible, l'armement universel ne la comportant pas. Nous avions toujours con-

De ha rövidebbek nem is lesznek, véresebbek sem lesznek a jövő háborúi az öldöklő szerszámok minden tökéletessége dacára. Mennél hirtelenebb és hatalmasabb a fegyverek hatása, annál gyorsabban terjesztenek félelmet és ijedtséget s a harci gépek tökéletesedése talán még kevésbé véressé fogja tenni a háborúkat.¹⁾ A gyakorló téren legnagyobb jelentősége a fegyverek tökéletességének van, a harctéren minden a csapatok fegyvelmeztségétől, bátorságától függ. Aki az ellenfélben előbb tud riadalmat kelteni, annak félig nyert ügye van. Az első sikerek ép azért különösen fontosak, mert a csapatok szellemére, az ország hangulatára nagy hatással vannak. Az elmúlt idők nagyon sok győzelme csak úgy következhetett be, hogy a hadvezetők egyike kishitűvé vált és elvesztette bátorságát a harc folytatásához. Hasonló sikerrel fog operálni az a hadvezér, aki az ellenséget olykép zárja körül, hogy a sereg élelmezése lehetetlenné váljék. Az élelmezés általában véve a hadi felszereléssel és a pénzügyi készütséggel teljesen egyenrangú tényező.²⁾ A jövő háborújának győzedelmes vezetése ép ezért nemcsak az ellenség direkt vereségeiben, hanem lelki, morális és fizikai motívumokban is keresendő. Az ismert mondás, hogy Königrätznél a tanitómester győzött, a jövő háborúiban még százszorta nagyobb jelentőséggel bír. A kevésbbé képzett katona ágyutöltelék, martalékul esik a kiképzettebb ellenség nagyobb ügyességének, tüzfegyelmének. A győzelem azok részén lesz, akik nemcsak tömegeket állítanak ki, hanem azokban az erkölcsi, értelmi és fizikai erők összhangját is biztosítják.

sidéré ces élucubrations de M. de Bloch comme des enfantillages. Depuis lors, la guerre des Boers, puis les deux guerres balkaniques, ont donné le plus cruel démenti à cette puérole conception." Leroy Beaulieu L'Economiste 1913 aug. 23.

¹⁾ „Wir glauben, dass die masslos mörderischen Waffen der kommenden Jahrhunderte zu den Illusionen gerechnet werden müssen. Besonders überzeugend dürfte eine Gegenüberstellung wirken der hartnäckigen Schlachten der napoleonischen Epoche mit Gewehren, die auf 300 Schritte trugen und Verlusten von einem Drittel der Kämpfenden und der jüngsten Kämpfe des deutsch-französischen Krieges (mit Kugelspitzen 50. l.), welche weniger als den fünften Teil der in Aktion getretenen Truppen Tod und Verstümmelungen gebracht haben, obgleich die Gewehre zehnmal schneller und weiter schossen." *Anitschkow i. m.* 67. l.

²⁾ Különösen angol írók, akik hazájuk élelmezésének nehézségeit ismerik, helyeznek nagy súlyt az élelmezési kérdés tárgyalására. *Lawson* munkájában (Modern wars and war taxes) külön fejezetet szentel neki, amelyet így vezet be: „Next to the strength and efficiency of the fighting forces, the most decisive factors in war are food and finance. An army, it has been said, travels on its stomach, and the stomach has to be fed often at heavy cost.” 37. l.

A háboru sorompóját azonban a legideálisabban képzett, fegyelmezett és felfegyverzett haderőnek sem szabad áttörnie, anélkül, hogy az ország gazdaságilag és pénzügyileg kellően felkészülve volna.

Monarchiánk katonai gazdasági és pénzügyi készülségéről későbbi fejezetekben fogunk képet alkotni, itt csak annak jelzésére szoritkozhatunk, hogy minden okunk meg van erre a készülődésre. Mert a monarchia állandóan háborus veszedelemnek van kitéve azon államhatalmi evolúciók és háboruskodások révén, amelyek tőzsomszedságában, a Balkán-félszigeten lejátszódnak és egyre szélesebb medret ásnak. Nekünk még területhódítási, sőt sztratégia pontszerzési vágyaink sincsenek. Külügyi politikánk nem agresszív természetű, nem hódításra, hanem benn és körülöttünk a békének fentartására irányul. Egyedüli célunk állami területeink integritásának védelme és kereskedelmi forgalmunk biztosítása. A meglevőt akarjuk megvédeni, erre pedig „minden honfi karja készen áll.“ Ennek dacára nem tudjuk, mikor kényszerítenek bennünket a viszonyok Európa dolgaiba való beavatkozásra és mikor kell összemérnünk erőnket keleti vagy déli szomszédjainkkal. Egyik szomszédunk Oroszország. Hagyományos keleti politikája ismeretes. Törekvése, hogy a Fekete-tengerből kijáratot biztosítson magának a Bosporus és Dardanellák megszerzésével, ami azonban Anglia leghatározottabb ellenkezésével fog találkozni. Bennünket ez a törekvése közelebbről nem érdekel. De husunkba vág az az aspirációja, amelylyel a balkán államokat fenhatósága alá hajtani vagy legalább is fensőbbsege mellett szövetségbe tömöríteni igyekszik. A monarchia ez által nemcsak megszokott, kiterjedt és fejlődésképes fogyasztási piacot veszítene el, hanem Krakkótól le Cattaróig szervezett szláv államok ércgyűrűje szorongatná. A második balkáni háboru eseményei ugyan ennek az orosz ábrándnak megvalósítását egy időre kitolták, ahhoz azonban már hozzászokhattunk, hogy a balkán államok részéről csak kellemetlen meglepetések érnek.

A monarchia délnyugati határán sem olyan megnyugtató a helyzet, mint azt az Olasz királysággal fennálló sok évi szövetségi viszonyunk indokolná. Az irredenta, az az áramlat az olasz nép körében, amely Ausztriának olaszok lakta vidékeit Itáliával

egyesíteni törekszik, egyre merészebben üti fel fejét s komoly aggodalomra adhat okot. Olaszország viselkedése Albániában és igyekezete az Adrián a hegemoniát magához ragadni esetleg Délalbánia elfoglalásával előlünk a kijáratot a Földközi tengerhez elzárni, szintén figyelembe veendő.

Fődolog azonban, hogy a keleti kérdés még korántsincs megoldva. A nagyhatalmak versengése a keletért egyre folyik. A Földközi tengeren való uralomért épülnek a Dreadnoughtok és a légi flották. A nagyhatalmak diplomatái vetekednek nemcsak új vasuti és egyéb koncessziókért, de külön gazdasági érdekszférákért is.

A Balkán-félsziget mai térképét nem tekinthetjük véglegesnek. A politikai fejlemények a döntő mérkőzés pillanatában különféle csoportosulásokat idézhetnek elő. Annyi bizonyos, hogy Törökország és az egész Balkán-liga újabb háboruban nem lesznek egy táborban. Az sem valószínű, hogy az 1912-i szövetségesek lesznek együtt, mert hisz ezek már 1913-ban viseltek egymás ellen véres háborút. De még az 1913-i szövetségesek is másképp csoportosulhatnak. Egyikükről sem lehetetlen, hogy mellénk sorakozik. Biztosnak véljük ma Bulgáriát és részben Albániát, de nyomós okok késztetik majd hozzánk való csatlakozásra Romániát is, amely harminc éve, hogy mellénk kényszerült, nehogy a szláv özönvizben elmerüljön. Késztethetik majd erre Görögországot, mely szláv területeket is hódított és viszont nagy görög népcsoportokat hagyott szláv uralom alatt. Szerbia, mely egy évszázadon át nekünk köszönhette legpozitívabb vívmányait és már földrajzi helyzeténél fogva is ránk van utalva, csak egy katonai demagogia féktelen izgatásai révén keveredhetett velünk háboruba.

Nagy problémák vannak függőben, nagy veszélyek perspektívája tárul elénk, a háboru órája azonban nemcsak katonailag, hanem gazdaságilag és pénzügyileg is felkészülve talál bennünket.

II. FEJEZET

A jövő háborujának közgazdasági hatása

Amikor a férfiak százezrei a zászlók alá vonulnak, forradalom támad a gazdasági életben. Ezt a forradalmat egyszerűen válságnak is szokták nevezni. A háborus válság azonban lényegesen különbözik a gazdasági élet e néven ismert másnemű zavaraitól. A gazdasági élet válságai mint termelési, fogyasztási, üzérkedési, pénz- vagy hitelválságok egyenként és rendszerint elszigetelve lépnek fel és folynak le, míg a háborus válság mindannyi összeműködése és együttes foglalatlja.¹⁾ De azért a háborus válság sem egyöntetű gazdasági jelenség, hanem eltérő természetű és változik a háboru célja, lefolyása és a hadviselő államok gazdasági jellege szerint. Egészen más lesz a háborus válság gazdasági hatása kizárólagos ipari államra, pl. Angliára, mely zsoldos hadat tart fenn és élelmiszerek dolgában tulnyomó részben a külföldre van utalva és más lesz homogén agrár államra, pl. Bulgáriára, ahol minden fegyverképes ember katona és élelmezési cikkekben bő készletek vannak.

Az agrár állam közgazdasága a háboru káros hatásainak kevésbé van kitéve, mint az ipari állam. Ha terményei és állatállománya feleslegének kivitele egy időre meg is akad, nem áll elő nagyobb hátrány, mivel a megmaradt többlet a huzamosabb megőrzés és eltartás miatt alig veszít valamit értékéből. Élelmezési cikkek pedig általában könnyebben értékesíthetők, mint ipari

¹⁾ A kettő közötti különbség észlelhető monarchiánkban az 1907. évi hitelválság és az 1912–13. évi háborus válság lefolyásában és hatásaiban. Az előbbi csupán hitelválság volt, mindössze 3¼ hónapig tartott és részleges volta, valamint rövid tartama miatt okulást nem hozott, hanem ellenkezőleg gyors elmúlása bátorította az akkor megszorult elemeket is, akik fokozott hévvel vetették magukat a spekulációra, ahol semmi keresni valójuk nem volt. Az 1912–13. évi válság a gazdasági élet minden terén a termelés, fogyasztás és jövedelemeloszlás minden szakában érezhető és nemcsak kiterjedésében, hanem intenzívitasában is, minden eddigi válságon túltett.

termények. Az agrár állam ellenben a hadicikkek bevitelére szorult tekintetben függ a külföldtől. A legtöbb európai agrár állam mégis rendelkezik már akkora ipar felett, hogy fokozott tevékenység mellett háboruban a legszükségesebbet maga is előállithassa.

Az *ipari állam* fölénye, hogy ugyanazon földterületen jelentékenyen több embert tarthat el, mint a mezőgazdasági állam. Több védkötelest szolgáltat, még ha tekintetbe vesszük is, hogy az ipari munkás alkalmazhatósága kisebb, mint a mezőgazdaságié. A nemzetvagyon gyorsabban szaporítja s így könnyebben áldozhat az állam hadikészültségére. Népesebb, gazdagabb, ennél fogva hatalmasabb, mint az agrár állam. Hátrányai azonban a népesség élelmezése és a közgazdaság körül annál élesebben jelentkeznek, mennél inkább nehezdednek meg a kivitel és bevitel előfeltételei.

A kiviteli ipar túltelensége következtében nagy munkástömegek vesztik kenyereiket. A többi ipar is a fogyasztás csökkenése révén kénytelen lesz korlátozni, ha nem beszüntetni üzemét. Hasonló sors vár a kereskedelemre. Az élelmiszerek behozatalának megnehezítése folytán az árak jelentékenyen emelkednek, holott a tömeg keresete csökken. Az ipari állam létérdeke véderőjét úgy kiépiteni, hogy a kereskedelmi utakat nyitva tarthassa.

Mind e nehézségek miatt az iparos államnak a pénzügyi harcokészültség szempontjából is erősebben kell felfegyverkeznie, mint a mezőgazda államnak.

A háborus válság természetére azonban nemcsak az államok eltérő gazdasági jellege, hanem a harctér helyzete és a harci eredmény is lényeges befolyással van. Jelentékeny különbséget tesz, hogy a háborút egy vagy több fronton kell-e folytatni és színterét átvihető-e idegen országba vagy saját területen kell-e megütközni. Különösen ez utóbbi különbségnek van nagy jelentősége.

Az utolsó emberöltő legtöbb háborúja: a búr, a spanyol-amerikai, az orosz-japán, az olasz-török háború gyarmati háborúk voltak, vagy legalább ezek jellegét viselték. Sajátosságuk abban állott, hogy a harcmező nem a hadviselő európai nemzetek területén belül, hanem messze távolban volt. A világrészünkben lejátszódó nagy háborúkban, mint a minő a francia-német vagy a balkáni háború volt, az érdekelt államok közgazdasági veszteségei sokkal nagyobbak.

Megvilágítja a különbséget egyfelől az orosz-japán, másfelől a balkán háboru közgazdasági hatásainak egybevetése.

Oroszország és Japán közgazdaságát a háboru igen kevésbé érintette. Része volt ebben mindenestre annak a körülménynek is, hogy mindkét ország lakosságának tulnyomó többsége (90%) mezőgazdaságból él és 1909-ben mindkét országban rendkívül bő termés volt. A termés betakarítását a háboru nem nehezítette meg, a mezőgazdasági termelvények értékesítését hadi szükségletek miatt inkább megkönnyítette. Oroszország kereskedelmi forgalma a külfölddel ugyan a forgalmi eszközök erősebb igénybevétele folytán késedelmet szenvedett és Japán tengeri forgalma a háboru elején nem volt ment minden kockázattól. Tartós hátrányok mindebből nem származtak és a kereskedelem a háboru folyamán mindkét országban zavartalanul folyt. Japán külkereskedelmi forgalma még emelkedett is a háboru alatt. Főtermékének, a selyemnek kivitele nagyobb volt, mint valaha. A belszükségletre dolgozó ipar, valamint az építőipar a munkaerő csökkenése folytán visszaesést mutatott, de ezt a háboru céljaira dolgozó ipar fokozott termelése ellensúlyozta. Panaszok kereseti alkalmak hiánya miatt nem voltak hallhatók. Egyes orosz ipari gépontokban a munkás-ság között nagy inség jelentkezett, mégis nehéz volna megállapítani, mi irandó ebből a belső forradalom s mi a háboru terhére? Az egész gazdasági élet megrendülése, amelyre európai háboruban elkészülve kell lennünk, az orosz-japán háboruban nem következett be.

A pusztulás szomorú képét mutatja ezzel szemben a balkán háboru az általa érintett két legnagyobb országban, Romániában és Bulgáriában.¹⁾

Romániában, amely kardcsapás nélkül hódított területet, már a mozgósítás elrendelése rendkívüli izgalmat idézett elő. A bankok a megriadt betevőket egyszerűen elutasították. A mezőgazdaságban, amely különben is küzködik munkáshiány miatt, a munkások mozgósítása folytán a termés nagy része elpusztult. A bajt tetézte, hogy a hatóságok az igás barmot is rekvirálták. Az üzleti élet teljesen pangott. Kereskedők, akik tőkeerejüknél

¹⁾ Az adatok a m. kir. kereskedelmi muzeum levelezőinek szokásos időszaki jelentéseiből vannak véve.

fogva 11 hónapig állották a válságot, egyszerre nem tudtak eleget tenni kötelezettségeiknek. Csak a kézműáru és fűszerkereskedők csináltak üzletet és adtak el sokat a katonaságnak. A kereskedők hat havi általános moratorium szükségességét hangoztatták, a nagybankok az idegen tőkék visszavonulásától tartván, ellenezték. A kormány eleinte utóbbiak álláspontján volt, később azonban mégis kénytelen volt a moratorium kihirdetéséhez folyamodni. A vasuti forgalom hat héten át szünetelt. A vasuti kocsikat ott állították meg, ahol a mozgósítási parancs érte. A waggonokban levő árut, sokszor az ömlesztett árut is egyszerűen kihányták. A külföld romániai kereskedőktől nem fogadott el új rendeléseket, a régieket pedig stornirozta.

Hasonló volt a helyzet Bulgáriában, amely azonban két rendkívül véres háborút viselt. A bankok beszüntették a hitelezést és kevés lombardüzlettől eltekintve, tevékenységük csekkek vételében és eladásában merült ki. Árfolyamuk megállapításánál a Banque Nationale de Bulgarie hivatalos árfolyamjegyzéseit kellett volna alapul venni, miután azonban ez a bank csekkeket a külföldi piacokra alig vagy egyáltalán nem ad el, a magánbankok árfolyamai a hivatalos árfolyamokkal szemben 5—15 százalék ingadozást mutattak. A kereskedők a moratoriumot legnagyobb mértékben kihasználták és a szállítóknak nem fizettek. Egyes gyengébb cégek, melyeknek hitelképessége már a háboru előtt tartózkodással itéltetett meg, teljesítettek szállítóiik részére részletfizetéseket, hogy a háboru után jobb mértékkel itéltessenek meg és hogy nyomban a háboru után hitelt kapjanak. Általában a külföldi kereskedők beszüntették az áruküldést, aminek közvetkeztében az árukészletek javarésze kifogyott, a kereskedők vagyonának tetemes részét a kormány által a rekvirálások alkalmából kiállított és rövid uton nem értékesíthető nyugták alkotják, amelyek sok fizetési-képesség okozói. A második háboru végéig forgalomba került nyugták értéke legalább $\frac{1}{4}$ milliárd frankra tehető. A kormány nem volt abban a helyzetben, hogy háboru után ezeket azonnal beválthassa.

A balkán államok ötletszerűleg kiragadott gazdasági bajai ismétlődhetnek bármely más európai ország háborus válságaiban, sőt mennél összszerebb valamely nemzet közgazdasága, mennél

sűrűbbek a külföldi összeköttetések szálai, annál érzékenyebben fognak hatni.

A háborus válság lefolyásában időbelileg is meg kell különböztetnünk a hadüzenet előtti időszakot, amely alatt a mozgósítás és felvonulás értendő, a tulajdonképpeni hadviselés és végül a fegyverszünet és béketárgyalások idejét.

A háborus válság *első* stádiuma az állam tényleges és a közönség ijedelmi szükségleteinek ideje. A tényleges szükségletek közé tartoznak a mozgósítás rendkívüli és a hadseregek ellátásának rendes költségei, továbbá ide sorozhatók azok az összegek is, amelyeket a harctérre vonuló katonaság visz magával, részben hogy idegen harcmezőkön szükségleteit kielégíthesse, részben, hogy végső óráiban vagyona felett szabadon rendelkezhesék. Ezekről eltekintve a háborus dráma első felvonásaa félelmi tartalékolások időszaka. A közönség megriad és azon eszköz után törekszik, amely a bekövetkező nehéz napokban egyedül biztosítja az élelmiszerek és nyers anyagok beszerzését, létesített kötelezettségek teljesítését: készpénz után. Ösztönszerűleg működik közre a rémületben az a hit, hogy a pénz otthon biztosabb, mint a bankokban. Csak kevesen adnak maguknak számot arról, hogy az intézetek igen kis pénztári készletet tartanak s betéteiket mindenféle címeken gyümölcsözően elhelyezik. Az ijedtség hatására jellemző a pénzügyi dolgokban különben annyira otthonos francia közönség eljárása, amely 1870. június végétől július végéig a Sociéte général 112.3 millió frank betéteiből nem kevesebb mint 43.5 millió frank (kerek 40%) betétet vont el és a Credit Foncier de France 62.6 millió betétállományából július 1. és augusztus 19. között 20.8 milliót (kerek 30%) fizettetett vissza. Hogy e téren nálunk is milyen nyugtalanító állapotok mutatkoztak, arra pénzügyi készülségünk tárgyalásánál bőven visszatérünk.

A háborus válság *második* időszaka a háborus események hatása alatt áll és azok szerint változik. Általában véve a megnyugvás ideje. Az első ijedtségben visszavont tőkék és aggódva őrzött pénzek ismét piacra kerülnek, hogy az állam fokozódó reális szükségleteit és a katonai célokra dolgozó ipart szolgálják. A félelmi tartalékolások az első 3—4 hét után abbamaradtak. A német-francia háboruban több szerencsétlen kimenetelű csata

dacára Franciaországban sem tartottak ennél tovább. Csak a bizonytalanság hat ijesztőleg. Mihelyt a háborus állapot folytatása felől kétség nincs, hitelmegvonások sem szoktak előfordulni. Ilyen tapasztalatokat nyújt az orosz-japán háboru és a balkáni háboru is.

A *harmadik* időszak ismét más jelleget mutat. Mihelyt a siker nem kétes és már csak arról van szó, hogy az ellenfél utolsó erőlködései leküzdessenek és békére kényszeríttessék, a tőzsde megkezdi a béke eszkomptálását.

A háborus válság hatása a közgazdasági élet minden megnyilvánulásában érezhető. A javak termelését és fogyasztását csökkenti, forgalmukat bénítja, a vállalkozói nyereséget leszállítja s a vagyoneeloszlásban és a munkapiacra eltolódásokat okoz.

A *termelés* csökkenése a hadsereg és tengerészet okozta munkaerő elvonásra, a fogyasztás és költségek általános korlátozására, továbbá a bevétel és kiviteli csökkenésére vezetendő vissza. A hadsereg mozgósítása körülbelül negyedét vonja el a közgazdaság legteljesítőképesebb munkaerejének. A munkabérijövedelem nagy része megszűnik. A munkás ezzel szemben mint katona az államtól zsoldot kap ugyan s az állam kénytelen ellátásáról és felszereléséről gondoskodni, anélkül, hogy ezért értéktermelő közgazdasági munkában megfelelő szolgáltatást kapna.

A *fogyasztás* korlátozása, a be- és kiviteli csökkenése nem eredményeznek közvetlen pénzbeli veszteséget. Legott csupán forgó tőke válik szabaddá. A felszabadult tőke azonban a háborus válság tartama alatt csak kis részben helyezhető el gyümölcsözően. A fogyasztás korlátozása általában véve kevésbé tulajdonítható a népesség takarékoságának, mint inkább megesappant jövedelmeinek.

A *bevétel* és *kivitel* csökkenése szintén nagyszámú munkaerő felszabadulását jelenti, akik gyári, kereskedelmi és forgalmi vállalatoktól elbocsáttatnak. Az ezáltal elmaradó munkabéris a fogyasztás jelentékeny visszafejlődését eredményezi. Ami ismét a vállalkozói nyereségre van befolyással.

A *vállalkozó* tőkeszükséglete csökken, mivel kevesebb munkabért fizet és nyersanyagok vásárlására kevesebbet költ. Általános üzleti költségei emelkednek, termelésének csökkenése miatt nyereséghányada kisebb lesz, tőkéje kevesebbet hoz, míg a vállalatba fektetett összegek kamatai változatlanok maradnak.

Legnagyobb nehézségek a *forgalomban* támadnak. A vasutak és a hajózás kezdetben teljesen, később részben katonai célokra lévén lefoglalva, a közlekedés jelentékeny fennakadást szenved. A tengeri forgalom a hajóraj miveletei, a partok blokádja és a zsákmányjog folytán szenved. Számos kereskedelmi hajó saját vagy semleges kikötőben van vesztegelésre kárhozthatva. A hajófuvarok és fuvarbiztosítási díjak hirtelen felszöknek s velük emelkednek a tengerentuli cikkek árai is. Szárazföldön a vasuti forgalom a felvonulási időszak alatt a hatalmas seregszállítások folytán teljesen megbénul. Utóbb is a kocsik és mozdonyok nagy része a később behívottak és sebesültek szállítására használtatik. Hidak, alagutak és más műtárgyak robbantása folytán egyes vonalak használhatatlanokká válnak, másokon rendkívüli torlódások keletkeznek.

A vasuti forgalommal megapad a postai forgalom is, amelynek jelentőségét a modern gazdasági életre nem lehet tulbecsülni. Hozzájárulnak mindehhez a beviteli és kiviteli tilalmak, amelyek a szomszédokkal kötött kereskedelmi szerződésekben előre látvák.

A *jövedelem eloszlásában* is erős eltolódások állanak be. A háboru szükségleteinek termelésével és forgalomba hozatalával foglalatostkodó körök sokat nyernek, a többiek veszítenek. Aki kedvező pillanatban szerencsésen operál értékpapirokkal, éjjelen át gazdag ember lesz. A közigazdaság számos ágazatában emelkedik a munka értéke és megfelelően emelkednek a bérek is. A vagyoni és jövedelmi eltolódásokat az állam is élesítheti és enyhítheti pénzügyi rendszabályaival. Egyenes adók inkább a birtokos osztályt, használati cikkek fogyasztási adói inkább az alsóbb osztályokat fogják érinteni.

A termelés, fogyasztás, forgalom és jövedelemeloszlás fennakadása szoros összefüggésben van a munkapiac helyzetével. A mozgósítás és háboru következtében a munkakereslet és kínálat viszonyában eltolódások állanak be. A mozgósítás egyfelől a tartalékosok behívásával csökkenti a munkakínálatot, másfelől a hadfelszerelési cikkeket gyártó iparágakban, ahol a sürgős és nagy mennyiségben való szállítás lázas munkát okoz, rendkívüli mértékben növeli a munkakeresletet. Az iparvállalatok azon részében, amelyek a közlekedés zavarai vagy egyéb okok

miatt üzemüket korlátozni vagy beszüntetni kénytelenek, erősen felszöksetti a munkanélküliek számát. De nemcsak az ipar munkaviszonyaiban idéz elő fontos változásokat a mozgósítás, hanem a mezőgazdasági üzemben is, amelyet szintén jelentékeny munkaerőtől foszt meg.

A *munkapiac* zavarai nemcsak a közgazdaság szempontjából súlyosak, de a háboru sorsára is jelentékeny befolyással lehetnek. A hadseregszállítással foglalkozó iparvállalatok, a fegyver, töltény, automobil, repülőgép, egyenruha, és egyéb hadfelszerelési cikkeket előállító gyárak üzemének fennakadása komoly és súlyos következményekkel járó zavarokat okozhatnak a hadseregnek a szükséges felszereléssel való ellátásában, a mezőgazdaság üzemi zavarai pedig egyenesen akadályozhatják a háboru folytatását, sőt az otthon maradt népesség létét is fenyegetik, amennyiben annak élelmiszerekkel való ellátásáról szintén a hazai mezőgazdaságnak kell gondoskodnia, mivel háboru idején külföldről élelmiszereket behozni nem lehet, vagy ha lehet, csak igen keveset s azt is nagy nehézségekkel. Súlyosbitja a bajt a munkanélküliek felszaporodása a luxuscikkeket gyártó iparágakban, továbbá azokban az iparágakban, amelyek nyers anyagukat külföldről szerzik be, vagy a készárut külföldre szállítják s melyek a közlekedés és forgalom megakadása miatt kénytelenek üzemüket beszüntetni. A háboru nyomasztó terhei alatt görnyedő államnak gondoskodnia kell a kenyér nélkül maradt munkásokról is, ha nem akarja, hogy munkajérének egyik része éhen pusztuljon akkor, mikor népének másik része a harcmezőn áldozza fel életét.

Általában véve a háborus válság hatását legjobban maga az *állam* érzi meg, melynek a hadsereg fentartása végett rendkívül magas kiadásokkal kell megküzdenie. Emellett elsőrendű kötelességei a rokkantak ellátása, az özvegyek és árvák nyugdíja költségvetésének elég jelentékeny és hosszantartó megterhelését jelenti. Ugyanakkor bevételei tetemes csökkenésével is számolhat. Az államvasutak elsősorban a hadügyi közigazgatás céljait szolgálják, amiből az államnak csak költségei vannak. Az áru- és személyszállításból eredő jövedelmek ezzel szemben tetemesen csökkennek. A behozatallal apad a vámok jövedelme, a fogyasztás korlátozása csökkenti a közvetett adók hozadékát, a kereseti viszonyok meg-

romlása folytán pedig az egyenes adók bevétele csappan meg. Az állam bevételi kevesletét és kiadási többletét csak azzal ellensúlyozhatja, hogy a tőkepiactól nagy összegeket von el, amelyek normális viszonyok között gazdasági vállalatokban találtak volna elhelyezést.

A nemzetközi kapcsolatok és azokból folyó érdekközösségek révén a háborus válság azonban nemcsak a hadviselő, hanem a háboruban részt nem vevő nemzetek közgazdaságát is közelről érinti. A balkán háboru kitörése után a háboruban közvetlenül egyáltalán nem érdekelt Franciaország a párisi tőzsdén beállott árfolyamhanyatlások által Leroy-Beaulieu becslése szerint hat milliárd frank kárt szenvedett. Még nagyobb hatással volt monarchiánk közgazdaságára, amelyet csaknem annyira sújtott, mint egy valóságos háboru s összecszerüleg bizonyára több kárt okozott nálunk, mint a háboru által közvetlenül érintett országok közgazdaságának.

Egyik természetes oka ennek a jelenségnek, hogy a Balkán hadviselő államai kisgazda államok, ahol az ipar és kereskedelem alacsony fokon áll, s így a háború nem okozhatott a gazdasági strukturában olyan változásokat, mint nálunk.

A háborus válság lényegéhez különben is tartozik, hogy muló okból keletkezve a legtökéletesebb gazdasági szervezetet is megtámadja, sőt a gazdasági élet szövevényessége, fejlettsége és egyetemlegessége a válság hatását fokozza.¹⁾

A Balkánon lezajlott események egész Európa közgazdasági viszonyainak kialakulására döntő hatással voltak és mutatják a mai világ gazdaság egyes részeinek szerves összetartozóságát. Elmult az a kor, amikor a háboruk csak a hadviselő feleket érintették, míg a többi állam békés polgárai vasárnapi szórakozás gyanánt olvasták az őket nem érintő véres események leírását.

A Balkán háboru közvetlen gazdasági hatásai nálunk főleg abban mutatkoztak, hogy az exportra dolgozó és kelet felé gravitáló ipari vállalatok kivitele átmenetileg lepadt vagy szünetelt, ezenkívül a Balkán vám- és forgalmi viszonyainak megváltoztatása egyik-másik pontban a magyar kiviteli ipar kárára állandó jellegű jelentős eltolódást is idézett elő.

¹⁾ Földes Béla, Társadalmi gazdaságtan 1913. 434. l. ennek a jelenségnek érdekes magyarázatát adja.

Amig így egyfelől a közgazdasági élet súlyos veszteségeit kell a háborus válság terhére elkönyvelnünk, addig másfelől nem tagadható, hogy ennek is, mint minden válságnak megvan a maga tisztító ereje és vannak üdvös utóhatásai.

A háboru ejtette gazdasági sebek gyorsan gyógyulnak. A tapasztalat szerint háboruk után nagy pénzbőség és fellendülés szokott mutatkozni. Az elhasznált hadi szerek, megrongált hajók, épületek, utak helyreállítása hosszú időre jövedelmező foglalkozást biztosítanak. A vállalkozási kedv rendkívül megélénkül, a munka értéke emelkedik s vele együtt a munkabérek is. A háboru új külföldi összeköttetések létesítésére készlet, amelyek a háboru után állandósulnak. Egyes gyárak kényszerűségből próbálkoztak új cikkek előállításával, amelyeket békében fokozottabb mértékben termelnek. A közgazdasági élet sok rejtett baja napvilágra jut. A háborus válság tisztulási és kiegyenlítési folyamat, amely választóvízként hat, a komoly vállalatokat a nem komolyoktól elkülöníti, az egészségtelen csírákat, amelyek a tulmeleg bizalom erős fényénél felburjánoztak, valódi világításukban tárja elénk.

Háboru és közgazdaság utjai ilyformán, hol egymás mellett haladnak, hol meg keresztelik egymást. Előkészületeiben a háboru előmozdítja és tökéletesíti a közgazdaság számos vívmányát, különösen a hadsereg ellátása, élelmezése, felfegyverkezése körül. Ennyiben gazdasági élet és háboru közös utakon haladnak előre. Mihelyt azonban a háboru kivitelre kerül, csak egy törvényt, csak egy érdeket ismer: a hadi cél lehető gyors elérését. Közgazdasági érdekek csak annyiban jönnek tekintetbe, amennyiben a hadi cél megköveteli, vagy legalább is megengedi. Itt tehát nagyon is elválnak utjaik. Amikor a hadi cél eléretett, ismét jogába lép a közgazdasági érdek, még pedig újult erővel, fokozott energiával, legtöbbször nemcsak a győztes, hanem a legyőzött részén is.

Háboru és közgazdaság viszonya kölcsönös is. Fegyverek sikere erősebb lendületet ad a gazdasági életnek, viszont egészséges közgazdaság lényeges eleme a hadi sikernek. Ennek dacára a háboru összes közgazdasági hatásait, várható előnyeit és előrelátható pusztításait mérlegelve, arra az eredményre jutunk, hogy szerencsés kimenetelű gyarmati háboruktól eltekintve, a békés fejlődés hasonlíthatatlanul nagyobb haszon a közgazdasági életre, mint bármely háboru.

III. FEJEZET

A jövő háborujának költségei és veszteségei

A pénzügyi készültség fogalma és mérve természetszerűleg szorosán összefügg azzal a kérdéssel, mekkorák lesznek a jövő háboru költségei? Mindazok a nehézségek, melyek egy jövőbeli háboru résztvevőinek, színhelyének és tartamának találgatása körül felmerülhetnek, fokozódnak akkor, mikor ezen ismeretlen tényezők eredőjének számbeli hatását, anyagi jelentőségét kutatjuk. Még ha a lehetőségek feltételezésének határt szabunk és csak monarchiánk esetleges háborus kiadásait kérdezzük, itt is oly tág tere nyílik a kombinációknak, hogy csak nagyon óvatos választ adhatunk. Hiszen a hármas szövetség teljes működő képességét feltételezve, megeshetik, hogy egyszerre két fronton, délen és keleten kell sikra szállanunk. Sőt az sincs kizárva, hogy egyidejűleg az Adria birtokáért tengeren is kénytelenek leszünk megküzdeni, már pedig a tengeri ütközet költségeit, a dreadnoughtokkal való tapasztalatok hijján még hozzávetőleg sem tudjuk kifejezni.¹⁾

Hogy a viszonyok és a számbavehető nehézségek, szóval a helyzet egész ismerete mellett irányadó köröknek is mily nehéz valamely háboru költségeit előre megállapítani, arra találó példa az angol kormány esete, melynek pénzügyminisztere Hicks-Beach 1899. október 20-án, tehát 9 nappal a háboru kitörése után az angol alsóházban mondott beszédében²⁾ a háboru költségeit alig

¹⁾ A tengeri csaták kérdésének egyik alapos ismerője *Billati di Saint Pierre* olasz sorhajókapitány *Nauticae res* (Sopron 1911) c. munkájában a 107. lapon így végzi tanulmányát: „Dacára annak, hogy vagy húsz éve már a tengeri háboru problémájával foglalkozom, erről vajmi kevés biztosat mondhatok, ez egyedül abban leli magyarázatát, hogy a tengeri háboru oly sokoldalú és annyi előre nem látható körülménytől függ, hogy tanulmányozására még egy emberélet sem volna elég.“

²⁾ *Hilsenbeck*. Die Deckung der Kosten des Krieges in Südafrika 13—16 l.

egy negyed milliárd koronára (10 millió font) és a háboru tartamát alig félesztendőre becsülte ¹⁾, holott a bur háboru költségei — amint látni fogjuk — az öt milliárd koronát meghaladták, a háboru pedig elhúzódott 1902. május 31-éig, vagyis $2\frac{2}{3}$ év alatt ért véget.

De ha felette nehéz is a jövő háboru költségei felől becslésekbe bocsátkozni, az újabb háboruk tapasztalatai a háboru vezetéséhez szükséges, szoros értelemben vett hadi költségek kiszámításához némi támpontot mégis nyújtanak.

A francia-német háboru költségei.

A modern nagy háboruk közül egyik sincs, mely a katonai és pénzügyi irodalmat annyira foglalkoztatta volna, mint ez a háboru. Messze vinne mindazon számítások ismertetése, amelyek ugy német, mint francia részen a háboru költségei körül megejtettek. Jelentősége a számításoknak főleg abban van, hogy újabb írók a jövő háboru költségeinek becslésénél a francia-német háboruból indulnak ki és az alapszám, amelylyel dolgoznak, a fejenkénti 6 márka napi költség az, mely ebben a háboruban német részről felmerült. A háboru költségei egyébként így alakultak:

Német részen a mozgósítás első napjától (1870. július 17.) a frankfurti béke megerősítéséig (1871. május 18.) tehát 305 nap alatt 1.750 millió márka²⁾ 2.065 millió korona vagyis naponként 5.7 millió márka 6.7 millió korona összeget tett ki.

Ebben Németországnak és Franciaországnak természetbeni szolgálmányai a német hadsereg részére befoglaltatnak, úgyszintén azok a segélyek, amelyek a szabadságolt állományból behívottak családtagjainak adattak. Nincsenek azonban beleszámítva azok az összegek, amelyek háboru után a felszerelések kiegészítése, a rokkantak, özvegyek és árvák nyugdíjára szükségeltettek, sem a magánvagyonot ért veszteségek kárpótlása.

Az utóbbiakat is számba véve, a tágabb értelemben vett hadiköltségek az újból való felfegyverkezés és karbahelyezés költ-

¹⁾ Az angol sereg fővezére *Buller* tábornok már a karácsonyt kívánta győztes csapataival Pretoriában ünnepelni. *Hilsenbeck* i. m. 17. l.

²⁾ *Blume*, *Militärpolitische Aufsätze* 8. l.

ségeitől eltekintve 2.200 millió márkát¹⁾ ... 2.596 millió koronát tettek ki.

Ha már most a háboru időtartamát, illetve a pénzügyi hadi állapotot Wagnerrel²⁾ a mozgósítás napjától a leszerelésig (1871. július végén) összesen 350 napban számítjuk, akkor 1,180.000 haderő mellett napi 6.3 millió márka (7.43 millió korona) kiadást és fejenként napi 5.34 márka (6.30 korona) költséget kapunk.

Francia részen a háboru összes költségeit, beletudva a Németországnak fizetett 5 milliárd márka hadisarcot, 1878-ban Magne akkori pénzügyminiszter 9.287 millió francnak (8.822.65 millió kor.) mondotta, Bodet későbbi pénzügyminiszter azonban 9.820,643.000 francban (9,329.610.850 koronában) állapította meg. A szorosabb értelemben vett hadiköltségek Bodet szerint 1,912.6 millió francot (1.816.9 millió koronát) tettek ki, úgy hogy 245 nap alapul vételével naponta 7.36 millió koronát tett ki.

Franciaország tiszta hadi költségei e szerint kisebbek voltak ugyan, mint Németországéi, de az általa fizetett 5 milliárd hadi kárpótlás Németország hadi költségeit majd kétszeresen meghaladta, úgy hogy az utóbbinak nemcsak összes hadi kiadásait fődözte, hanem a rokkantok számára egy félmilliárdos alapot és 120 milliós hadi kincset szolgáltatott, továbbá lehetővé tette, hogy ezeken kívül jelentékeny összegek fordíttassanak várak építésére, a hadsereg és hajóhad helyreállítására, birodalmi vasutak építésére és más egyébekre.

A bír háboru költségei.

A délafrikai háboru angol részen 1899 október 11-étől 1902 május 31-éig Ritchie pénzügyminiszter adatai szerint³⁾ 200—230 főnyi sereg mellett 211,256.000 font sterling (5.070,144.000 kor.) összegbe került. Ebből az összegből azonban 30 millió font, 720 millió korona hadi kárpótlás címén megtérült.

Az eddig ismert háboruk közül ez volt a viszonylag legköltségesebb. Legfeljebb 230 ezer ember és 962 napi időtartam mellett

¹⁾ *Riesser*, Finanzielle Kriegsbereitschaft 15. 1.

²⁾ *Wagner Reinhold* 403. 1.

³⁾ *Hilsenbeck* i. m. 65. 1.

kerek 5 milliárd koronába, fejenként napi 18 koronába került, tehát csaknem háromszor annyiba, mint amennyit (6 márka) a franciák elleni háborujukban a németek költöttek.

Az orosz-japán háboru költségei.

A háboru összes költségei 1904 február 20-ától 1905 augusztus végéig orosz részen 2.282,834.241.84 rubelt¹⁾ (8.811,740.573.50 korona) japán részen 1.982,190.000 yent²⁾ (9.910,950.000.00 koronát) tettek ki.

A távol kelet háboruja a győzedelmes szigetországnak, bár hadi sarcot nem juttatott, de hozott jelentékeny előnyöket, Dél-Sachalint; fenhatóságát Koreában elismerték, amit néhány éven belül a 10 milliót számláló országnak Japánhoz való csatolása követett, úgy hogy Japán az ázsiai szárazföldön lábát megvetette.

A marokkói hadjárat költségei.

Franciaország a hadjárat előkészítésére 1907-től 1911 december 31-éig 143,743.032 francot költött.

Maga a hadjárat, amely 1911 tavaszán kezdődött és októberében a marokkói egyezség első részének Berlinben történt parafálásával befejeztetett, még 133,673.633 franc (127,003.494 korona) pótszükségletet igényelt, amelyből 132.2 millió franc a hadsereg és 1.5 millió franc a tengerészet számára kellett. Riesser szerint az 1913. évi pótszükséglet 120 millió francra és a marokkói ügy összköltségei Franciaországra nézve 2 milliárd francra tehetők.

Az olasz-török háboru költségei.

Az olasz-török háboru Tripolisz birtokáért 1911 októberétől Tedesco pénzügyminiszter közlése szerint (1912. november végén) tényleges hadi költségekben olasz részről 545 millió lirát nyelt el, A Lybiában szükségessé vált hadi műveletek, a hadihajók kijavitása és felújítása, a raktárak megtöltése további 200 milliót

¹⁾ Az orosz birodalom 1907. évi költségvetése. Francia fordítás 37. l.

²⁾ Az 1906. évi japán pénzügyi évkönyv szerint.

igényeltek, a gyarmatügyi miniszter pedig külön 50 milliót bocsátott Tripolisz rendelkezésére. Ez az összeg azonban nem lesz elegendő, mivel Tripoliszban 20—24.000 ember továbbra is megmarad és az állandó háboruskodás ott a legújabb időkig egyre tart. Bátran becsülhetők a hadjárat összes költségei 1 milliárd koronára.

Az első balkán háború költségei.

A balkán szövetségnek Törökország ellen viselt háborujának költségeit hivatalos adatok alapján állította össze a Párisban székelő balkán bizottság, a Commission financière des affaires balkaniques. Az egyes országok háborús költségei 1912. szeptember 30-ától 1913. március 31-éig, e szerint következőképp alakulnak.

Bulgária költött 324 millió francot élelmezésre, 90 milliót a tartalékosok zsoldjára, 77 milliót ruházkodásra és felszerelésre, 155 milliót hadi szerekre és municióra, 33.7 milliót egészségügyi szolgálatra. Összesen 680 millió körül volt a költség.

Szerbia költött 226.3 millió francot élelmezésre, 26.5 milliót a tartalékosok zsoldjára, 64.4 milliót felszerelésre, 118 milliót hadi szerekre, anyagokra, ideértve szükséges pótlásokat is, 32 milliót vasuti szállításra, 88 milliót állatok, kocsik, lovak rekvirálására, 9 milliót egészségügyi berendezésekre. Összesen 564.2 millió francot.

Görögország a hadsereg fentartására 160.8 millió francot, ruházására és felszerelésére 29 milliót, hadi anyagra és készletre 11.8 milliót, fuvardijakra 36 milliót, állatok, kocsik, hajók rekvirálására 30.4 milliót, lovakra 3.9 milliót, összesen 272 milliót költött hadseregére, amihez még 50 millió franc tengerészeti kiadás hozzáadandó, úgy hogy Görögországnak háboruja összesen 322 millió francba került.

Montenegro összes kiadásait 100 millió francban számította fel. A négy hadviselő ország költségei ilyformán kitétek 1.666 millió francot.

Törökország hadi kiadásait havonta 1 millió török fontra (21,400.000 koronára) becsülték. A fejenkénti költség a balkán-szövetségeseknél naponta 5—6 franc között változott, amiből a fejenkénti élelmezésre csupán 1.50—2 franc esett.

A két balkán-háború költségeit közel három milliárd francra

teszik, aminek $\frac{2}{3}$ -a francia és angol bankokból került ki. A produktív befektetésektől elvont ezen tőkékhez hozzá kell számítanunk azokat az összegeket is, amelyeket a nagyhatalmak s első sorban monarchiánk készenlétük fokozására igénybevettek. Ezek az óriási összegek hirtelenül, jóformán előkészület nélkül vonattak el produktív céljaiktól és ennek következményei sem maradtak el.

*

Az utolsó félszázad háboruinak költségei érdekes adalékot szolgáltatnak a szóban forgó kérdéshez, mégis távol áll tőlünk a belőlük kapott számoknak mást, mint hypothetikus jelleget tulajdonítani.

A délafrikai háborúnak, valamint a távol kelet nagy mérközésének tapasztalatai nem alkalmazhatók az európai viszonyokra. A rendkívüli szállítási költségek, a hadseregek különböző nagysága a háboru kezdetén és befejezésekor, valamint a háboru színhelye és mindkét ország másnemű gazdasági viszonyai, lehetetlenné teszik annak kiszámítását, hogy ezekben a háborukban mennyi volt egy-egy ember hadiköltsége naponta. A jövő háborujának költségeihez jobban megközelítő alapot nyerünk a német-francia háboruból, amelyben minden ember napi 7.20 koronába és az orosz-török háboruból, amelyben orosz részről minden ember 10 koronába került.

A fejenkénti 6 márka napi költség a német irodalom alapszáma. Ebből indul ki Renault¹⁾, amikor megállapítja, hogy Németország, amely 1922. év végén számítása szerint 10,245.000 embert fog kiállithatni, fejenként 6 márka mellett, naponta 61.5 milliót és egy év alatt 22 milliárd hadiköltséget fog viselni.

Az utolsó nagy háboruk költségvetése azonban nem mutatott példát oly szükségletre, mint aminőt itt számszerűleg előíranyoz.

Liebert tábornok revízió alá véve²⁾ Renault számításait, beéri három millió jól kiképzett katona felvételével, kiindulva

¹⁾ Finanzielle Mobilmachung 16. l.

²⁾ Bank-Archiv IV. évf. 122. l.

abból a felfogásból, hogy, ha ekkora sereggel nem lehet győzelmet aratni, a többitől sem remélhető a helyzet jobbrafordulása. Ezen az alapon a pénzügyi számítás lényegesen másképen alakul:

Három millió katona 6 márkával igényel naponta 18 millió márkát; havonta 540 millió márkát; egy évre 6.480 millió márkát.

Ezt a számítást osztja Riesser is¹⁾, aki 6.570 millió korona évi költséggel számol, míg Ludwig kapitány²⁾ az orosz-török háború 8 márkát kitevő napi költségeiből kiindulva 3 millió katona mellett napi 24 millió és évi 8.7 milliárd összeget hoz ki.

Az orosz-török háború költségeinek, valamint a francia-német háborúban a franciák részéről felmerült költségeknek tekintetbe vétele azonban nem ajánlatos, mivel a pénzügyi gazdálkodás mindkét esetben nagyon gyarló volt s a hadügyi kiadásoknak közel egyharmada elpocsékolatott.³⁾

Monarchiánk háborujának költségei is csak az előbbi módszerrel, fegyveres készenlétünk számának, hadikészültségünk anyagi terheivel való egybevetéséből becsülhető meg. Amikor azonban ezekből az adatokból egy-egy katona ellátásának költségeit kívánjuk megtudni, nem oszthatjuk el összes hadügyi kiadásainkat fegyveres erőnk számával ahogy ezt német írók teszik, hanem ki kell hasítani a rendkívüli szükségleteket (véderő-reform egyszerű kiadásai, építési, elhelyezési, stb. szükségletek), s azt látjuk, hogy közös hadseregünk rendes szükséglete

	403.557.769 korona
a boszniai és hercegovinai csapatoké 19.000.000 korona
	<u>évi összszükséglet 422.557.769 korona</u>
ami 347. 260 főnyi békelétszám mellett naponta	1.157.000 korona
és fejenként 3.33 koronát

jelent napi költségben.

¹⁾ Finanzielle Kriegsbereitschaft 20. I.

²⁾ Vierteljahrshefte für Truppenführung und Heereskunde IV. évf. 502. I.

³⁾ A háború költségei általában a pénzkezelés szakszerűségétől és az ellenőrzés hatályosságától is függnek. A szállítók árának és áruinak felülvizsgálata is fontos. Port-Arthurnál, Wladiwostocknál, Tsushimánál kitűnt, hogy az erődítmények és hajóépítési munkálatokért fizetett összegek elharácsolttak. Meglepő, amit Lawson (Modern wars and war taxes 20. I.) az angol katonaság csekély pénzügyi érzékéről ír: „The Achilles heel of most armies, and especially of british armies, is finance. The last thing that the professional soldier learns is rational expenditure. That constitutes at least 30 per cent of the fighting power of armaments, but it is in this country a still-born science“.

A haditengerészet szükségleteinél számításaink alapjául egészen szinte csak a rendes szükségletet 70,127.810 korona összegben vehetjük fel, a rendkívüli szükséglet-

ből 2,000.000 korona összeget csupán, amely ruházati járulékokra és a flotta anyagszereinek jó karban tartására fordítatik, úgy hogy összes szükséglet. 72,127.810 korona ami 16.000 főnyi békelétszám mellett naponta 197.884 korona és fejenként jelent napi költségben 12.31 koronát.

Miután a hadi tengerészet békében is csaknem hadilétszámon van és különben is csekély részét teszi a háboru állományának, nem lehet Riesserrel¹⁾ egy-egy ember átlagszükségletét a hadsereg és tengerészet szükségleteinek egybevetéséből megállapítani. A tengerészet fejenkénti szükségletei ugyanis békében jelentékenyen magasabbak, monarchiánkban közel négyszer annyit tesznek ki, mint a szárazföldi légénység költségei, viszont háboruban a tengerészeti állomány költségei alig nőnek, míg a szárazföldi hadsereg ellátása és szükségletei legalább 40%-kal emelkednek, úgy hogy jövőbeli háboruinkban a szárazföldi hadsereg fejenkénti költségeit 6 koronával, a tengerészet költségeit 12 koronával kell naponként felvennünk.

Feltéve már most, hogy olyan háborura kerül sor,²⁾ amelyben a monarchia összes behívható katonáinak mozgósítása válnék szükségessé és ezek számát³⁾ 2,860.000-ben vesszük fel, akkor ez naponta 17,160.000 koronát egy év alatt pedig 6.263,400.000 koronát igényelne.

Valószínű azonban, hogy két front elleni küzdelmünkben sem fog 2 millió katonánál nagyobb tömegnek igénybe vétele szükségessé válni, miért is fenti eredményeket lényegesen redukálhatjuk és a monarchia háborus szükségleteit

naponta 12,000.000 koronára
havonta 360,000.000 koronára
egy év alatt 4.320.000.000 koronára tehetjük.

¹⁾ i. m. 22. l.

²⁾ l. 41. l.

Kerüljön sor a tengerészet mozgósítására is, ugy ezen kiadások 20.000 főnyi állományt feltételezve, 12 korona napi kiadás mellett :

naponta	240.000	koronát,
havonta	7.200.000	koronát

tesznek ki.

Ezek a számok mind csak a szorosan vett hadi költségeket foglalják magukban, amelyeket a mozgósítás rendkívüli költségei és a háboru egyéb szükségletei és veszteségei lényegesen szaporítanak. Hogy a monarchia irányadó köreiből miként vélekednek egy jövőbeli háboru költségeiről, arról egy kis reminiscencia tesz bizonyosságot.¹⁾

Amikor 1909. év telén a háborus veszedelem komolylyá vált és európai konflagráció előestéjén látszottunk állani, a monarchia két pénzügyminisztere magához kérte a pénzvilág vezető férfait és közölte velök, hogy egy nagyhatalommal viselendő háboru az első három hónapban körülbelül két milliárd koronába kerül.

A két milliárd korona, mint szorosan vett hadi kiadás ugyan kissé magasra van becsülve, még akkor is, ha tekintetbe vesszük, hogy a háborus kiadások egyenlőtlenül oszlanak el és az első hetekre aránytalanul több esik.

Eltörpül azonban ez az összeg, ha azokat a közvetett és közvetlen károkat és veszteségeket vesszük számításba, amelyek egy-egy háborunak szükségszerű következményei.

Az összes költségeket és károkat, amelyek a háboru következtében felmerülhetnek, így lehet csoportosítani :

1. a háboru vezetéséhez, vagyis a mozgósításhoz, a hadsereg eltartásához, hadi alkalmazásához, valamint a hadsereg és hajóraj leszereléséhez szükséges költségeket ;

2. a magán és állami vagyon (együttvéve nemzeti vagyon) közvetlen veszteségei, melyeket az ingó és ingatlan javak megsemmisítése és megkárosítása, a hadi szolgáltatások stb. idéznek elő ;

3. az állami és magánélet sok ágának, különösen a kereskedelemnek és közlekedésnek lekötése révén okozott közvetlen anyagi és szellemi veszteségek ;

¹⁾ Hitelességért a „Neue Freie Presse“ c. lapra kell háritanunk a felelőséget, amely 1909. évi 16. 198. számának vezéreikkében mondotta el.

4. az ellenségnek esetleg fizetendő hadi kárpótlás, vagy területi veszteség ;

5. az emberéletben és munkaerőben szenvedett veszteségek ;

6. a háboru pénzügyi utóhatásai, a hadsereg és hajóhad felszerelésének kiegészítése ; rokkantak, özvegyek és árvák nyugdíja, a magánvagyonban szenvedett veszteségekért nyújtott kárpótlás.

Az itt felsorolt kártételek közül a magán és állami vagyon közvetlen veszteségei és a szó szoros értelmében vett hadikárok elenyészően csekélyek arra az államra nézve, amely idegen országban folytatja háboruját. Lényegesen más a helyzete annak az országnak, melynek a háborut táplálnia és borzalmait elviselnie kell. Nemzetközi egyezmények ugyan enyhítik az ellenséges föld lakosságával szemben tanusítandó eljárást, az ellenséges tulajdon védelme tényleg mégis csak addig terjed, hogy az egyesek önhatalmu gazdagodása, a fosztogatás, szigorú büntetés terhe mellett el van tiltva. A katonai intézkedések azonban ellenséges országban oda fognak irányulni, hogy a segélyforrásokat a saját hadsereg ellátására tervszerűen és kiméretlenül kihasználják.

A közvetett veszteségek, melyek a nyilvános és magángazdasági élet több ágazatának (vasut, külkereskedelem, ipar, stb) leköltése folytán előállanak, még nagyobbak.

A munkaerőben és emberéletben szenvedett veszteségek számokban meg sem becsülhetők.

A monarchia 2 és fél millió harcost számláló hadseregének mozgósítása a hadköteles korban levő munkabíró embereknek egy negyedrészt vonja el, ami a nemzeti jövedelemnek rendkívüli hanyatlásával egyértelmű.

Az emberéletben előálló veszteségek legsúlyosabban érintik a közhangulatot és nagy pszichikai hatással vannak a hadakozó felek elhatározására. A német-francia háboruban az emberéletben szenvedett veszteség a harc téren, továbbá sebesülések és betegségek következtében körülbelül 3 és fél százaléka volt a hadsereg élelmezési állományának.

Ha a monarchia jövődi háborujára ezt az arányt alkalmazzuk, körülbelül 100.000 emberélet pusztulásával kell számolnunk.

Az összes felsorolt károk és veszteségek tekintetbe vételével egy katonai szakértő¹⁾ a monarchia jövődi háborujának összes gazdasági áldozatait a következőképpen csoportosítja :

¹⁾ Magyar Katonai Közlöny 1911. évfolyam 11. 1.

2 és 1/2 millió ember és napi 20 millió átlagköltség mellett tulajdonképpeni hadi költségek	7.5	milliárd	K
tulajdonképpeni hadikárok	0.2	„	„
közvetlen és közvetett veszteségek	6.0	„	„
pénzügyi utóhatások	1.0	„	„
összesen kereken	15.0	milliárd	K

Hozzáteszi, hogy szerencsétlen kimenetelű háboru esetén e szám a hadi kárpótlás szolgáltatása, a területátengedés és az ellenség részéről a saját országban okozott károk következtében még néhány milliárddal emelkedhetik.

Bárhogy számítsunk is, annyi bizonyos, hogy egy európai háboru minden kísérő jelenségével valósággal mérhetetlen igényeket fog támasztani pénz és tőkegazdaságunkkal szemben.

Egy angol író szerint ¹⁾ nem is az a kérdés, mibe fog kerülni a jövő háboruja, hanem mennyit bírnak majd a hadviselő felek reá költeni? Nincsen korlátja ugymond, az emberanyagnak, amely a harcmezőkre küldhető, sem a hadihajóknak, melyek a tengereket megszállják. Nincsen korlátja a puszkapornak, a tölténynek, amely eltűzelhető, sem az embereknek, akik legyilkolhatók. A pénzügyi forrásoknak szerencsére van határuk. Az egyetlen szorosan korlátolt tényező, a hadakozó felek vásárló ereje. A modern háboru kérdése ilyképen pénzkérdésben olvad fel. S egy nemzet kölcsönző és adózó képessége katonai erejének és ellentálló képességének végső biztositéka.

A gazdasági erőnek ez a rendkívüli jelentősége magyarázza sokaknak azt az aggodalmát, hogy a hadviselő országok pénzforrásai ki fognak merülni, mielőtt döntő ütközetre sor kerül. A háboruknak története mindazonáltal azt bizonyítja, hogy pusztán pénzhány miatt ritkán fejeződik be háboru. Pénzügyileg gyenge államok, mint Spanyolország és ujabban a balkán szövetség nemzetei is hosszu időn át kihúzták a háborut. De ha nem is valljuk azt a felfogást, hogy pénzügyi tekintetek valaha megakadályoztak háborut, azt igenis megengedjük, hogy pénzhány már sok háboru dicstelen befejezésének volt egyik okozója.

¹⁾ Lawson, War and war taxes, 328. l.

IV. FEJEZET

A nagyhatalmak katonai készültsége békében és háboruban

Amikor kerek száz esztendő előtt I. Napoleon rengeteg birodalmából 600.000 főnyi seregét az orosz hadjáratra összetoborozta, ámulatba ejtette az egész világot és még ma is csodálkozást vált ki belőlünk a grande armée emléke, míg az a tény, hogy napjainkban Oroszország békelétszáma több mint kétszer akkora, alig talál figyelemre, még kevésbé méltatásra.

A fejlődésnek ez a hatalmas lendülete a XIX. század népese-
dési mozgalmának eredménye. A hadsereg ugyanis szoros össze-
függésben áll a népességgel, számbeli ereje a lakosság számától
feltételezett nagyság. A napoleoni háborúk nagy francia seregei és
az orosz birodalom jelenlegi katonai ereje mutatják legszembetü-
nőbben azt az eltolódást, mely a múlt században a népesség eltérő
szaporodása és vándorlása következtében az európai nagyhatal-
mak hadi erejében beállott. ¹⁾

Még a forradalom előtt, 1782-ben, Franciaország hatalomra és
népességre (35.000.000) az első helyet foglalta el az európai államok
sorában. Már 1800-ban Oroszország mögött van, hogy 1812-ben
Napoleon hatalmának tetőpontján még egyszer felülmulja, amikor
a császárság 45 millió, Oroszország 40 millió, Ausztria és Magyar-
ország akkori jóval nagyobb területen 25 millió népességgel rendel-
kezik. Oroszország 1815-ben ismét első sorba lép elő és Lengyel és
Finnországokkal 42.5 milliót, az egész európai lakosság egy ötödét
teszi. Ettől az időponttól Oroszország megőrizte elsőségét.

A század közepén ismét jelentékeny változás megy végbe.
Oroszország ázsiai birtokainak betudásával 67.5 milliót számlál
és így Európa lakosságának $\frac{1}{4}$ -ét teszi. Második helyen követi a mai

¹⁾ *Ahr*, Kriegswesen u. Volkswirtschaft der Grossmächte 10. l.

területének megfelelő Németország, harmadik helyen Franciaország, negyedik helyen Ausztria és Magyarország, amely akkor 30 milliót számlál.

A XX. század elején Oroszország tulsulya élesen lép előtérbe. 1905-ben ázsiai birtokaival együtt 146.8 millió lakossággal, tehát az európai lakosság $\frac{1}{3}$ -ával rendelkezik.¹⁾ Utána következnek nagy hosszal az Egyesült Államok, Németország, a monarchia és csak hetedik helyen Franciaország. És ez a sorrend, amely a népességdolgábansorakoztatja az európai nagyhatalmakat, többé-kevésbé katonai hatalmuknak rendje-sora is, noha nagy és jól felfegyverzett hadseregnek és erős tengerészetnek a népesség nagyságán kívül előfeltétele az illető ország gazdasági ereje.

A modern államok katonai szervezete az egy Angliát kivéve, általános védkötelezettségen és a rövidebb tartamu tényleges szolgálaton alapszik. Ez a rendszer nem gyakorolt nagy hatást a békelétszámra, de meg van az a tulajdonsága, hogy háboru esetén egész néprajkokat vonultasson a zászlók alá.

A következőkben ismertetni fogjuk az európai nagyhatalmak katonai erejét békében és háboruban és le fogjuk vonni ezekből a reánk nézve jelentőséggel bíró következtetéseket.

1. Monarchiánk hadi készütsége.

Fegyveres erőnk fejlődése csak az 1912-ben elfogadott katonai javaslatokkal és hajóhadunk korszerű kiépítésével jutott új mederbe s azért a korábbi viszonyok teljes figyelmen kívül hagyásával hadi erőnk állapotát és előre látható fejlődését a legújabb törvényhozási intézkedések alapján fogjuk bemutatni.

Az osztrák-magyar haderő békelétszáma a két honvédséggel együtt az 1913. költségvetési előirányzatok szerint következőkép alakul :

¹⁾ Oroszországra vonatkozólag nem érdektelen I. Napoleonnak 1816. április 16-án tett nyilatkozata (Las Cases : Mémoires de Sainte-Hélène, Paris 1828), hogy Európa 100 év múlva vagy kozák, vagy köztársasági lesz, mert Napoleon a szláv-ság óriási szaporodásában nem ok nélkül látott nagy veszélyt a nyugateurópai országok számára.

közös hadsereg létszáma	347.260 fő ¹⁾
m. kir. honvédség	36.898 „
cs. kir. Landwehr	45.583 „
összesen	429.741 fő
szolgálati ló	85.000
a hadi tengerészet legénységilétsz.	15.000 fő
hajóruhanc	600 „
hadsereg és haditengerészet össz- létszáma	445.341 fő

A közös hadsereg részére az ujonclétszám az 1912. törvények érvényének első évére 136.000 főben, a második évre 154.000 „ a harmadik és következő kilenc évre 159.500 „ lett megállapítva.

A m. kir. honvédség ujonclétszáma :

1912-re	17.500 főben,
1913-ban	21.000 „
és a további 10 évben	25.000 „

lett megállapítva.

A cs. kir. honvédségé (Tirol és Vorarlberg nélkül) :

1912-re	20.715 főben,
1913-ra	22.316 „
1914-re	23.717 „
1915-re	25.018 „
1916-ra	26.019 „
1917 és a további hat évben	26.996 „

állapított meg.

Az ujonclétszám emelésének természetes következménye a póttartalék csökkentése, mi kétségtelenül előnynek tekinthető.

¹⁾ Ebből az 1913. évi költségvetés szerint havidijas 24.545, tisztjelölt és katonai áll. tisztviselő 1.645, altiszt és közlegény 315.214, katonai növendék és akadémikus 5.856.

Az ujonclétszám Bosznia-Hercegovinában :

1912-ben	6.392 fő,
1913-ban	7.258 „
1914-ben	7.638 „
1915-ben	7.688 „
1916-ban	7.726 „
1917-ben és a további hat évben .	7.763 „

Ha az ujoncjutalék összegét kerek számban csupán 180.000-nek vesszük és a 3 évi tényleges szolgálatban levőktől egészen eltekintünk és 25%-os természetes csökkenést számba veszünk, akkor a hadsereg hadilétszáma ... 1.215.000, ehhez számítjuk a 9 évi népfelkelést, annak

25%-os természetes csökkenése mel-

lett, mely 1.215.000 embert ad,

ha ehhez már most hozzáadjuk a hadsereg

békelétszámát 430.000 embert,

hadseregünk létszáma háboru esetén 2.860.000 ember.

A monarchia katonai békeállománya a hadi tengerészetet és a két honvédséget is ideszámítva jelenleg a lakosság 0.85%-a, a véderőreform teljes végrehajtása után pedig 1.01%-a lesz. Franciaországban 1.81%, Törökországban 1.79, Bulgáriában 1.39, Romániában 1.36, Oroszországban 1.32, Németországban 1.16, Olaszországban 0.97, Szerbiában 0.74 százaléka.

2. A német birodalom hadi készülsége.

A német birodalomnak az 1913. évi költségvetéssel meghatározott békeállomá-

nya 668.838 fő ¹⁾

szolgálatilovak 183.046

Az 1913. évi költségvetés a hadi tengerészet létszámát 6.348 fővel szaporította, ami az előző évek létszámnövekedésének kétszeresét teszi. Ezek után a hadi tengerészet

létszáma 72.889 fő,

a hadsereg és hadi tengerészet együttvéve... 741.727 főre rug

¹⁾ Ebből az 1913. évi költségvetés szerint tiszt és tisztviselő 32.356, altiszt 95.782, őrsvezető és közlegény 540.750.

Az ujoncozás évi átlaga 230.975 embert tett ki, ami 3.926.575 főnyi
 összállományt jelentene. Ha ebből 25% természetes csökkenést leszámítunk, marad . . . 2.944.931 képzett katonára, amelyhez a békelétszámot hozzáadva, a német hadsereg összereje 3.613.769 főből áll.

3. Olaszország hadi készülsége.

Az olasz hadsereg békelétszáma 1912. december 31-én.

Olaszországban	324.000 fő ¹⁾
Lybiában	112.000 „
összesen	<u>436.000 fő volt.</u>

A költségvetéssel megállapított 250.000 főnyi békelétszámot tehát ez a békeállomány 186.000 fővel mulja felül s ha a Lybiában levő hadsereget nem is tekintjük, még mindig 74.000 fővel magasabb az Olaszországban lévő békelétszám, mint amennyi rendszeresítve van.

A hadsereg hadilétszáma áll 845.000 képzett katonából és 390.000 népfelkelőből, összesen a hadi létszám 1.235.000 főt tesz ki.

Ily módon Olaszország mindenestre tekintélyes haderőt tud kiállítani, mégis kérdéses, vajjon a délolasz hadtesteknek jelentékeny taktikai értéket lehet tulajdonítani. Nem csekély erőt fog a partvédelem lekötni és Tripolisz megtartása, ami nem lesz könnyű dolog, igen jelentékeny véderőt fog igényelni, különösen, ha Franciaországgal szemben kellene megvédeni.²⁾

4. Oroszország hadi készülsége.

A hármass entente hadseregei közül bennünket legközelebből az orosz hadsereg érdekel. Miután úgy a béke, mint a hadi létszámot az orosz kormány titkolja, nehéz megbízható számadatokkal szolgálni. Az egyes fegyvernemek ereje felől sem lehet pontos adatokat kinyomozni. A hadsereg összes ereje csak hozzávetőleg állapítható meg.³⁾

¹⁾ Ebből tiszt 41.000, legénység 283.000.

²⁾ Bernhardi : Deutschl. u. der nächste Krieg 158. l.

³⁾ Loebells Jahresberichte über das Heer u. Kriegswesen 189. l.

Az 1910., 1911., 1912. években a határőrség és tengerészet beszámításával összesen körülbelül 1,300.000 volt a besorozott ujong, ebből természetes csökkenésre leszámítandó 65.000

marad az 1—3. szolgálati év állományára 1.235.000
 ehhez járul 4—5. szolg. évre 95.000
 és kozák 60.000

összesen 1.390.000

amiből a flottára lemegy 47.000
 úgy hogy az orosz hadsereg békelétszáma . . . 1.343.000 embert tesz ki.

A hadi létszám is csak becslés útján határozható meg. A tartalékkal együtt körülbelül 2.400.000 emberre becsülhető. Ehhez járulnak még erődítési és kiegészítő csapatok, valamint a birodalmi őrség csapatai.

A hadsereg összereje azonban európai harctéren nem alkalmazható. El kell tekinteni mindenekelőtt a szibériai és turkesztáni hadtestektől, amelyek a birodalom belsejében és a keleti határon fognak szükségeltetni. A belső rend fentartására csapattesteket kell Finnországban, Pétervárott, Moszkvában és a Kaukázusban tartani. Tizenhárom hadtest 546.000 emberrel jutna levonásba úgy, hogy Európában körülbelül 2.000.000 katonából álló hadsereget Oroszország könnyen kiállithatna.

5. Franciaország hadi készütsége.

Franciaország hadseregének békelétszáma 1913-ra 563.506 főben
 állapotott meg. Ehhez számitható még a körülbelül 30.000 főnyi gyarmati hadtest, amely háboru esetén az európai hadsereget kiegészíti, úgy hogy összesen a hadsereg 593.506 főre rug. ¹⁾

¹⁾ Ebből körülbelül tiszt 30.000, legénység 560.000.

A tengerészet személyzetének létszáma
 1913-ban 58.205 főt
 tett ki.

Az 1912. októberében állományba vett ujoncok száma kerekén 218.000 fő volt, amiből a gyarmatok gyalogezerdei mindössze 1.900 ujoncot kaptak.

A háboru esetén rendelkezésre álló hadsereg és tartalék Klotz pénzügyminister egyik beszédében foglalt kijelentése ¹⁾ szerint 2.800.000 embert tesz ki. A hadügyministerium részéről a háboru esetén rendelkezésre álló és katonailag kiképzett egyének száma 4 és fél millió főre becsültetett, a kamara honvédelmi bizottsága részéről pedig $4\frac{3}{4}$ millióra. ²⁾ Ez a számítás azonban túlzott.

Az 1913. év júliusában megszavazott törvény folytán a tényleges szolgálati idő három évre meghosszabbíttatik, ami a békelétszámot körülbelül 160.000 emberrel szaporítja, úgy hogy a hadsereg összlétszáma körülbelül 750.000 embert fog kitenni. Miután a törvény azonkívül az általános védkötelezettséget két esztendővel meghosszabbítja, a francia hadsereg beavatottak véleménye szerint ³⁾ háboru esetén 450.000 fővel fog szaporodni. ⁴⁾

6. Az angol birodalom hadi készütsége.

Az angol világbirodalom katonailag két részre oszlik. Az Egyesült királyságra és a kormánya által közvetlenül igazgatott gyarmatokra, másfelől az önálló közigazgatással bíró gyarmatokra. Ez utóbbiak csak népfelkelés felett rendelkeznek, amelyek részben még most alakíttatnak. Külömben is teljesen figyelmen kívül hagyhatók, mivel az európai harcér szempontjából számba nem jöhetnek.

¹⁾ Idézve Bernhardi i. m. 148. l.

²⁾ Loebell i. m. 62. l.

³⁾ Streffleurs Militärische Zeitschrift 1913. évf. 900. l.

⁴⁾ Leroy-Beaulieu a legutóbbi balkán háboruk tanulságairól írott cikkében (L'Économist, 1913. aug. 23.) a francia sereg hadi létszámáról így nyilatkozik: „Si les choses se passaient de même pour une guerre dans l'occident de l'Europe, la France aurait ainsi sous les armes 3 millions et demi d'hommes au moins, si non 4 millions. On affectait jusqu'ici de considérer que c'étaient là des chiffres théoriques et qui pratiquement ne seraient jamais atteints. Eh bien, on se trompait. La France tout aussi bien que les Bulgares, les Serbs et les Grecs serait amenée, si une grande guerre éclatait d'ou dépendrait son existence, á mettre sous les armes 9—10% de sa population!“

A birodalomnak az angol kormány fenhatósága alatt álló részében a hadsereg rendes angol seregből, amely toborzás útján egészül ki, benszülött csapatokból angol tisztek alatt és az angol területi hadseregből áll, amely utóbbi önkéntesekből egészül ki és 300.000-re tervezett hadseregét még el nem érte. Európai szárazföldi háboru szempontjából csak a rendes angol hadsereg egy részével kell számolnunk. Ez kerekén 250.000 embert tesz ki, a tartalék körülbelül 200.000 emberre becsülhető.

A rendes angol hadseregből 134.000 van Angliában, 74.500 Indiában, akik ott 159.000 benszülötttel az angol-indiai hadsereget alkotják és kerek 39.000 a többi kolóniákban: Gibraltár, Málta, Egyptom, Aden, Kalkuta, stb. Európai szárazföldi háboru esetére csak a rendes hadsereggel kell számolni, amely magában Angliában állomásozik. Mozgósítás esetén ez a reguláris hadsereget alkotja és 130.000 főre tehető. A reguláris hadsereghez nem tartozó csapatok 100.000 emberből állanak. Kikötés és partraszállásra alkalmas hadtestét legfeljebb 150.000-re lehet tenni. ¹⁾ Ez a hadtest azonban egyidejűleg a gyarmati csapatoknak kiegészítő részét alkotja, amelyek komoly bonyodalmaknál megerősítésre szorulnak.

„Ebben van az angol haderő gyengéje — írja Bernhardi ²⁾. Csak, amíg a gyarmatokban minden csendes, alkalmazhatja Anglia reguláris seregét szárazföldi hadjáratban s ebből kitűnik, milyen fontos volna háboru esetén Angliát gyarmati birtokaiban, különösen Egyiptomban megtámadni.“

Anglia hadi készütségéről beszélni azonban nem lehet anélkül, hogy tengeri hadseregéről szó ne esnék, amelynek hatalmas fölényét minden más nemzet tengerészete felett nagy erőfeszítéssel igyekszik megtartani. Régebben a „két hatalmi standard“ (two power standard) volt a jelszó, vagyis elhatározták, hogy az angol hadi flottának oly erősnek kell lennie, mint amekkora az Anglia által figyelembe veendő két másik európai hatalomnak hajóhada együttvéve. Ujabban azonban a hajóhad fejlesztésének mértékét kizárólag Németország tengeri haderejéhez alkalmazzák. Churchill, az angol

¹⁾ Bernhardi, Die Wehrkraft Deutschlands, 9. l. szerint Anglia kontinentális háboruban legfeljebb 80.000 — 100.000 harcossal vehet részt és ezek partraszállítása nem volna kevésbé veszélyes, mint egy idegen hatalomnak Angliában való kikötése.

²⁾ Bernhardi, Deutschland u. der nächste Krieg 155. l.

admiralitás első lordja az 1912. év őszén az angol képviselőházban tartott beszédeiből határozottan megállapítható az angol hajóhad fejlesztésének mostani alapgondolata. Az említett nyilatkozatok szerint az angol hadi flottának hatvan százalékkal kell nagyobbnak lennie, mint az Anglia után következő legnagyobb európai hadi tengerészetnek. Ez a tengeri haderő pedig Németországé, miért is az angol flotta-terv szerint Anglia hajóhadának Németország tengeri haderejével olyan viszonyban kell lennie, mint 16 : 10.

Mivel a jövő háborújában a tengeri csaták sorsát előreláthatóan a dreadnoughtok fogják eldönteni, főképpen ezekre a hajónemekre, vagyis a „nagy harci egységekre“ fordítjuk figyelmünket. Ilyen egysége Angliának 42, Németországnak 26 van (illetve lesz a közel jövőben). Az arány csaknem egészen pontosan 16 : 10.

A két állam dreadnoughtjainak displacement tonnatartalma : Anglia : 990.760 ; Németország 603.900. Az arány ez : 15 : 10.

Statistikai adatok az öt nagyhatalom katonai állományáról		I. Német birodalom	II. Ausztria-Magyarország	III. Olaszország	IV. I. II. III. együttvéve
Népesség száma gyarmatok nélkül, milliókban		66	52	35	153
Évi ujoncjutalék	fők szerint ..	270.000	133.000	120.000*	523.000
	a lakosság ezreként ...	4.1	2.6	3.5	—
A hadkötelezettség összetartama bez. népfelkelés stb. években		25	22	19	—
A kiképzett egyének összlétszáma		5,252.000	2,243.000	1,854.000	9,349.000
Hadteste az álló hadseregeknek	az európai harc-téren alkalmazhatók száma ..	25	16	12*	53
	hadállománya az egyes hadtesteknek kombattansok ...	30.000	**** 45.000	30.000	—
	a hadtestnek összhadereje ...	750000	720.000	360.000	1,830.000
Békelétszáma a hadseregek altisztekben és legénységben	fők szerint ...	630.000	372.000	225.000	1,227.000
	a lakosság ezreként	9.5	7.1	6.4	—
Tényleges szolgálati kötelezettség években		3 a lovasságnál és lovas-tűzérekénél, 2 a többi fegyvernemnél	3, ujabban 2 éves van tervbe véve	2 kb. 4/5 1 kb. 1/5	—

Anglia jelenleg összesen 163 újabb sorhajó, páncélos és védett cirkáló felett rendelkezik, míg Németországnak 83 ily hajója van. Az arány csaknem ez : 20 : 10.

E hajókon legalább 10.2 cm. kaliberű löveg : Anglia részén 2407 van (ezek közt 86 drb 34.3 cm., 300 drb pedig 30.5 cm. kaliberű), míg Németország részén csak 1248 drb. A német ilyfajta lövegek közt 34.3 cm. kaliberű egy sincs, 30.5 (illetve 28) cm-s kaliberű pedig csak 204 van. Ha csak a lövegek számát tekintjük, a viszony ez volna : Anglia 19, Németország 10, viszont Anglia egészen nagy kaliberű lövegek tekintetében határozottan kedvezőbb viszonyban áll, mint a flottaprogrammban megállapított 16 : 10 viszony.

A felsorolt adatokból megítélhető, mennyiben felel meg Anglia a Churchill tengerészeti minister által hangoztatott flotta-programmnak. Megállapíthatjuk, hogy a mérleg még a megállapított 16 : 10 viszonyszámom felül billen Anglia javára. És ha ehhez

V. Franciaország	VI. Európai Oroszország és Szibéria	VII. V. és VI. együttvéve	Jegyzetek
38	160	198	—
225.000	430.000	655.000	* Ezenkívül körülbelül 25.000 ember a 2. osztályból (póttartalék) kik 3—6 hónapig aktív szolgálatot teljesítenek
5.9	2.7	—	—
25	23	—	—
4,399.000	7,668.000	12,067.000	—
20 **	30 ***	50	* Ezenkívül 3 hegyidandár (26 zászlóalj) ** 1 hadtest Afrikában.
2—45.000-el 18 - 30.000-el	10 - 45.000-el 20 - 32.000-el	—	*** Ezenkívül 7 hadtest Ázsiában **** Két sorbeli és egy honvédhadosztály.
630.000	1,090.000	1.720.000	
530.000	1,250.000	1,780.000	
14.0	7.8	—	Az ázsiai csapatokkal együtt. Ezek nélkül ca. 1 millió.
2	3 a gyalogos csapatoknál, 4 a többi fegyveremnél	—	—

figyelembe vesszük, hogy Anglia a hármasszövetség egyik államával, Franciaországgal flotta-megegyezést is kötött, amelynek értelmében Franciaország csaknem egészen magára vállalja a hármasszövetség két államának — Olaszországnak és monarchiáknak — lekötését a Földközi tengeren, akkor határozottan megállapíthatjuk azt is, hogy Anglia az előbb felsorolt tengeri járműveket egytől-egyig felsorakoztathatja hatalmas iválisa — Németország ellen.

Az európai nagyhatalmak hadi készülsége e szerint így alakul :

	<i>Hármasszövetség :</i>		
	békében	h a d s e r e g háboruban	tengerészet
Ausztria-Magyarország	429.741	2,860.000	18.000
Német birodalom	668.838	3,613.769	72.889
Olaszország	436.000	1,235.000	32.550
összesen :	1,534.579	7,708.769	123.439
<i>Hármasszövetség ellen:</i>			
Oroszország	1,343.100	2,400.000	47.000
Franciaország	593.508	2,800.000	58.205
Anglia	250.000	400.000	136.461
összesen	2,186.608	5,600.000	241.666

Összeállításunktól, amely az 1913. év adatait sorolja fel legmegbízhatóbb források alapján, némileg eltér, mert más szempontok szerint is csoportosít, az a statisztikai táblázat, amelyet Blume tábornok újabban megjelent füzetében¹⁾ közöl s amelyet a benne kifejezésre jutó katonai tekintetek miatt a túloldalon szintén közlünk.

A táblázat statisztikai adatai feltűnően mutatják azt a tényt, hogy Franciaország 38 millió népességével kétszer annyi kiképzett legénységgel rendelkezik, mint az 52 millió lakosságot számláló monarchia és nem sokkal áll a 66 milliónyi Német birodalom mögött. A hármasszövetség katonai ereje kisebb a hármasszövetség ellen, igaz, hogy a hármasszövetség, amint az az általunk közölt adatok összegezéséből kitűnik, európai harcterekeken kevesebb katonát mozgósíthat. Különösen szembeesik Oroszország vezető szerepe amely 430.000 ujonccal nem nagyon távoli időben 7 és fél millió képzett katona felett fog rendelkezni, dacára annak, hogy népességét katonai szolgálatra kevésbé veszi igénybe, mint a többi

¹⁾ W. von Blume, Die Wehrkraft Deutschlands 1913.

nagyhatalmak, kivéve a monarchiánkat, amelyben legkisebb az ujonejuttaléknak a lakosság létszámához való viszonya.

A táblázat minden egyes adata oly tömegeket jelent, aminőket még egy évtizeddel ezelőtt elképzelni is alig tudtunk.

Kerek négy millió embert tartanak állandóan fegyverben Európa nagyhatalmai és tizenhárom millió katona alatt dobban meg a föld, ha egymásnak hadat üzennek. A hadseregek erejére és azok mozgóképességére megindult versengés ezzel azonban még nem ért véget.

Ama megfigyelés, hogy annak a félnek van sikerre legnagyobb kilátása, amelyik a háborút nagyobb erővel tudja megkezdeni, ősrégi, és erősödött az utolsó hadjáratok tapasztalatai alapján. Ennek felismerése okozza, hogy az 1912. és 1913. évi nagy létszám-emelések dacára az összes nagyhatalmak kabinetjei újabb létszám-emeléseket terveznek és igyekeznek elfogadhatóvá tenni.

A létszám nagysága béke idején a legfontosabb preventio¹⁾, a békeállománynak hadi lábára helyezésekor (mozgósítás) döntő jelentőségű, de még a háboru utolsó pillanatában is megfordíthatja a hadi szerencsét. Ez magyarázza meg az olyan gyakran lekicsinyelt „rage des nombres“-t mely azt a célt követi, hogy a háborút táplálni és huzamossá tenni lehessen. A japánok például sohasem kötöttek volna Mukden mellett kivívott eredmények után békét, ha a védképes és kiképzett egyének tartaléka már nem lett volna tökéletesen kimerítve, míg ellenben az oroszokhoz csak ezután kezdtek igazában a tartalékból és pótalakulásokból a kiegészítések érkezni.

Ezzel korántsem akarjuk mondani, hogy a szám az, amely egyedül dönt.

¹⁾ *Hazai* Samu báró honvédelmi miniszter a képviselőház véderő-vitájában 1911. július 17-én a hadsereg preventív jellegét így jellemezte: „Paradoxonnak látszik a gondolat, de nem az, hogy a békebarátoknak legjobb barátja, legerősebb segítő-társa a katonaság. A rómaiak közmondása: si vis pacem para bellum, mély értelemmel bír és egészen bizonyos, hogy az erős hadsereg a leghatékonyabb eszköz a háboru elkerülésére. Hiszen az erős hadsereg mellett, hogy ha a szükség előáll, az erőszakos küzdelemben a sikert biztosítja és a háboru borzalmait idő és tér tekintetében összeszorítja, háborukat kevesbiteni és hosszú időre kitölteni is képes, mert nyilvánvaló, hogy hadrakész államokkal kikötni nem igen szoktak. Más oldalról pedig a néptől és nem a hadseregtől függ, hogy nagy erejével más államokkal szemben ne éljen vissza. Ismétlem tehát, hogy az erős hadsereg, az állami elővigyázat ezen megtestesítője, a békebarátokkal egyetemben a béke megtartásán dolgozik s ez idő szerint az örök béke egyik erős, bár költséges előharcosa.“

A katonai hatalom mindenkor a mennyiség és minőség eredője volt. És ha e két tényező értékviszonyában eltolódás állott be, akkor nem a szám, hanem a minőség az, amely jelentőségében nyert.

Az orosz-japán hadjárat kezdetén sem voltak a japánok nagy számbeli tulsulyban. Az oroszok azonban hátramaradtak katonai érték és harcias szellem dolgában. A fegyveresek nagy tömege, amelyekből ezek a tulajdonságok hiányoznak, a körülményekhez képest az államra még veszedelmet is hozhat. Ezt bizonyította a párisi kommun szomorujátéka 1871-ben és nem egy jel mutatott arra, hogy az orosz forradalom (1905—1906.) a szerencsétlen háboru után a kevésbé fegyelmezett katonák soraiból is táplálékot nyert.¹⁾

Általában véve azonban a számbeli hiányt csak bizonyos fokig lehet minőségi előnyökkel pótolni. Még veszített csaták után is változás jöhet létre a hadi helyzetben vagy a védő legalább időt nyerhet, hogy diplomaciai uton segítséget szerezzen, ha újabb csapatokat tud előteremteni s a háborut ily módon hosszúra elnyújtani. Lett volna a franciák békeelőkészülete oly intensiv, hogy Sedán után a hadseregeket kiképzett emberekből állíthatták volna össze, valószínűleg eredményt érhetek volna el. Az új alakulások azonban, melyet a francia nép hirtelen fellobbanása a németekkel szemben kiállított, oly keveset értek, hogy a háboru sorsát befolyásolni nem tudták.

Az államoknak a békekeretek emelésére irányuló igyekezete azzal a céllal, hogy annyi védkötelest képezzenek ki katonailag, amennyit csak lehet, e szerint nagy jelentőséggel bír és nem nevezhető a nemzet haszon nélküli megterhelésének.

¹⁾ *Woinovich*, Elmélkedés a háboruról, 11. l.

V. FEJEZET

A nagyhatalmak katonai készültisének terhei és hatásuk az egyes államháztartásokra

Az igazság, hogy a hadviseléshez pénz és újra pénz kell, oly régi keletű, hogy az ember szinte röstellli megismételni. Ma-holnap azonban ez az avult közhely jelentőségét veszíti s a béke, a fegyveres béke az, amely több pénzt nyel el, mint hajdan a háborus mesterség. A modern államok védképességének korszerű színvonalon tartása ugyanis csaknem annyi pénzbeli áldozatot követel, mint maga a háboru.¹⁾

Innen van, hogy időről-időre hangok hallatszanak, melyek inkább óhajtják a háborut, mint ezt az igen drága békét. A béke — mondják — nagy áldás, de kezd tulságosan költséges áldás lenni.²⁾

A történelem minden lapja ezzel szemben tanusítja, hogy semmi sem terhesebb államra és közgazdaságra, mint a háboru. És mindaddig, míg ennek lehetősége fenforog, a magasfoku hadi készültiség a legnagyobb takarékoságot jelenti, mert az állam pénzügyeit egy szerencsétlen kimenetelű háboru jobban veszélyezteti, mint az a megterhelés, melyet a hadi költségek reá rónak. De a nyert hadjáratnál is nagyobb áldást hozhat a jól felfegyverzett

¹⁾ Ezt ujabban különösen az angolok hangsúlyozzák sűrűn: „A war of armaments threatens to break out. Such a war is as expensive as a real war, but it is far more protracted. Very soon the maintenance of peace may prove even more costly, than actual war, and may take the nations wish for a war which will terminate a ruinously expensive peace.“ *Barker, The Armament Race, Fortnightly Review* 1913. Apr.

²⁾ Felelős államférfiak ismételten elismerték a katonai terhek nyomasztó voltát. Így Sir Edward *Grey* angol külügyminister 1906. május 9. emlékezetes beszédben hangsúlyozta, hogy a hágai konferencia nem teljesíthetne érdemesebb munkát, mint hogy a béke feltételeit kevesebb költséghez kötné és e tekintetben gyakorlati eredményeket érlelne.

hadsereg és erős tengerészet, amely az ország békéjét, a közgazdaság nyugodt fejlődését biztosítja. A magasfoku hadikészültség éppen az utolsó évtizedekben ismételten a béke biztos bástyájául szolgált s a szemeink láttára lefolyt háborúk igazolják a régi hitet, hogy a hadak istene az erősebb zászlóaljok pártján van.

Hibás az a közkeletű felfogás is, mintha a véderőre fordított összegek a közgazdaságra nézve elvesznének. Elveszni csak azvész el, ami hadfelszerelési célokra külföldre megy. A katonaság fizetésére, zsoldjára és felszerelésére belföldön elköltött összegek visszafolynak a gazdasági élet vérkeringésébe. Legfeljebb azt lehet mondani, hogy a belföldön elköltött összegek sem produktivak, mert állandó értékeket nem termelnek. Valóságos veszteség azonban csak abban van, hogy évente millió meg millió, magában a monarchiában is több mint fél millió életerős ember szolgálati kötelezettsége miatt a béke alkotó munkájától elesik.

A katonai kiadásoknak rendkívüli emelkedése közgazdasági és társadalmi szempontból minden esetre sajnálatos, de a jövőben ép oly kevésbé lesz elkerülhető, mint a múltban. Amíg az emberiség az örök béke számára meg nem érett, egyedül a véderő költségeinek emelése fogja a háborus veszélyt csökkenteni és a békét biztosítani. A béke biztosításának ez az elmélete azonban nem mehet annyira, hogy a katonai költségek miatt az állam kulturfeladatainak ápolása elhanyagoltassék. A biztosítási díj, amelyet az ország katonai kiadások címén fizet, nemzetközi balesetek ellen, jelentékeny szerepet igényelhet a nemzet háztartásában, de nem lehet akkora, hogy a népjólét rovására menjen.

Vizsgálni fogjuk először az európai nagyhatalmak hadügyi költségvetéseit, azután rátérünk azon hatások mérlegelésére, amelyeket a fegyverkezés fokozott szükségletei az egyes államok háztartására gyakorolnak.

1. Monarchiánk hadügyi kiadásai.

Hadseregünk 1913. évi szükségleteire előirányoztatott :

rendes és rendkívüli kiadások címén	404,754.769 korona
uj tábori tüzérségi anyag beszerzésére	2,000.000 korona
Boszniában és Hercegovinában levő csapatok rendkívüli szükségleteire	13,966.405 korona
rendkívüli hitel a közös hadsereg fejlesztése alkalmából	19,000.000 korona
mindezt összefoglalva a hadsereg 1913. évi szükséglete	<u>439,721.174 korona.</u>

Hadi tengerészetünk 1913. évi szükségleteire előirányoztatott:

rendes kiadások címén	70,127.810 korona
rendkívüli kiadások címén	4,629.400 korona
összes szükséglet	<u>74,757.210 korona.</u>

A munkában levő új hajóépítkezésekre 312,4 millió és 1912-ben újabb 26 millió, összesen 338,4 millió lett megszavazva, amiből az ötéves beruházási program alapján esik 1913-ra

	67,680.000 korona.
--	--------------------

Hadseregünk és hadi tengerészetünk összszükséglete	582,058.384 korona
ha ebből hadseregünk és tengerészetünk saját bevételeit	<u>9,286.157 korona</u>
összegben levonjuk, marad fedezetlen össz- szükséglet	572,772.227 korona

Hadseregünk és hadi tengerészetünk kiadásán kívül katonai költségeinkhez kell számítanunk a monarchia két államának a honvédségre fordított költségeit.

A m. kir. honvédség részére 1913. évi költségvetésben rendes, rendkívüli szükségle- tekre és beruházásokra előirányoztatott	87,507.256 korona
a cs. kir. osztrák honvédségre	75,947.000 korona
ehhez hozzáadva a közös hadsereg és tenge- részet brutto szükségleteit	<u>582,058.384 korona</u>
a monarchia összes katonai kiadásai	745,512.640 korona

tettnek ki az 1913. esztendőben.

2. A német birodalom hadügyi kiadásai.

Németország 1913. évi hadügyi költségvetésében előirányoztatott a hadsereg állandó, rendes és rendkívüli kiadásaira	900,400.000	márka
a hadi tengerészet rendes és rendkívüli kiadásaira	477,100.000	márka
birodalmi katonai bírásokra	500.000	márka
nyugdíjakra	105,600.000	márka
az összes hadügyi kiadásokra	<u>1.483,600.000</u>	márka

Az 1913. évi német véderőjavaslat, amely évi 63.000 ujoncszaporulat mellett a hadsereg békelátszámát 4000 tiszttel, 15.000 altiszttel, 117.000 legénységgel és 27.000 lóval kívánja szaporítani 1913-tól 1915-ig, amikor a reformmal járó rendes kiadások állandóulni fognak, összesen 1.291 millió márkát igényelnek, állandó és egyszeri rendkívüli kiadások szerint így oszlanak meg:

	millió márkában			
	1913	1914	1915	összesen
Állandó kiadások	54	153	186	393
Egyszeri kiadások	435	285	178	898
összesen	<u>489</u>	<u>438</u>	<u>364</u>	<u>1291</u>

A hadi kiadásokhoz számítható még a „változások a pénzügyben“ (Änderungen im Finanzwesen) című törvény végrehajtásából eredő egyszeri kiadás rendkívüli arany és ezüst készletnek egyenként 120 millió márkában való beszerzése, az 5 és 10 márkás kincstári jegyeknek megfelelő szaporítása mellett.

3. Olaszország hadügyi kiadásai.

Az 1913—14. évi előirányzat szerint szükségeltetik:	
a hadsereg rendes kiadásaira	355,560.887 lira
rendkívüli kiadásaira	59,077.628 lira
összesen hadseregre	<u>414,638.515</u> lira
a hadi tengerészet kiadásaira	253,946.000 lira
amihez a hajóépítésekre igényelt 255 millió lírából	70,000.000 lira
és egyszeri kiegészítő járulékként folyósított	19,400.000 lira
miáltal az összes hadügyi kiadások	<u>757,984.515</u> lira

összeget tettek ki, amelyben a tripoliszi háboru okozta rendkívüli kiadások nem foglaltatnak benn.

4. Franciaország hadügyi kiadásai.

Az 1913. évi francia költségvetés $4\frac{3}{4}$ milliárd francnyi összegből kerek $1\frac{1}{2}$ milliárd esik a hadsereg, hadi tengerészet és a gyarmatok védelmi költségeire. Ehhez járul még 135 millió nyugdíjak, 2 millió hadászati utépités költségeire. Az összes katonai kiadások a költségvetésnek egy harmadát teszik.

a hadsereg költségeire	957,157.901 franc
a hadi tengerészet kiadásaira	461,288.219 franc
a gyarmatok védelmére	85,907.158 franc
nyugdíjakra és hadászati utakra	137,000.000 franc
lett előirányozva, összesen tehát	<u>1.641,353.278 franc.</u>

Mindezekon felül a tényleges katonai szolgálatnak három évben való megállapításából összesen nyolcszáz millió franc kiadás merül fel. Ebből 396 millió a legénységnek folyó év októberétől kezdve harmadik szolgálati évre való visszatartásából felmerülő költségek fedezetére szükséges, amelyből 1913-ban 234 millió kel-lene. Ezt a 234 millió francot ugy a kamara, mint a szenátus megszavazta.

5. Oroszország hadügyi kiadásai.

Oroszország 1912. évi költségvetése szerint az összes államⁱ rendes kiadások 2,685.9 millió rubelt tettek ki.

Ebből hadügyminiszteriumra	493.3 millió rubel
tengerészeti miniszteriumra	164.2 millió rubel
összesen	<u>657.5 millió rubel</u>

lett előirányozva.

A hadsereg és hadi tengerészet újjászervezésére nincsen a rendkívüli kiadások közé semmi sem felvéve. E hitel titkos tanácskozások tárgya volt s a hadseregre 600 millió, a haditengerészetre 700 millió rubel fordittatik, mely 10 évi részletekben fog felhasználtatni. — Az 1911. évben állítólag már első részletül 135 millió rubelt elköltöttek.

6. Anglia hadi költségei.

Az angol birodalom 1912—1913. évi költségvetése szerint az angol hadsereg 186.600 békelétszám mellett, továbbá a gyarmatokban és Egyiptomban szükségelt katonaság az indiai hadsereg bevonásával igényelt 658,640.000 korona
 a haditengerészet 1.078,800.000 korona
 összszükséglet 1.737,400.000 korona

A rendelkezésünkre álló legújabb adatok nyomán az európai nagyhatalmak e szerint legutolsó költségvetéseikben előírányoztak :

Hármas szövetség

Ausztria-Magyarország (1913.)

hadseregére	haditengerészetre	összesen
439,621.174 K	142,437.210 K	745,512.640 K

Német birodalom (1913.)

1.187,670.000 K ¹⁾	562,978.000 K	1.750,748.000 K
-------------------------------	---------------	-----------------

Olaszország (1913—1914.)

393,906.589 K	326,177.700 K	720,085.289 K
---------------	---------------	---------------

2.021,197.763 K	1.031,592.910 K	3.216,345.929 K
-----------------	-----------------	-----------------

Hármas entente

Franciaország (1913.)

1.039,449.305 K ²⁾	519,835.608 K	1.559,285.614 K
-------------------------------	---------------	-----------------

Oroszország (1912.)

1.904,140.000 K	633,010.000 K	2.537,950.000 K
-----------------	---------------	-----------------

Anglia (1912—1913.)

658,640.000 K	1.078,800.000 K	1.737,440.000 K
---------------	-----------------	-----------------

3.602,229.305 K	2.231,645.608 K	5.834,675.614 K
-----------------	-----------------	-----------------

Kerek kilenc milliárd koronát költ a hat nagyhatalom évenként fegyverkezésre. Adjuk hozzá ezekhez a kisebb hatalmak kiadá-

¹⁾ A hadsereg költségeibe vannak beleszámítva az összes nyugdíjak, valamint a katonai biráskodás költségei.

²⁾ A hadsereg költségeibe vannak beleszámítva az összes nyugdíjak, a tengerészet költségeibe a gyarmatok védelmére szükségelt összeg.

sait s azt látjuk, hogy Európa évenként 12 milliárd korona biztosítási díjat fizet a béke fentartásáért. Oly összeg ez, amely kétszeresen haladja meg Anglia kiadásait a búr háboru három esztendeje alatt és nyolcszorosan Németország költségeit az 1870—71. háborujában. Számítsuk ehhez azt a közgazdasági veszteséget, amelyet 4 millió munkaerős férfinak a polgári keresettől való elvonása okoz és becsüljük az egyes munkájának évi értékét ezer koronára, akkor elmaradt közgazdasági produkció címén még 4 milliárdot adhatunk hozzá, úgy hogy az európai államoknak a katonaság évenként 16 milliárdba kerül, ami 4%-kal tőkésítve 400.000 millió korona tőkevesztéséget képvisel. Ebből a monarchiára közel 35 milliárd tőkevesztés esik.

Az összes nagyhatalmak kiadásainak fokozatos emelkedését az utolsó 10 esztendőben a következő táblázat mutatja : ¹⁾

1. Ausztria-Magyarország.²⁾

Év	Népesség milliókban	Hadsereg		Tengerészet	
		összesen K	fejenként K	összesen K	fejenként K
1903	46.6	433.616	9.31	50.438	1.08
1904	47.0	445.884	9.49	50.421	1.07
1905	47.4	495.569	10.43	114.043	2.41
1906	47.8	463.097	9.69	57.449	1.20
1907	48.2	457.356	9.49	65.075	1.35
1908	48.8	447.219	9.17	57.313	1.69
1909	51.0	478.099	9.37	63.628	1.25
1910	51.5	480.438	9.33	66.958	1.30
1911	52.0	523.957	10.08	128.627	2.27
1912	52.3	537.845	10.29	140.177	2.58

¹⁾ A táblázatot, amely itt koronaértékre van átszámítva, a „Nauticus“ című évkönyv 1912. évi folyama (496. l.) közli.

²⁾ Az adatok 1908-ig a zárószámadások alapján vannak összeállítva, a későbbiek a költségvetések alapján és magukban folytatják a két honvédség adatait is.

2. Német birodalom.¹⁾

Év	Népesség milliókban	Hadesreg		Tengerészet	
		összesen K	fejenként K	összesen K	fejenként K
1903	58.8	778.765	13.24	250.901	4.27
1904	59.7	763.552	12.79	248.735	4.08
1905	60.6	822.608	13.57	273.150	4.51
1906	61.5	888.115	14.44	289.658	4.71
1907	62.4	952.061	15.25	343.342	5.50
1908	63.3	976.401	15.42	398.495	6.29
1909	64.2	1.024.981	15.70	495.247	7.54
1910	64.9	980.842	15.12	502.917	7.75
1911	65.7	954.265	14.53	531.389	8.08
1912	66.6	1.118.434	16.79	545.140	8.19

3. Olaszország.²⁾

Év	Népesség milliókban	Hadsereg		Tengerészet	
		összesen K	fejenként K	összesen K	fejenként K
1903	32.9	266.143	8.09	120.059	3.65
1904	33.1	280.246	8.46	126.072	3.81
1905	33.3	280.154	8.41	124.491	3.74
1906	33.6	288.842	8.59	148.615	4.43
1907	33.8	258.560	7.66	140.015	4.14
1908	34.0	284.694	8.38	156.701	4.61
1909	34.3	320.488	9.35	150.111	4.38
1910	34.5	449.724	13.04	226.074	6.55
1911	34.8	373.509	10.74	184.288	5.29
1912	35.0	398.898	17.40	204.741	5.85

¹⁾ Német birodalom adatai 1910-ig a zárószámadások, 1911. és 1912-ben a költségvetések alapján.

²⁾ Az adatok 1910-ig a zárószámadások, 1911. és 1912-ben a költségvetés alapján.

4. Oroszország.

Év	Népesség milliókban	Hadsereg		Tengerészet	
		összesen	fejenként	összesen	fejenként
		K	K	K	K
1903	139.7	894.425	6.41	290.403	2.08
1904	141.5	949.260	6.71	287.804	2.03
1905	143.0	963.642	6.74	297.430	2.08
1906	144.5	955.433	6.61	265.278	1.84
1907	146.0	1.033.949	7.08	223.556	1.53
1908	147.6	1.083.601	7.34	221.494	1.50
1909	149.5	1.239.086	8.28	230.730	1.55
1910	151.5	1.234.635	8.15	287.341	1.90
1911	153.6	1.236.166	8.05	280.521	1.83
1912	155.7	1.259.867	8.09	418.848	2.69

5. Franciaország.¹⁾

1903	39.1	670.223	17.05	287.629	7.35
1904	39.15	632.846	16.16	276.558	7.06
1905	39.2	711.713	18.16	299.889	7.64
1906	39.3	718.882	20.83	290.617	7.40
1907	39.3	775.925	19.74	298.024	7.64
1908	39.4	788.494	20.01	312.261	7.93
1909	39.5	822.347	20.82	328.219	8.31
1910	39.5	825.310	20.84	354.543	8.98
1911	39.6	847.826	21.41	393.110	9.92
1912	39.7	868.951	21.89	409.575	10.07

6. Anglia.²⁾

1903	42.2	757.955	17.96	859.598	27.37
1904	42.6	693.996	16.30	879.786	20.82
1905	43.0	685.546	15.94	798.032	12.56
1906	43.4	668.333	15.40	757.597	17.45
1907	43.8	652.712	14.90	737.691	16.84
1908	44.2	646.527	14.61	774.669	17.52
1909	44.6	655.625	14.70	860.189	19.28
1910	45.0	660.753	14.67	977.694	21.62
1911	45.2	645.298	14.28	1.068.616	23.65
1912	45.6	670.641	14.70	1.061.224	23.27

¹⁾ Az adatok 1909-ig a zárószámadások, később a költségvetések alapján

²⁾ Az adatok 1910-ig a zárószámadások, 1911. és 1912-ben a költségvetések alapján.

7. Amerikai Egyesült-Államok.¹⁾

Év	Népesség milliókban	Hadsereg		Tengerészet	
		összesen K	fejenként K	összesen K	fejenként K
1903	80.5	582.507	7.23	513.020	6.38
1904	81.8	619.291	7.55	586.025	7.16
1905	83.2	596.891	7.17	550.842	6.62
1906	84.6	579.742	6.86	558.795	6.61
1907	86.1	693.480	8.05	588.675	6.83
1908	87.7	809.534	9.23	576.460	6.79
1909	89.4	940.426	10.16	682.799	7.63
1910	92.0	793.634	8.63	594.411	6.47
1911	93.7	659.887	7.04	630.797	6.74
1912	95.2	764.295	8.02	630.053	6.62

8. Japán.²⁾

Év	Népesség milliókban	Hadsereg		Tengerészet	
		összesen K	fejenként K	összesen K	fejenként K
1903	46.7	116.180	2.49	89.399	1.91
1904	47.3	29.954	0.64	51.080	1.09
1905	47.9	27.516	0.58	58.015	1.21
1906	48.6	168.180	3.46	153.330	3.15
1907	49.2	212.337	6.35	179.100	3.63
1908	49.8	351.393	7.06	177.372	3.56
1909	50.5	217.770	4.31	178.545	3.54
1910	51.1	211.829	4.14	186.806	3.66
1911	51.7	243.587	4.71	213.362	4.13
1912	52.2	231.586	4.44	229.679	4.40

Az összbenyomás, melyet a táblázatok számadatai keltenek, következőkben foglalható össze.

A legtöbb nagyhatalomnál a kiadások súlypontja a hadseregre esik. Újabbán kezd ez az arány a haditengerészet előnyére javulni,

¹⁾ Az adatok 1909-ig a zárószámadások, később a költségvetések alapján.

²⁾ Az adatok 1910-ig a zárószámadások, 1911. és 1912-ben a költségvetések alapján.

de még 1908-ban a hadsereg kiadásai monarchiánkban 86%-át (ma 80%), Oroszországban 83, Német birodalomban 72, Franciaországban 71, Olaszországban 65, Japánban 57, Északamerika Egyesült Államaiban 56 százalékát tették az összes hadügyi kiadásoknak, Anglia volt az egyedüli, amely kevesebbet (46%) fordított a hadseregére s ahol ez az irányzat ma (35%) még jobban tért hódít. A többi államok tengerészeti budgetjeinek rohamos emelkedése főleg Anglia magatartására vezethető vissza.¹⁾ Ez serkentette Németországot, amelynek példáját követték társai a hármasszövetségben. Olaszország megduplázta, a monarchia megháromszorozta tengerészeti kiadásait az utolsó évtizedben.

A táblázatok feltüntetik a lakosságra fejenként eső terheket a hadsereg és tengerészet kiadásaira tagozva. Az összes lakosság száma után megállapított fejenkénti teher azonban csak átlagos értékű és az összehasonlításra már csak azért sem szolgáltathat kifogástalan alapot, mivel magasabb és egyöntetűen elosztott kulturájú államokban a lakosságnak szélesebb rétegei vonhatók be az állami szükségletek fedezésébe, míg alacsonyabb fokon álló országokban a népnek aránylag kisebb része viseli az állam terheit.

Ugyanígy kevés utbaigazítást nyújtanak azok az összehasonlítások, melyeket egyes országok hadi szükségleteinek és egyéb kiadásainak egymáshoz való arányáról tesznek. Az államháztartások rendszere ugyanis annyira eltérő és változó az államszervezet, a közigazgatás, az állami üzemek természete és terjedelme szerint, hogy minden arányszám, melyet kapunk, csak az illető állam összes viszonyainak alapos ismerete mellett nyújt tanulságot.

Inkább csak érdekesség okából említjük fel azokat az adatokat, amelyeket az 1912. évi véderőreformunk alkalmából a kormány javaslatai tartalmaztak. Ezek szerint Magyarország a véderőreform előtt 14,1%-ot fordított összköltségvetéséből katonai célokra és 85,9%-ot kulturális, szociális és egyéb kiadásokra. Ezen arány a véderőreform többköltségei következtében sem szenved változást.

¹⁾ Anglia 1889-ben a „two-power standard” álláspontjára helyezkedett. Ezzel megállapítást nyert, hogy Anglia világkereskedelme védelmére akkora flottára szorul, mint aminő a két következő legnagyobb versenyhatalmaké együttvéve. Az angol miniszterelnök 1908. nov. 23. az alsóházban kijelentette, hogy a fennálló és előrelátható viszonyok között a két legerősebb hatalom úgy értelmezendő, hogy ezalatt az erő dolgában legközelebb álló két hatalom, bárki és bárhol legyen, értendő.

A közölt adatokat alapul véve, megállapíthatjuk, hogy hadügyi költségek aránya az összes állami költségekhez viszonyítva, nálunk legkisebb. Ugyanis az összbudget rendes kiadásából a haderő rendes kiadásaira esik : Törökországban 41%, a polgári reszortok rendes kiadásaira pedig 59%. Franciaországban esik a katonai kiadásokra 32.3%, a polgári kiadásokra 67.7 %; Szerbiában a katonaira 27.1 %, a polgárra 72.9 %; Bulgáriában 26.2 % és 73.8 %; Oroszországban 22.8 % és 77.2 %; Olaszországban 21.9 % és 78.1 %; Németországban 18.8 % és 81.2 %; Romániában 16.5 % és 83.5% és Magyarországon 14.1 % és 85.9 %.

Ha Magyarország és Ausztria is ugyanolyan arányban költene a haderőre, mint az említett országok költenek, akkor a véderő-reform befejeztével kontemplált összesen 722 millió korona rendes évi kiadás helyett Törökország arányszámában 2255, Franciaország arányszámában 1776.5, Szerbia arányszámában 1490.5, Bulgária arányszámában 1441, Oroszország arányszámában 1254, Olaszország arányszámában 1204.5, Németország arányszámában 1034 és Románia arányszámában 907.5 millió korona évi rendes kiadást kellene a monarchiának a haderő fentartására fordítania.

E felsorolt államok tehát költségvetésük jóval nagyobb százalékát fordítják katonai célokra, mint mi, de a felsorolt államok egy része gazdagabb is nálunk, úgy hogy nemzeti jövedelmeik nagyobb hányadát lehet azok tulfeszítése nélkül katonai célokra használni. A nemzetek közötti katonai versenyben azonban nincs is egyenlő teherviselésről szó. Itt a dolog természeténél fogva a szegényre nagyobb teher háramlík, illetve a kisebb terhet is szegényebb nemzet nehezebben bírja. Ezen nem lehet segíteni, ezzel meg kell küzdeni.

A katonai költségvetéseket a békelétszámokhoz viszonyítva, megállapíthatjuk, hogy Németországban a békelétszám egy embere átlag 2234 koronába kerül, Franciaországban 1803 koronába, Olaszországban 1509 koronába, nálunk 1357 koronába, Szerbiában 1300 koronába, Oroszországban 1026 koronába, Romániában 755, Bulgáriában 731, Törökországban 609 koronába.

Ezek a számok azt mutatják, hogy némely állam jobban, másik kevésbé jól fizeti tisztjeit, altisztjeit és legénységét, de mutatják azt is, hogy némely államban a drágább fegyvernek, haditengerészet, tüzérség és lovasság jobban vannak kifejlesztve, mint

máshol és végre mutatják, hogy Ausztria-Magyarország a takarékosság határát ezekben a tekintetekben sem lépi túl.

Bárminő jelentőséget is tulajdonítsunk ezen összehasonlításoknak, a mi szempontunkból közömbös, mivel az abszolút számok elég beszédesen fejezik ki azt a rengeteg megterhelést, amelyet a katonai kiadások minden nemzet háztartására gyakorolnak. A kiadások emelkedése olyan arányu, hogy a nagyhatalmak pénzügyi egyensúlyát fenyegeti és legtöbbjüket arra kényszeríti, hogy fedezésük végett új jövedelmi források után lássanak.

I. *Monarchiánk* eddigelé a közös kiadások céljaira lekötött vámjövedelmek erőteljes emelkedése folytán a véderő rendes szükségleteit nagyobb nehézségek nélkül tudta előteremteni. A megszállott tartományok annexiója és a legújabb Balkán események azonban a katonai igényeket oly mértékben fokozták, hogy a jelenlegi jövedelmi forrásokkal rendezett pénzügyi viszonyok sokáig fenn nem tarthatók.

Az annexió előtt (1908) a monarchia összes katonai kiadásai kerek fél milliárd koronát tettek ki, míg a múlt (1913) évben velök szemben 50%-os emelkedést mutatnak s végösszegben 750 millióra rugnak. Alig kezdtük meg az 1912. évi katonai reform végrehajtását és már a Balkán háborúra való tekintettel kénytelenek voltunk 1913. év őszén az ujonclétszámot 31.300 fővel emelni.

Ha ezen kiadástöbbletek természetszerű ellentételeit keressük a monarchia két állama költségvetésének fejlődésében, igen kevésbé biztató eredményekre jutunk. A monarchia mindkét állama jövedelmeinek emelése végett adóreformokra szorult volna. Ehelyett nálunk az 1909. évi adóreform végrehajtása és azzal kapcsolatosan az általános jövedelem adó meghonosítása bizonytalan időre elhalasztatott. Sőt mi több, egyes hozadéki adók (földadó, házadó), melyeknek kulcsa éppen a jövedelem adóra való tekintettel leszállított, ezen mérsékeltebb adótételekkel életbeléptek, anélkül, hogy szükséges korrolariumuk, a jövedelemadó érvényesülhetne. Ausztriában az 1896. évi nagy személyes jövedelmi adóreform óta az utazási jegyadó behozatalán és a cukor- és szeszadó felemelésén kívül adóügyi téren szintén nem történt semmi.

A maradiság következményei rejtett és nyílt hiányok, amelyeket a kedvező gazdasági konjunkturák sem tudtak egészen ellen-

sulyozni. A két állam adósságai nőttön-nőnek. Ausztria az utolsó évtizedben nap-nap mellett egy-egy millió korona új adósságot csinált. A feltételek, amelyek mellett a monarchia államai ezt teszik, nem mondhatók kedvezőknek. Még 1912 elején a birodalmi tanácsban képviselt országok kormánya 200 millió korona 4%-os járadékot 90 $\frac{1}{4}$ % mellett helyezett el a belföldön, ugyanazon év végén kibocsátott 4 $\frac{1}{2}$ %-kal kamatozó kincstári jegyek csak New-Yorkban voltak értékesíthetők, ahol a kibocsátási árfolyam és rövid lejárat tekintetbe vételével 7%-ot fizetnek. A 125 millió névértékű magyar pénztárjegyek hasonló feltételek mellett csak a külföldön, főleg Németországban voltak elhelyezhetők. Az 1913. évi 4 $\frac{1}{2}$ %-os járadékkibocsátásnál, melyet Ausztria Németországban eszközölt, az effektív kamatláb teljes adómentesség mellett 5%-ot tesz ki. Magyarországnak 150 millió koronás járadék és ugyanily összegű pénztári jegye után, melyet felerészben a német piacon helyezett el, még az osztráknál is magasabb effektív kamatot kell fizetnie.

Az utolsó évek rossz pénzviszonyai miatt a monarchia mindkét országa hitelgazdálkodása típusául a pénztári jegyeket választotta. A magyar pénzügyminiszterek 1910 óta nem kevesebb, mint 525 milliót bocsátottak ki, az osztrák pénzügyminiszterek közel ennyit. Egyik kormány sem volt azonban abban a helyzetben, hogy lejáratkor visszafizesse. A pénztárjegyekkel való gazdálkodás így nagy mérvben helytelen. Háború idején az állami hitelnek természetes és megengedett formája.¹⁾ Békében azonban csak akkor engedhető meg, ha lejáratkor feltétlenül beváltható. A prolongáció ilyenkor megrendíti az állam hitelét.

Látjuk tehát, hogy a monarchia mindkét állama pénzügyi egyensúlyának veszélyeztetése nélkül alapos reformok hiányában sokáig el nem lehet.

II. Miként kell alapos reformokkal egészséges pénzügyi helyzetet teremteni, arra a *Német birodalom* adóügyi politikája nyújt tanulságos példát. Hosszu évek katonai terheinek kölcsönökből fedezése után a birodalom az 1908. és 1909-ik években komoly pénzügyi válságba került. Az 1909. évi nagy adóreform megváltoztatta a helyzetet, amennyiben a folyó bevételeket 500 millió márká-

¹⁾ A Szerbia elleni hadüzenet alkalmából az osztrák kormány 400 millió, a magyar kormány 250 millió 5%-os kincstári utalvány, illetve pénztári jegy kibocsátására határozta el magát, ami nem is kifogásolható.

val növelte. Szociális szempontból ugyan a reform nem volt egészen aggálytalan, amennyiben fogyasztási adókra 345 millió, forgalmi adókra 129,5 millió esett. Ezt az igazságtalanságot lényegesen enyhítették a jó termések és a rendkívül kedvező gazdasági konjunkturák, amelyek az új reformmal párosulva tekintélyes felesleget biztosítottak a birodalom háztartásában.

A német birodalom pénzügyi teljesítőképessége ilyformán nagyon kedvező képet mutatott. A Balkán háború azonban ismét arra készítette a kormányt, hogy a fegyverkezés fokozása végett új jövedelmi forrásokhoz nyuljon. Ezért az előző fejezetben ismertetett létszámemeléssel egyidejűleg létrejött a fedezetről szóló törvény. Egy milliárd márka egyszeri többköltség előteremtését célozza az u. n. *védérőjárulék* (Wehrbeitrag), további 186 millió folyó többkiadás birtokadókból, 52,5 millió a társasági szerződések és biztosítási nyugták megilletkezéséből várható.

Az *egyszerismindenkorra* felmerülő kiadási többlet (einmaliger Wehrbeitrag) fedezésére kétféle adó, nevezetesen egy vagyoni adó és egy jövedelem utáni adó behozatalában állapodtak meg.

Az első a *vagyon után* fizetendő, kombinálva az adó alany jövedelmével. ¹⁾ Az adózás 10.000 márka vagyonnál kezdődik, de ha a vagyon tulajdonosának évi jövedelme 4000 márkánál kevesebb, akkor az adózás csak 30.000 M. vagyonnál veszi kezdetét, ha pedig jövedelme 2000 márkán alul marad, akkor csak 50.000 M. vagyon után kezd adózni. A vagyoni adó enyhén fokozódó kulcs szerint van megállapítva oly módon, hogy a vagyontöbbletek után külön alkalmaztatik a magasabb adókulcs. Például a vagyon első 50.000 márkája után 0.15%, a következő 50.000 márkája után 0.33 % fizetendő s így emelkedik a kulcs fokozatosan 5 millió márka vagyoniig, az 5 millió fölül vagyon 1.5% adó alá esik.

A vagyoni adó mellett a *jövedelem utáni adó* csupán a munká-

¹⁾ A védérőjárulék e kombináció ellenére lényegében vagyon adó. Adórendszere helyét *Erzberger* (Der Wehrbeitrag 1913.) így jelöli meg: „Der Wehrbeitrag soll im Kerne eine Vermögenssteuer sein, die Besteuerung der hohen Einkommen ist nur als Ergänzungssteuer gedacht. Man hat hier somit die glatte Umkehrung des heute geltenden Steuersystems vor sich; allgemein anerkannt wird, dass das Einkommen die gerechteste Grundlage der Besteuerung ist und dass das Vermögen nur daneben ergänzend besteuert werden soll. Warum nun hier die radikale Abkehr von einem Satze, der in nahezu alle deutschen Steuergesetze Eingang gefunden hat. In der Vorlage werden nur zwei Gründe hierfür angegeben: 1. Veranlagungsschwierigkeiten. 2. Das zwingende Gebot der Selbsterhaltung der Einzelstaaten.“ (8. l.)

ből származó jövedelmeket sújtja, a vagyontól származó jövedelmeket nem érinti. Utóbbi kamatozására egy átlagos fiktív tétel, nevezetesen 5% vétetett fel, az ezen felüli jövedelem, származzék bár az a vagyon hozadékából, az adóztatás szempontjából munkajövedelemnek tekintetik. Azok részére, akiknek nincs adóköteles vagyonuk, a jövedelmi adó fizetése 5.000 márka jövedelemnél kezdődik. Ha van adóköteles vagyonuk, akkor már 1000 márkás jövedelem után (a fenti 5%-os vagyon utáni jövedelem levonása mellett) adót kell fizetniük. A jövedelemadó kulcsa szintén fokozatos, 1%-nál kezdődik és fél millió márkánál 8%-ban végződik. Különös kedvezményeket élveznek a háromnál több gyermekkel bíró családok, ugyancsak azok a családok, amelyeknek valamelyik tagja katonai szolgálatot teljesített. Jelentékenyebb vagyon, illetőleg jövedelem mellett ezek a kedvezmények megszűnnek.

 Az évről-évre visszatérő hadi kiadások fedezésére új adónemet, a *vagyonnövekedési* adót (Vermögenszuwachssteuer) hozták be. Adó alá esik az a többlet, amely az adóalany vagyonában bizonyos adózási időszak alatt, az új törvény értelmében 3 évenként, előáll.

Összehasonlítatik a két időpontban lévő vagyonállomány és a vagyon növekedése adó alá vétetik. A vagyon első katasztere 1913 december 31-én vétetett fel és ezért az első adózás az 1916 december 31. szerint megállapított vagyonok alapján fog történni. Adómentes marad a 10.000 márkán aluli vagyonszaporodás s illetőleg 20.000 márkát meg nem haladó vagyon, a három éves összehasonlítási időszak egész tartamát számítva. Az adókulcs meghatározásánál úgy a szaporulat, mint a vagyon nagysága irányadó, kétszeres progresszió szerint. Van egy fokozatos adókulcs a jövedelemnövekedésre (3 évre), amely a szaporulat 0.75 %-nál kezdődik és 1 millió felüli vagyonnövekedésnél 1½%-ra emelkedik. Az így nyert tételek azután a vagyon nagysága szerint megfelelő mértékben felemeltetnek és pedig 100.000 márka vagyonnál a vagyonszaporulat 0.1 %-ával, progresszív adókulcs mellett, amely 10 millió felüli vagyonknál a vagyonszaporulat 1%-át éri el. A gyermekbőség ennél az az adónál enyhítésre vezet.

A ¹⁷vagyonnövekedési adó módot nyújtott az örökségi adó intézményének közvetett behozatalára, a konzervatívok szerint becsempészésére is. Örökségi adó már 1906 óta fennáll ugyan, de a

leszármazóknak jutott örökséget ezen adó nem sujtja. A jelenlegi reform folytán az örökségi adó tételei felemeltettek ugyan és pedig testvérgyermek örökségénél 4%-ról 5%-ra, másodfoku rokonnál 6%-ról 8%-ra, távolabbi rokonnál 10%-ról 12%-ra, de a leszármazók mentességének elve ezuttal is megmaradt. Másfelől azonban a vagyonnövekedési adó sujtja azon vagyonszaporulatokat is, amelyekhez a leszármazó örökség utján jut. A vagyonnövekedési adó pénzügyi eredményét az első alkalommal 100 millió márkára becsülik és ebből 40 millió volna a leszármazók által öröklött összegek után fizetett vagyonnövekedési adó. Igaz, hogy külön örökségi adó esetén a leszármazó kétszer fizetne öröksége után, továbbá, ha a 3 évi összehasonlítási időszak alatt elpazarolja örökségét, az államkincstár nem részesül az örökség utáni adóban. Ennek ellenére kétségtelen, hogy a leszármazó öröksége kerülő uton bár, de tényleg mégis bevonatott az adózás körébe.

Habár a birodalom ezen legujabb pénzügyi reformjánál, amely a német nemzet csodálatos áldozatkészségéről tesz tanubizonytságot, a szociális szempontok legmesszebbmenően vétettek tekintetbe, az új terhek a gazdasági életben mégis erősen érezhetőek lesznek. Az adóemelések a birodalomban 1906-tól kezdve 1 milliárd márka évi többletet igényelnek, amihez még hasonló magasságu egyszeri adóteher járul, úgy hogy a közszolgáltatások emelése tekintetében Németország oly példát mutat, amelyet Európa egyetlen egy állama sem közelít meg, még ha tekintetbe vesszük is, hogy a nemzeti vagyon, de főleg a nemzeti jövedelem az utolsó évtizedben sehol sem gyarapodott annyira, mint a birodalomban.

III. A hármasszövetség harmadik tagjának, *Olaszországnak* pénzügyi helyzete a katonai kiadások háboru okozta megkétszereződése dacára kedvezőnek mondható. Ez első sorban annak tulajdonítható, hogy Olaszország szerencsés pénzügyi politikával, amelyet megfelelő gazdasági fellendülés támogatott, állami hitelét tetemesen erősítette. Az 1906. évi nagy konverzió volt erősségének látható bizonyítéka. Járadéknak árfolyama a konverzió után is magasabb volt, mint a magyar, az osztrák vagy a német állampapiroké és még a tripoliszi háboru idején sem sülyedt 94% alá. Két évtized céltudatos közzgazdasági és pénzügyi politikája lehetővé tette, hogy az olasz járadéknak külföldön lévő ötóde, valamint

sok ipari papir otthon találjon elhelyezést. Pénzügyi erejét mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a tripoliszi háboruban a pénzügyminiszter a pénztári készletekből és feleslegekből néhány hónap alatt 5—600 millió lírát folyósított és a háboruból utólag támadt fél millió lira fedezése is a pénztári készletekből és a zárszámadási feleslegekből terveztetett. Igaz, Olaszország aránytalanul kevesebbet költött kulturális és szociális célokra az utolsó esztendőekben, mint a hármasszövetség másik két tagja és az e téren, valamint az elmaradott vasuti hálózat fejlesztése körül reá váró kiadások, nem kevésbé új gyarmatának rendkívüli szükségletei máris elhomályosítják azt a derüs képet, amelyet államháztartása a legújabb időkig mutatott.

IV. A leggazdagabb európai országnak, *Franciaországnak* államháztartása már évek óta a pénzügyi hiány sötét árnyékát veti előre. Elsősorban nagy katonai és felszerelési kiadásai okai ennek. Hadseregének költségei 1906-ban 718 millió koronát tettek ki s öt év alatt 150 millió koronával emelkedtek. Tengerészeti kiadásai 1906-ban 290 milliót, 1912-ben 409 millió koronát tettek ki. Az 1913. évi katonai budget pedig 700 millió korona többletet mutat az 1906. évi kiadásokkal szemben.

Világos, hogy ilyen körülmények között Franciaország adóemelés nélkül el nem lehet. Történtek ugyan évről-évre kisebb adóemelések, de elégtelenségüket mi sem bizonyítja jobban annál a ténynél, hogy 1912-ben számadásai 101 millió franc hiánnyal zárultak. Az 1913. évi költségvetés egyensúlyának helyreállítására 156 millió franc a compte provisionel terhére lesz elszámolva, 54 millió kölcsön útján szereztetik be, ami mellett Marokkó 200 milliónyi szükségletéről még gondoskodva nincsen. Az új véderőtörvények (1913.) amelyek közel 900 millió franc egyszeri és néhány évre felosztott, továbbá 200—300 millió franc állandó többletkiadást jelentenek, a pénzügyi helyzet képét továbbmenőleg rontják. Annyi már bizonyos, hogy az egyszeri szükséglet csak kölcsön útján lesz előteremthető, de a folytatólagosra is hiányzik a fedezet. Franciaország kénytelen évtizedes szünetelés után újból az adósságcsinálás útjára térni és a francia járadéknak utóbbi időben bekövetkezett rohamos árfolyamhanyatlása erre a körülményre is vezethető vissza.

V. Pénzadójánál némileg kedvezőbb helyzetben van *Oroszország*

államháztartása. Az orosz-japán háború az orosz államadósság jelentékeny szaporodását eredményezte, mivel a háborús költségek tulnyomó része kölcsönből volt fedezendő. A béke megkötése után is még éveken keresztül kellett a háborúból utólag előállott költségeket hitelműveletekből előteremteni. Oroszország államadóssága 1904. január 1-étől 1910. január 1-ig fokozatosan 6.6 milliárd rubelről 9.1 milliárdra emelkedett. Innentől kezdve újabb kölcsön szüksége nem merült fel, habár nagy összegek fordítottak vasútépítkezésekre és más gyümölcsöző befektetésekre. Ellenkezőleg az államadósság három év alatt törlesztések folytán 1913. január 1-én 9.1 milliárd rubelről 8.8 milliárdra csökkent, vagyis 1.3 milliárd rubellel kevesbedett. Emellett az államkincstár pénztári készlete 1.8 millió rubelről 1912 elején 477.2 millióra emelkedett. Ez a rendkívül kedvező eredmény természetesen nem tulajdonítható egyedül az orosz kormányok kétségtelenül kiváló pénzügyi politikájának, hanem az általános gazdasági viszonyok erőteljes fejlődésének, az utolsó évek rendkívül bő termésének és a gazdasági konjunkturák kedvező voltának. Az orosz pénzügyi gazdálkodás nagy előnyei, hogy az állami birtokok és üzemek jövedelmei igen jelentékenyek és a szeszegyedáruság meghonosítása pénzügyi tekintetben kitűnően bevált. Még 1894-ben a szeszadó 275 millió rubellel szerepelt a költségvetésben, 1906-ban, amikor a monopólium majdnem teljesen keresztül volt vite, 31 millió rubellel. Ugyanekkor azonban a szeszegyedáruság nettó bevétele 394 millió rubellel szerepelt. Az 1911. évben az egyedáruság tiszta jövedelme 596 millió rubelt (783—187) tesz ki, 1913-ban pedig 594 millióra (800—206) van előirányozva, tehát tiszta jövedelme 2.290,464.000 koronára becsültek. Hasonló emelkedést mutatnak a vasutak bevételei, amelyek 1906-tól 1913-ig 113.7 millió rubelről 278.3 millióra emelkedtek. Csaknem megkétszereződött ezen idő alatt az állami erdők jövedelme, amely 41.5 millió rubelről 71.4 millióra s a posta jövedelme, amely 24.8 millióról 39.3 millióra emelkedett. Az állami üzemek ezen három ágazata 209.5 millió rubel, vagyis 807.832 millió korona többletet termelt hét esztendő alatt.

Az 1913. esztendő 600 millió koronára becsülhető mozgósítási költségei, valamint a hármasszövetség államainak fokozott hadi készülődései Oroszországot sem hagyták érintetlenül, úgy

hogy Franciaországgal együtt kénytelen volt újból hitelműveletekkel államháztartásának egyensúlyát fentartani.

VI. Európa legnagyobb tengeri hatalma, *Anglia* virágzó közgazdasága és lakosságának nagy vagyona dacára még mindig nem heverte ki egészen a több mint egy évtized előtt lefolyt bur háborúnak pénzügyi sebeit. Igaz, hogy 1903 óta adósságait 798 millió fontról 661 millióra csökkentette, evvel a 137 millió font keveslettel azonban, amely 3·29 milliárd koronának felel meg, a búr háboru 4·3 milliárd korona költségei még nincsenek kiegyenlítve. Két körülmény az, amely az angol állam kiadásait az utolsó évtizedben oly szertelenül fokozza, a német tengerészettel való versengése és a szociális biztosítás keresztülvitele. Flottájának kiadásai 5 év alatt (1907—1912) több mint 300 millió koronával emelkedtek, a szociális biztosítás céljaira 1906-ban még semmit sem költött, az 1913—1914. évi költségvetése erre a célra 480 millió koronát irányoz elő. A közigazgatás egyéb többletkiadásait hozzászámítva Anglia szükségletei néhány év alatt 1000—1200 millió koronával fokozódtak, anélkül, hogy hitelműveletekhez nyulnia kellett volna. Segített minden esetre a helyzeten Lloyd George pénzügyminiszter 1909 évi szerencsés adóreformja, mely 600 millió többletbevételt eredményezett, amellet, hogy a jövedelemtöbblet felét egyenesen egyenes adókból (jövedelem és örökségi adó) merítette, segített továbbá a gazdasági fellendülés, amely a búr háboru befejezése óta Angliában tapasztalható.

Az európai nagyhatalmak pénzügyi helyzetének szemléje mutatja azt a befolyást, amelyet az utolsó években egyre fokozódó katonai terhek az egyes országok államháztartásaira gyakorolnak. Alig van ország, amely hadügyi kiadásait tartósan fedezhetné anélkül, hogy új jövedelmi forrásokat megnyisson, vagy a meglévők erőteljesebb kihasználását megkísérelje. A német birodalom nagy véderőreformja költségeit a német nemzet egyszeri áldozatkészségéből tudta megfizetni. Páratlan eset ez a pénzügyek történetében és maradandó példa arra, miként lehet nagy reformokat a jövő nemzedék megterhelése nélkül végrehajtani. És bár a birodalmi törvény benyújtásakor erősen hangsúlyozták, hogy a

véderőjárulék csak egyetlen egy esetre¹⁾ szól, biztosra vehetjük hogy egy újabb nagy véderőreform is csak ez alapon fog létrejönni s hogy a német példa utat tör magának más államok parlamentjeibe is.

¹⁾ „Der Wehrbeitrag ist seinem Grundgedanken nach nur *einmalige* Vermögensbeanspruchung für einen bestimmten Zweck. In der Begründung der Vorlage und in den Verhandlungen der Kommission und des Reichstages ist wiederholt auf diesen Charakter einer einmaligen Zweckabgabe Bezug genommen, und nachdrücklich hat man sich gegen den Gedanken verwahrt, dass etwa eine Wiederholung eintreten könne“ van der *Borgh*, Wehrbeitrag u. Deckungsgesetze vom 3. Juli. 15. l.

VI. FEJEZET

Pénzügyi készültség

A monarchia pénzügyi készenléte béke idején.

Kulturnemzetek intézményeinek olyanoknak kell lenniök, hogy polgáraiknak ne csak az állami és gazdasági élet zavartalan folyamában, hanem a nemzeti és egyéni lét válságos pillanataiban is biztosságot és oltalmat nyujtsanak. A békeállapot berendezkedéseinek és szervezeteinek fejlődőképeseknek kell lenniök, hogy belőlük nagyobb megerőltetés, erősebb zökkenés nélkül kialakhasson a háborus szervezet.

Katonai téren a kérdés meg van oldva. Mozgósítás esetén a legkisebb részletekig régóta előkészített, jól átgondolt terv jut gyors keresztülvitelhez. Hasonló előrelátásnak kell közzgazdasági és pénzügyi téren is meglennie. Háboru esetén nemcsak katonai, hanem gazdasági mozgósítás is folyik. Talán kevésbé zajosan, kevésbé szembetűnően, de semmiesetre sem kevésbé lázasan, vagy kevésbé érezhetően. Ép ezért az összes gazdasági és pénzügyi berendezkedéseknek háboru esetére fejlődőképeseknek és hatályosságukban fokozhatóknak kell lenniök.¹⁾

Valamint a kereskedő, a bankár, ha hitelösszeköttetést létesít, az ügyvéd, amikor szerződést készít, szorgosan kutatja azokat a lehetőségeket, melyek csőd esetén bekövetkezhetnek, ugy a közzgazda minden fennálló gazdasági intézményt abból a szempontból is vizsgálni tartozik, hogy a nemzetek nagy összeütközésében megállja-e helyét. A csőd a magángazdasági életnek, a háboru a nemzetek gazdasági életének végső megszólamlása. A csőd próba-

¹⁾ *Ströll.* Über das deutsche Geldwesen im Kriegsfall. Jahrb. für Gesetzgeb. XXIII. évf. 173. l.

köve a magánjogi viszony erejének, a háboru próbaköve egész nemzetek teljesítőképességének.

A próba aszerint fogja enyhébben vagy súlyosabban érinteni a nemzetet, amint jobban vagy kevésbé jól sikerült a béke berendezkedéseit a nagy leszámolás órájára előkészíteni.

Az előkészítés munkájában, a pénzügyi készütség szervezésében az állam pénzügyi vezetőinek kell elől járniok. Első sorban az államnak magának kell egészséges pénzügyi szervezettel birnia. A helyes és körültekintő pénzügyi kormányzásnak elengedhetetlen alapfeltétele, hogy számot vessen tényeinek várható következményeivel, mozgósítás, vagy háboru esetén. A szövevényes állami alakulat különleges természete gyakran fog ugyan kiszámíthatatlan hatásokat felidézni, mégis az állam gazdasági életének tudatosan megválasztott és alkalmazott eszközei csak a legritkább esetben mondják fel a szolgálatot.

Az államháztartás rendezettsége, az államhittel szilárdsága és a kormány helyes pénzügyi politikája csaknem olyan fontos tényezői az ország háborus készütségének, mint a fegyverek ereje. S a viszony közöttük kölcsönös is. Az állam biztos hitele békében fontos alkatrésze a véderőnek, viszont a fegyverek sikere háboruban emeli az ország pénzügyi tekintélyét, erősíti az állam hitelét.

Az államon kívül a modern gazdasági élet számos berendezkedése megfelelő szervezet mellett alkalmas a katonai erő jobb kifejtésére és a háborus válság enyhítésére. Miután háboru esetén nemcsak az állam, hanem az egész közgazdaság a fizetési eszközök hirtelen és kiterjedt szükségletével áll szemben, fejlett hitelszervezetben, erős tőzsdékben és a pénzhelyettesítő eszközök széleskörű használatában a válság enyhülésének, a közgazdaság megnyugvásának lényeges momentuma rejlik.

Minden nehézségek felett diadalmasan fogja megállani helyét a jól szervezett jegybank, mint hadi bank, az állam és a közgazdaság javára. Az állam bankja és a bankok bankja a veszély órájában megnyugtatólag nyul bele az ország közgazdaságába és a helyzet higgadtabb megítélését teszi lehetővé.

Sorjába fogjuk vizsgálni pénzügyi készütségünk ezen tényezőit, hogy megismerjük azokat az alapokat, amelyekből kritikus pillanatokban kibontakozhatik a monarchia háborus szervezete.

1. A monarchia két államának nemzeti vagyona, államháztartása és államadósságai.

A nemzetek gazdasági erejének és ellenálló képességének legbiztosabb alapja a nemzetek vagyona. Tudományos fogalom meghatározás szerint a nemzetek vagyona összessége mindazon gazdasági javaknak és értékeknek, amelyek adott pillanatban az államilag szervezett népnek rendelkezésére állanak. Benne foglaltatik nemcsak a fizikai, hanem a jogi személyeknek minden néven nevezendő vagyona is. A nemzeti vagyon alkotó részei az ingatlanok, közlekedő eszközök, ingóságok, tőkekövetelések a külfölddel szemben, levonva ezekből a külfölddel szemben fönálló tőketartozásokat.

Az ezek megállapítására vonatkozó statisztikai tanulmányok azonban ma még távol állanak attól, hogy biztos támpontokat nyújtsanak. Giffen, a kérdés, egyik tekintélyes művelője tanulmánya végén adatai értékéről így nyilatkozik: „Nem lehet eléggé ismételni, hogy azok az adatok, amelyeket bármely módszer mellett nyerhetünk, szükségszerűleg nem exaktak.“

De ha a számok nyersek is, valamivel mégis világosabbá tesz az, ami egyébként teljesen homályos volna. Így *Inama-Sterrnegg* kutatásaiból¹⁾ megtudjuk, hogy Ausztria nemzeti vagyona már husz év előtt 60 milliárd korona körül járt, Fellner Frigyes legújabb számításai szerint a monarchia két államának tiszta vagyona 126.250 milliárd koronát tesz ki. Ez az eredmény a következő tételekből tevődik össze :

Magyarország : Földbirtok 19.818 milliárd, bányák és kohók 2.223 milliárd, épületek 8.574 milliárd, közlekedési eszközök 5.797 milliárd, ingók 13.309 milliárd, külföld elleni követelések 0.192 milliárd korona. Összes nemzeti vagyon 49.915 milliárd, tartozások külfölddel szemben 8.395 milliárd, tiszta nemzeti vagyon 41.520 milliárd korona.

Ausztria : földbirtok 28.955 milliárd, bányák és kohók 5.629 milliárd, épületek 14.981 milliárd, közlekedési eszközök 10.505 milliárd, ingók 26.413 milliárd, külföld elleni követelések 5.169

¹⁾ Die Ergebnisse der Erbschaftssteuer, Wien 1893. §18. l.

milliárd korona. Összes nemzeti vagyon 91.655 milliárd korona, tartozások külfölddel szemben 6.925 milliárd, tiszta nemzeti vagyon 84.730 milliárd korona.

Osztrák-Magyar monarchia : földbirtok 48.774 milliárd, bányák és kohók 7.853 milliárd, épületek 23.556 milliárd, közlekedési eszközök 16.303 milliárd, ingók 39.723 milliárd, külföld elleni követelések 0.481 milliárd korona. Összes vagyon 136.691 milliárd, tartozások külfölddel szemben 10.440 milliárd, tiszta vagyon 126.250 milliárd korona.

A földbirtok domináló helyzetét Magyarországon bizonyítja az a tény, hogy tiszta nemzeti vagyonunknak több mint $\frac{2}{5}$ része földbirtok, míg Ausztriában az ingó vagyon értéke csaknem eléri a földbirtokét.

A vagyonmegoszlás fejenként és háztartásonként a következő : Magyarországon egy háztartásra aktív vagyon 15.227 korona 26 fillér, egy fejre 2.944 korona 86 fillér ; adósság egy háztartásra 4.948 korona 34 fillér, egy fejre 956 korona 95 fillér ; tiszta vagyon egy háztartásra 10.279 korona 42 fillér, egy fejre 1.987 korona 91 fillér. Ausztriában egy háztartásra aktív vagyon 191.259 korona 07 fillér, egy fejre 4.102 korona 33 fillér ; adósság egy háztartásra 5.337 korona 09 fillér, egy fejre 1.136 korona 83 fillér ; tiszta vagyon 5.337 korona 09 fillér, egy fejre 1.136 korona 83 fillér ; tiszta vagyon egy háztartásra 13.921 korona 98 fillér, egy fejre 2.965 korona 50 fillér.

Ausztria nemzeti vagyona ugy aránylik Magyarorszáéhoz, mint a 67.11 százalék a 32.89 százalékhoz.

A nemzeti vagyon becslésénél foghatóbb támpontot és tájékoztatást nyújt valamely ország gazdasági erejére nézve az *államháztartás helyzete*, ugy a hogy a legutolsó költségvetésekben elénk tárul.

A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok 1914/1915. évi pénzügyi törvénye

a rendes és rendkívüli kiadásokban ...	3.460,726.156 K-át
a rendes és rendkívüli bevételekben ...	3.460,987.902 K-át
irányoz elő, ugy, hogy a fölösleg	261.746 K-át

tesz ki.

A magyar szent korona országainak 1914/15. évi költségvetési előirányzata

a rendes és rendkívüli kiadásokban ...	2.264,096.830 K-át
rendes és rendkívüli bevételekben	2.264,157.883 K-át
irányzott elő, ugy, hogy a fölösleg	61.053 K-át

tesz ki.

Az 1913. évi bosnyák-hercegovinai országos költségvetés a bosnyák-hercegovinai tartománygyűlés által megszavazott és legfelsőbb szentesítéssel ellátott 1913. évi költségvetési törvény szerint :

az összes szükséglet	93,050.887 K-át
az összes fedezet	92,997.594 K-át

tesz ki.

A két állam költségvetése tehát a monarchia lakosságától évi 5.817.873.873 koronát. Szembeállítva ezzel az összeggel a monarchia kerek 800 milliónyi katonai kiadásait, arra az eredményre jutunk, hogy a monarchia összes bevételeinek majdnem egy hetedét költi véderejének fenntartására.

Amilyen fontos az államháztartás rendezett volta, olyannyira szükséges az egészséges államhitel, mert hiszen a háború költségei tulnyomóan és legtermészetesebben az állam hitelének igénybevételével teremthetők elő.

A monarchia két államának adósságai az kitesznek :

Ausztria államadóssága 1913. december 31-én

általános államadósság	5.141,254.655 K
a birodalmi tanácsban képv. országok adóssága	7.467,346.387 K
összesen	12.608,601.042 K

Magyarország államadósságai 1912. dec. 31-én

állandó és országos adósság ¹⁾	5.329,459.000 K
tárcakölcsön	191.110.000 K
összesen	5.520.569.000 K

Bosznia és Hercegovina adósságai

A közös aktivákból vasutépítésre nyert előlegekből, illetőleg kölcsönökből, mint

országos kölcsön	45.464.212 K
------------------------	--------------

¹⁾ Ez összegben az osztrák államadóssági járulék, amelyet tőkésíteni jogunk van, benn nem foglaltatik.

Az osztrák pénzügyi törvény szerint Ausztria az 1913. esztendőben államadósságai kamataira, törlesztésére és kezelésére fordított 491.668.469 koronát, amiből csupán kerek 53 millió fordított államadósságok törlesztésére.

Állami költségvetésünk 1913. évi előirányzata szerint állami adósságaink tőketörlesztésére, kamataira és kezelési költségeire szükségeltetik 301.821.384 K
 amely összegből mindössze 7.589.400 K
 megy tőketörlesztésre.

Összehasonlítva a monarchia két államának államadósságait a többi európai nagy hatalmakéval az 1911. év végén, a következő sorrendet állapíthatjuk meg :

Franciaország	30.734.657.364 K
Németország	24.308.704.342 K
Oroszország	22.709.453.566 K
Ausztria és Magyarország együtt	17.611.629.643 K
Nagybrittania	15.867.960.320 K
Olaszország	13.676.286.848 K

A népesség fejenkénti megterhelését véve alapul 1911-ben :

Franciaországban 39.6 mill. lakosság mellett ...	776.09 K
Ausztriában 30.5 „ „ „ „ ...	401.07 K
Olaszországban ...30.7 „ „ „ „ ...	394.4 K
Németországban 65.4 „ „ „ „ ...	371.52 K
Nagybrittániában 45.4 „ „ „ „ ...	349.81 K
Magyarországban 20.8 „ „ „ „ ...	258.88 K
Oroszországban 163.9 „ „ „ „ ...	139.04 K

Az adatokból láthatjuk, hogy a monarchia két állama adósságának abszolút mennyiségével, Ausztria pedig a lakosság fejenkénti megterhelésének relativ súlyával is előkelő helyet foglal el az európai hatalmak sorában.

Még kedvezőtlenebb az összehasonlítás, ha a monarchia kölcsöngazdálkodását a törlesztések szempontjából nézzük. A monarchia két állama rengeteg adósságának törlesztésére mindössze 60 millió koronát fordít évente. Ilyen törlesztési hányad mellett azonban biztos pénzügyi jövő el nem képzelhető.

Hogy rendezett pénzügyi viszonyok között élő államok milyen súlyt helyeznek a nagyobb mérvű, rendszeres törlesztésre.

mutatja Anglia példája, mely eltekintve az e célra rendelt költésvetési feleslegektől, éveken keresztül 672 millió koronát (24 m.) némelyekben ennél is többet fordított törlesztésre. Még az 1911/12. költségvetésben is, mely óriási kiadás többletet állapított meg a hadsereg és tengerészet fejlesztésére, 168 millió koronát irányzott elő e célra, amelyet a parlament 288 millióra emelt fel. Hogy ilyen rendszeres törlesztésnek háboru idején minő előnyei vannak, arra ugyancsak Anglia mutat példát, amely a bur háboru alatt csupán egy némely annuitás ideiglenes felfüggesztésével 225 millió koronát fordíthatott a háboru céljaira. Angliához hasonlóan Franciaország lát neki komolyan államadósságai törlesztéséhez s erre a célra 1911. évi költségvetésében 147.9 millió froot fordított.

3. *A monarchia két államának hitelszervezete.*

A nemzetélet válságos pillanataiban az állam gazdasági be rendezései körül fontos szerepe jut a hitelszervezetnek. Rendes körülmények között elsőrendű hivatása, hogy a gazdasági élet szövevényes csatornáin keresztül a tőkefeleslegeket magához szívja és a felgyülemlett tőkék gyümölcsöző szétosztásáról gondoskodik. Ehhez járul az a további feladata, hogy a pénzforgalom nehézségein segítsen, nehogy a fizetési eszközök hiánya miatt a gazdasági élet működése fennakadást szenvedjen. Háborus időkben ez utóbbi feladata lép előtérbe. A fizetési eszközök előteremtése a jegybank rendeltetése, válságos időkben azonban a jegybanknak lényeges segítségére lehetnek az ország hitelintézetei, mint a nemzet mozgó tőkéjének sáfárjai. Mert mozgó tőkére, pengő ércre és bankjegyre vagy ezekkel egyenlő forgalmi képességgel felruházott pénzhelyettesítőkre van ilyenkor mindenkinek szüksége. A megriadt betevők rohamának, a visszleszámitoló bankok hitelfelmondásainak, vagy hitelkorlátozásainak, a külföldi tőkék visszavonulásának kereszttüzeiben kell helyöket megállniok a hitelélet szerveinek. Fontos hivatásukat betölteni csak akkor fogják, ha kellően meg vannak alapozva, liquiditásuk türhető, a válság óráiban felül emelkednek önző szempontokon s nem kezelik tulajdonságos ridegséggel a rendelkezésükre álló tőkeerő felhasználását.

A monarchia két államának hitelszervezete ugy tőkeerejé-

nél, mint változatos alakzatainál fogva képesítve van e hivatásra. Sehol a világon a hitelintézeteknek olyan tarka képét nem találjuk, mint monarchiánkban. Tartományi bankok, jótékonyági és közintézetek gyanánt működő takarékpénztárak, állami ellenőrzés mellett működő hitelintézetek, önszegélyen alapuló szövetkezetek Ausztriában, a hitelszövetkezeteknek legváltozatosabb fajai és mindenféle ellenőrzés és korlátok nélkül működő bankok minálunk, alkotják a monarchia hitelszervezetének típusait. Összehasonlítani ezeket a keletkezésre, üzletkörre és működési célra nézve eltérő alakulatokat igen nehéz, mégis megkíséreljük az alábbi táblázatokban liquiditásuk sorrendjében közös nevezőre hozni a főbb üzletágakat hogy legújabb eredményeikből következtetéseket vonhassunk a monarchia hitelszervezetének pénzügyi harc-készültségére.

Az osztrák birodalom pénzintézetei 1910-ben.

Vagyon

e z e r k o r o n á k b a n

Intézetek száma	Bank részvény- társaságok	Országos bankok	Takarék- pénztárak	Hitelsző- vetkezetek	Összesen
	64	20	669	10.905	
Késpénz	165.893	18.417	42.179	45.366	271.855
Váltótárca	1.495.679	82.119	222.438	1.792.822	3.593.058
Értékpapír	489.612	105.496	1.651.426	161.721	2.408.255
Előlegek érték- papirokra	463.965	181	75.222	23.120	562.478
Adósok	3.710.393	298.754	90.747	439.975	4.539.869
Jelzálogos és községi kölösönök	936.862	2.404.554	3.763.345	754.405	7.859.168
Ingtatlan	82.396	9.610	99.569	81.867	273.442
Egyebek	609.729	377.631	581.260	—	1.568.620
Összesen	7.954.529	3.296.762	6.526.186	3.299.276	—

¹⁾ Az osztrák statisztikai évkönyv legutolsó kiadványa (1912.) csak az 1910. évi adatokat tartalmazza, míg a mi statisztikai évkönyvünk alapján már az 1911. évi eredményekkel dolgozhatunk.

A magyar birodalom pénzüzetei 1911-ben.

Vagyon

ezer koronákban

Intézetek száma	Bankok és takarékpénztárak	Földhitelintézetek	Szövetkezetek	Összesen
	1984	3	3845	
Készpénz	136.531	2.330	12.520	151.381
Váltótárca	2.956.721	12.539	199.479	3.168.746
Értékpapír	1.217.101	49.959	21.413	1.288.573
Más pénzüzetei elh. tőkék	166.800	20.359	39.423	226.582
Előlegek	1.796.346	11.730	22.976	1.531.052
Kölesönök kötelezvényekre	134.940	—	371.262	506.202
Jelzálog és községi kölesönök	3.930.535	733.716	134.959	4.799.210
Egyéb követelések ...	1.098.776	29.728	31.273	1.159.777
Összes vagyon	11.407.857	860.361	863.305	13.131.523

Az osztrák birodalom pénzüzetei 1910-ben.

Teher

ezer koronákban

Intézetek száma	Bank részvénytársaságok	Országos bankok	Takarék-pénztárak	Hitel-szövetkezetek	Összesen
	64	20	669	10.905	
Saját tőke	1.462.621	80.389	403.505	328.115	2.274.630
Takarékbetét és pénztárjegyek	885.675	64.129	6.045.174	2.513.325	9.508.303
Hitelezők folyósz. és gíró	3.604.285	151.326	77.507	—	3.833.118
Elfogadványok utalv. visszl.	442.421	—	—	403.754	846.175
Záloglevelek és kötvények	1.046.439	2.576.063	—	—	3.622.502
Nyereség	118.769	3.266	—	20.027	142.062
Egyéb	394.319	421.589	—	34.055	849.963
Összesen	7.954.529	3.296.762	6.526.186	3.299.276	—

A magyar birodalom pénzüszetei 1911-ben.

Teher

e z e r k o r o n á k b a n

Intézetek száma	Bankok és takarékpénz- tárak	Földhitel- intézetek	Szövetke- zetek	Hitel- intézetek összesen
	1984	3	3845	5832
Saját tőke	1.959.934	54.771	301.635	2.316.340
Takarékbetétek és tő- kés. kamatok	3.841.734	7.909	263.126	4.112.769
Betétek folyó és csekk számlára	867.238	23.064	—	890.302
Záloglevelek és köz- ségi kötvények for- gal.	2.855.571	727.727	—	3.583.298
Egyéb tartozások	1.748.876	49.379	278.451	2.076.706
Nyeresség	192.062	2.047	20.270	214.379
Összes teher	11.407.857	860.361	386.350	13.131.523

Az első szempont, amelyből a monarchia hitelintézeteinek ellenállóképességét vizsgálni kívánjuk, a saját és idegen tőke egymáshoz való viszonya. A pénzüszeteti politikának régi követelménye, hogy az intézet anyagi erejének arányban kell állania az általa igénybevett idegen tőkékkel. Némely intézet ezt az elvet annyira szigorúan veszi, hogy a betétek s általában az idegen tőke emelkedése vagy fokozottabb igénybevétele esetén alaptőkefel-emeléshez folyamodik. Csekély alaptőke és kis tartalékok mellett sok betétet elfogadni s nagy hitelt igénybe venni nem tanácsos. A kettő egymáshoz való viszonyára különböző arányszámokat is próbáltak felállítani. A gyakorlati élet azonban tultette magát ezeken a szempontokon s azt látjuk, hogy aránylag kis tőkájü pénzüszetek igen nagy betéteket őriznek s a közönség inkább az üzletvitel megbízhatóságát és a kihelyezések bonítását, mint a saját tőke arányát nézi.

A fenti táblázatokban szembeötlő, hogy 1911. év végén a magyar birodalom pénzüszeteinek saját tőkéje 2.3 milliárd körül járt, az osztrák intézeteké 1910 végén több mint 40 millióval keve-

sebb volt. Ennek dacára Ausztria pénzintézetei több mint kétannyi takarékbetét és több mint négyszerannyi folyószámlahitel felett rendelkeztek, mint a magyar pénzintézetek. Egy statisztikai kimutatás szerint az utolsó évek átlagában a saját tőkének százalékos aránya az idegen tőkéhez viszonyítva, az egyes államokban következő volt:

Magyar birodalom	18.2
Ausztria	25.2
Német birodalom	28.7
Anglia	13.2
Svájc	21.7

Ezek szerint a monarchiában a saját és idegen tőke viszonya elég türehető volna. Kevésbé barátságos a válasz, ha az intézetek tőkéinek kihelyezése módját kérdezzük a liquiditás szempontjából, abból a szempontból, hogy a látra fizetendő vagy rövid lejáratu tehertételek a gyorsan értékesíthető vagyonrészekkel milyen viszonyban állanak. Ha rövid lejáratu tehertételeket záros határidőn belül okvetlenül ki kell fizetni, ez összegek ellenértékeül csak a mobil jellegű vagyonrészeket állíthatjuk. Mobil vagyonrész az, amely szükség esetén hamarosan pénzzé tehető.

A gazdasági élet rendes folyamában a liquiditás vagy mobilitás kérdésének inkább csak elméleti jelentősége van, mostoha viszonyok között kettős súlyllyal esik latba, mert ekkor a legmobilsabb vagyonrész is csak nehezen tehető pénzzé. Tulajdonképpen igazi mobil aktivum csak a bankok készpénzkészlete, amely a monarchiában mindössze 420 millió koronát tesz ki 33.000 millió idegen tőkével szemben. Az arány alig javul, ha a készpénzzel teljesen egyenértékűnek vesszük a külföldön azonnal pénzzé tehető devizákat, aranyra szóló követeléseket és nemzetközi forgalomban lévő, veszteség nélkül pénzzé tehető értékeket. Váltók, amelyek a jegybank által elfogadtatnak és jegykibocsátás alapjául szolgálnak, szintén mobilak ugyan, de az 1 milliárd korona összeget alig haladják meg. Mobilak s körülbelül 2 milliárd koronára becsülhetők a befektetési piac keresettebb és kölcsönképes papirjai; háboru esetén ezek mozgósítása azonban csak a hadi kölcsönpénztárak felállításával válik lehetővé.

A teljesen mobil vagyoni értékek sorozata ezzel ki van merítve. A mobilitás szempontjának szigorú alkalmazása mellett pénzintézeteink átlagban 10%-nál több liquid követeléssel nem bírnak, ami bizony igen szomorú arány. Valamivel jobb a helyzet a bankoknál, ha különválasztjuk a takarékpénztáraktól. A takarékpénztárak, melyek háborús válság esetén az első támadásnak vannak kitéve, visszafizetésekre nincsenek kellően előkészítve. A liquiditás a monarchia pénzintézeteinél válság esetére teljesen elégtelen, legkedvezőbb konjunktúrák mellett is csak nehezen elégséges.

3. *A monarchia pénz- és tőkepiacai.*

Kifejlődött, szervezett pénz- és tőkepiac, erős tőzsde a modern államok pénzügyi készültségének fontos leltári darabja. Békés időkben első sorban a kereskedőnek, aki abból él, hogy vesz és elad, nélkülözhetetlen a piac ármegállapító és áruértékesítő tevékenysége. Mihelyt azonban válság, politikai vagy háborús válság szele fúj, a nem-kereskedőt is hol ösztöne, hol megélhetési törekvése a piac felé hajtja vagy arra kényszeríti, hogy a tulajdonában lévő javakat értékesítse. Ekkor válik igazán nyilvánvalóvá, hogy az ország közgazdaságának főtámasza az ellentálló és felvevőképes piac.

Míg a pénzpiacon a pénzről, a tőke e legmobilabb alakjáról van szó, az értékpiacon éppen a tőke befektetett, megkötött fajainak képviselőivel, a különböző értékpapirokkal kereskednek. A pénzpiac piaca a rövidlejáratú pénznek, az üzemi hitelnek, — le *marché á court terme*. A tőkepiac a hosszulejáratú hitelt, az értékpapirforgalmat közvetíti. A pénzügyi készültség szempontjából az értékpiacon és ennek legmagasabb fokán álló szervezete, a tőzsde jelentősége elsőrendű.

A tőzsde, mint az értékpapírok központi piaca, némely államban az összes nemzeti vagyon 40%-ának értékét határozza meg. Ausztriában körülbelül 22 milliárd korona és Magyarországon 10 milliárd korona értékű papír jegyeztetik.

A monarchia két legnagyobb tőzsdéje, a bécsi és budapesti, szorosan összefügg egymással, helyesebben a budapesti értéktőzsde

a bécsi befolyásának igen nagy mértékben van alávetve. A bécsi tőzsde hangulata hirtelen átszármaszik Budapestre és a két tőzsde árfolyamai között rendszerint oly csekély a különbség, hogy arbitrázs-ügyletek alig jönnek közöttük létre. Kifejezetten Bécestől fügünk, különösen a külföldi pénznemek tekintetében, amelyeknek árfolyamai nálunk többnyire névlegesek.

Szervezet és könnyedség szempontjából mindazonáltal a budapesti tőzsdének vannak nevezetes előnyei.

A magyar tőzsde szervezete a legteljesebb önkormányzaton alapul. A tőzsde önálló egyesület és az állam csak annyiban gyakorol reá befolyást, amennyiben az az összeforgalom érdekében szükséges. A mi tőzsdei szervezetünk ebben hasonlít az angol és északamerikai szervezethez, ahol a tőzsdék a kormányoktól függetlenül keletkeztek és fejlődtek. Ausztriában 1875-ben hozott törvény kötelezően állapítja meg a tőzsdék alapszabályait. A tőzsde felállítása a kormány engedélyétől függ és a pénzügyminiszter által kiküldött tőzsdebiztosnak sokkal tágabb hatalmi köre van, mint a miénknek. A tőzsdebiztos felügyel a tőzsdei szabályok betartására, jogában áll a tőzsdevezetőség határozatainak foganatosítását megakadályoni és ami fő, az értékpapírok jegyzését a pénzügyminiszter rendeli el, azonban a tőzsdevezetőség meghallgatásával.

A bécsihez hasonló szervezettel, de jóval kisebb jelentőséggel működik azonkívül a prágai és trieszti tőzsde.

Tőzsdéink ellentálló képességére nézve az 1912/13. évi gazdasági válság tanulságai nem sok biztató tapasztalatot nyújtanak. Mint a gazdasági élet pénzügyi szervezetének legérzékenyebb szervei elsősorban érezték meg az általános pánik hatását. Ez rendjén van. De hogy a déroute tartós lett és helylyel-közszel katasztrófálissá vált, ez már hiba, amelyben jelentékeny része van a monarchia mindkét államában mutatkozó játékszenvedélynek, amely a tőzsdéhez nem való elemeket készlet tőzsdei spekulációkban való részvételre. A spekuláció jobbára helyi értékekben és nem fix kamatozású és állampapírok körül folyt. Tekintettel arra, hogy utóbbiakból háborus válság idején tömegek fognak a piacra kerülni, nem is lehet remélni, hogy tőzsdéink az állami kibocsátmányok támaszai lesznek.

Ezek az állapotok, főleg pedig a kontremin lelkiismeretlen árrontásai készítették a bécsi áru- és értéktőzsdét arra, hogy a szerb hadjáratot megelőző mozgósítás első három üzleti napjára (július 27., 28. és 29.), majd ezek leteltével további intézkedésig határozatlan időre a forgalmat beszünteti. A példát követte a budapesti tőzsde, ami által az értékek devalvációjának és a háborus aggodalmak okozta esetleges elértéktelenedési folyamat terjedésének sikerült gátot vetnie. A háboru további tartamára az a megállapodás jött létre, hogy a tőzsdék megnyitása esetén is csak prompt üzleteket kötnek, minden kötés másnap szállítandó, illetve lebonyolítandó és a kontremin bianco-eladásai nem effektuálандók. Ez a rendszabály alkalmas lesz arra, hogy a kontremin részére lehetetlenné tegye a birtokában nem lévő darabokkal és álüzletekkel könnyelmű és lelkiismeretlen módon lerontani a papírok árfolyamát.¹⁾

A tőzsdéinket a szerb háboru és annak nyomában netán támadó konflagráció már nem érintheti oly súlyosan, mint az annexiós krízis vagy a két balkán háboru. Azokban az időkben a külföld minden átmenet nélkül, hirtelen vonta vissza itt lévő tőkéit és küldötte vissza nála elhelyezett értékpapírjainkat. A Szerbia elleni mozgósításkor külföldi tőke már igen kis mértékben volt nálunk elhelyezve, értékpapírjaink jelentékeny része az évek folyamán visszaözlött és visszavásároltatott, új emisszióktól pedig tartózkodtunk. Ehhez járul, hogy a korábbi nemzetközi bonyodalmak a monarchia gazdasági életét egy erőteljes konjunktura tetőpontján érték, míg a szerb háboru kitorése a gazdasági depresszió, az üzlettelenség, a vállalkozási kedv hiánya idején következett be. A hosszú árlemorzsolódási folyamat azzal az eredménnyel járt, hogy a könnyen megijedő, kispénzü spekuláció szinte teljesen eltűnt a monarchia tőzsdéiről. Non valeur-ök sem Bécsben, sem Budapesten nincsenek. Tőzsdéink a legváltáságosabb pillanatban nem játszóhelyek, hanem komoly faktorok, amelyek

¹⁾ A *berlini* értéktőzsde a monarchia mozgósításának hatása alatt július 29-én elhatározta, hogy értékpapírokban való határidő árfolyamok jegyzését további rendelkezésig nem engedi meg. Hogy a megkötött határidőüzletek lebonyolítását lehetővé tegyék, a határidő árfolyamok júliusi ultimójegyzéseit is egyidejűleg megállapították. A monarchia tőzsdéinek példáját gyors egymásutánban követték az amsterdami, baseli és barcelonai tőzsdék, amelyek július 29-én határozták el a bezárást.

a nagyközönség higgadt viselkedése esetén a szükséges ellenálló-képességet kifejezni képesek.

4. *A monarchia csekk- és giroforgalma.*

Pénz a legfontosabb jószág háboru esetén. Béke idején sem áll azonban egyetlen államnak, egyetlen közigazdaságnak olyan mértékben rendelkezésére, aminőben reászorul. A modern gazdasági élet ép ezért pénzhelyettesítőkkel dolgozik. És mennél jobban tökéletesíti ezt a rendszert béke idején, annál könnyebben fogja elviselni a háboru rázkódtatásait, bonyodalmaid.

A hitelgazdaság megizmosodásával a készpénz, mint a tartozások és követelések kiegyenlítésének egyetlen eszköze, sehol sem felel meg a forgalom igényeinek. A nemzetközi forgalomban a váltó, a belföldi forgalomban a csekk és ennek legtökéletesebb formája, a giró vette át szerepét.

Monarchiánkban e téren legnagyobb szerepe az u. n. posta-csekknek jutott, miután a postai hálózat nagy kiterjedésénél fogva leginkább lehetővé teszi, hogy a csekk minél szélesebb körben igénybe vehető s ily módon a csek használatához fűződő nagy előnyök teljes mértékben kihasználhatók legyenek.

A csekkforgalom Ausztriában tényleg igen szép fejlődést vett. Az 1911. évi összforgalom 29.705.609.846 korona mellett közel 2 és 1/2-szerese az 1902-ben elért eredménynek és több mint tízszerese az ugyanazon évi postautalvány forgalomnak.

Hazánkban, sajnos, az összforgalom 3.071,664.970 korona mellett messze alul marad. Hiszen kétségtelen, hogy közigazdasági életünk fejlettsége alacsonyabb fokon áll s így a fizetések összege is természetesen kisebb, mindamellett, ha látjuk, hogy a csekkforgalom Ausztriában közel tízszeresen múlja felül a mienket, mégis azt kell mondanunk, hogy a hazai csekkforgalom messze van attól a fejlődési foktól, amelyet jelentőségénél fogva el kellett volna érnie.

Az indokolatlan tartózkodás, amelyet Magyarországon a csekkforgalommal szemben tanusítanak, kitűnik abból is, hogy az 1911. évben az osztrák postatakarékpénztárnak 110.074, a magyar postatakarékpénztárnak mindössze 22.603 számlatulajdonosa volt, amihez járul, hogy az osztrák bankok is tekintélyes csekkforgalmat bonyolítanak le, holott nálunk, néhány fővárosi banktól eltekintve, az egész forgalom szót sem érdemel.

Az Osztrák-Magyar bank giróforgalmának is jelentős szerepe van a fizetések pénz nélküli kiegyenlítésében. A giróüzlet célja készfizetések mellőzésével a fizetéseket egyszerű megterhelés és jóváírás útján megkönnyíteni és ezáltal a készpénzforgalmat csökkenteni. A giróforgalom révén lehetővé válik, hogy fizetési forgalom a számlatulajdonos nagyiparosok, nagykereskedők és főleg pénzüntézetek¹⁾ között elszámolás útján, tehát készpénz kizárásával menjen végbe, mely utóbbi a hitelforgalom számára felszabadul. A bank giróforgalma 1912-ben 100 milliárd koronához közel (98.15) járt,²⁾ a girókövetelések összállománya azonban csak kerek 240 millió koronát tett ki, amivel szemben az ércbeli fedezettel nem bíró bankjegyforgalom 1308 millióra rugott; a giróüzlet fejlődése tehát még sok kívánni valót hagy fenn.

Az átutalási forgalom, különösen ujabban, örvendetes fejlődéshez jutott azon egyezmények révén, melyek egyrészt az Osztrák-Magyar bank és osztrák postatakarékpénztár, másrészt ugyancsak a jegybank és a magyar postatakarékpénztár között jöttek létre és az 1912-ben a Bosznia-hercegovinai postatakarékpénztárral is létesült, hasonló tartamu egyezményen. Lényegileg az egyezmények célja az, hogy a számlatulajdonosok ne csak saját bankjuk számlájára, hanem az említett giróintézetek bármelyikénél vezetett számlákra utalhassanak át tetszésszerű összegeket. Ezzel a giróforgalom területe hatalmasan bővült, egyszerre igen jelentékeny számú (1912-ben közel 140 ezer) számlán váltak az átutalások lehetségessé.

További sokat ígérő fejlődést jelentenek azok az egyezmények, amelyeket az osztrák és magyar postatakarékpénztárak legújában Németország, Svájc, Belgium, Hollandia, Nagybritannia, Francia- és Olaszország giróforgalmat művelő bankjaival, továbbá Németország, Svájc és Belgium postacekkintézeteivel létesítettek. A Magyar postatakarékpénztár ezeken felül az Egyesült-Államok és Kanada bankjaival is kötött egyezményeket.

¹⁾ Az Osztrák-magyar bank giróforgalmában 1912. végén 2.890 ausztriai, 2.893 magyarországi és 59 Bosznia-Hercegovinába tartozó számlatulajdonos vett részt. A számlatulajdonosok száma tehát 5.842 volt. Ezekből Magyarországon körülbelül 1100, Ausztriában 260 pénzüntézet volt számlatulajdonos. (Nem hivatalos adat.)

²⁾ A német birodalmi banknál ugyanekkor 25.637 gíroszámla mellett 371 milliárd márkát tett ki a forgalom.

Az osztrák nagybankok giroüzletén kívül a Bécsben 1872-ben létesült Giro- és Cassenverein és annak mintájára 1894-ben alakult Budapesti giro- és pénztáregylet van szervezeténél fogva az átutalási forgalom ápolására különösen hivatva. A bécsi giro- és pénztáregyletnél 1912. év végén a girokövetelések állománya 37.247 millió koronát tett ki, az összforgalom pedig 31.939 milliárdra rugott.

A hatalmas forgalmi adatok dacára a terjeszkedés itt is inkább extensiv. Maga az üzlet, ami belső strukturáját illeti, több irányban szorul javításra.¹⁾

5. A monarchia közös jegybankja.

Legfőbb hitelforrásunk, valutánk öre, a közös jegybank pénzügyi vezérük nemcsak békében, hanem háboruban is. A jól vezetett, rugékony kibocsátási rendszerrel bíró jegybanknak testére van szabva a hadibank szerepe.¹⁾ Mennél egészségesebb a bank helyzete béke idején, mennél kevesebbet vette az állam igénybe, mennél bőségesebb érckészlete és mobilabb kihelyezései vannak, annál nagyobb szolgálatot fog tenni háboru esetén.

A bankjegy kibocsátásának alapelvei, az érckészlet nagysága, a jegyforgalom terjedelme azok a főbb kriteriumok, amelyek alapján a jegybank pénzügyi készültsége megítélhető.²⁾

Az érckészlet nagysága és a jegyforgalom terjedelme nálunk számbeli korlátokhoz kötve nincsen, szükségszerű összefüggésben áll azonban a bankjegykibocsátás elveivel, amelyeket jegybankunk törvény erejével bíró alapszabályai (82—90. cikk) részletesen körülírnak.

A forgalomban levő jegyeknek e szerint részint érccel, részint bankszerüleg kell fedezve lenniök.

Az érckészlet három különböző természetű tételből áll s az utolsó négy év december 31-én volt:

¹⁾ Ströll, D. deutsche Geldwesen im Kriegsfall. 1899.

²⁾ „Da es Beruf der Reichsbank ist, von dem ersten Momente einer Kriegserklärung an Reichskriegsbank zu sein sind alle Fragen die sich auf den Ausbau und die vermehrte Elastizität des Institutes beziehen, zugleich Fragen der finanziellen Kriegsbereitschaft.“ Brenner, Vorträge 37. l.

1. Koronaértékbeli aranyérmékben, továbbá aranyrudakban, külföldi és kereskedelmi érmékben finom kilogrammonként 3278 koronával számítva :

1910-ben	1.320,549.934.27 korona
1911-ben	1.291,864.776.65 korona
1912-ben	1.209,836.630.35 korona
1913-ban	1.240,9727.54.45 korona

2. Az érckészletbe beszámított külföldi piacokra szóló, aranyban fizetendő váltók állománya amely

1910-ben	60,000.000 korona
1911-ben	60,000.000 korona
1912-ben	60,000.000 korona
1913-ban	60,000.000 korona

amely 1913. december 31-én 800.000 £-ból és 35,027.397.26 M-ból állott.

3. Ezüst érték (courans) érmékben és váltópénzben

1910-ben	228,618.085.51 korona
1911-ben	283,836.261.59 korona
1912-ben	237,738.753.40 korona
1913-ban	261,544.984.33 korona.

Az utolsó négy esztendőben kedvezőtlen gazdasági viszonyok, de főleg a háborús szomszédtság hatása alatt a bank érckészlete állandó és fokozatos csökkenést mutat:

Még 1910-ben az érckészlet átlag kitett	1.704,849.000 K-át
1911-ben már csak	1.680,999.000 K-át
1912-ben több mint száz millióval	1.600,410.000 K-ra
1913-ban ismét több mint 70 millióval	1.529,424.000 K-ra

csökkent.

Az érckészlet hullámzásának megfigyelése azért fontos, mert a forgalomban levő bankjegyek teljes összegének legalább $\frac{2}{5}$ részben érccel kell fedezve lennie és az érckészlet nagyságától függ a forgalomba hozható bankjegyek összege.

A bankjegyforgalomnak az érckészlettel való szoros összefüggése folytán ugy az érckészlet fentebb megfigyelt csökkenése, mint a bankjegyforgalom alább részletezendő emelkedése kedvezőtlen jelenség, nem csak amiatt, mert mindkét eset a fedezeti arány rosszabbodását idézi elő, hanem azért is, mert az érckészlet

csökkenése a kibocsátható bankjegyek mennyiségét redukálja, a bankjegyforgalom emelkedése pedig egyszersmind a végső határhoz való közeledést jelenti.

A forgalomban levő bankjegyek átlaga volt:

1910-ben	2.081,430.000 K.
1911-ben	2.280,538.000 K.
1912-ben	2.298,652.000 K.
1913-ban	2.349,557.000 K.

A forgalomba hozható bankjegyek azon részének, mely az értékészlet egyszeres összegét meghaladja, továbbá az azonnal lejáró tartozások összegének bankszerű fedezettel kell birniok.

Bankszerű fedezetet csak a bank alapszabályszerű üzleteiből származó szolgáltatások alkotnak.

A bank üzletei a pénzügyi készenlét szempontjából annyiban érdekelnek, amennyiben a jegyforgalom állására kihatással vannak.

A jegyforgalom emelkedését idézik elő a leszámítolási, a kölcsön- és devizaüzlet folytatása. Csökkenését a giro-, utalványozási és bizományi üzlet folytatása. A giroüzlet azért, mert a bankkal szemben fennálló girokövetelések állandóan nagyobb összegeket képviselnek, az utalványozási és bizományi üzlet pedig azért, mert ezeknél a lefizetett összegek bizonyos időig a bank pénztárában maradnak.

Rendkívül jelentőségteljesek a banknak azon üzletei, melyek által a rendelkezésére álló arany- vagy értékészletek szaporodnak. Igaz, hogy ezen üzletek növelik jegyforgalmát is, de az e célra szükségelt jegykibocsátásnál 60%-kal több bankjegy kibocsátását teszik lehetővé.

A bank aranyüzletei közül legjelentékenyebb a devizaüzlet, melynek körébe külföldi piacokra szóló váltók, csekkek, valamint külföldi fizetések adás-vétele tartozik. A devizaüzlet teszi képessé a jegybankot eredményes devizapolitika kifejtésére, ami valutapolitikai szempontból döntő fontosságú.

A devizaüzlet nagy körülmekintést, néha erőfeszítést és áldozatokat követel, miután a monarchia a külfölddel szemben adósi viszonyban van. Már pedig az, hogy a külföldi váltóárfolyamok

állandóan olyan színvonalon maradjanak, mely a belföldi és külföldi pénz közötti paritásnak (100 német birodalmi márka = 117.5627 K; 10 font sterling = 240.1742 K; 100 frank = 95.2258 K stb.) megfelel, attól függ, hogy áll-e mindenkor elegendő külföldi fizetési eszköz a belföld rendelkezésére.

A bécsi piac irányadó devizája a német bankhelyekre szóló deviza. London és Páris csak másodlagos jelentőséggel bírnak. A német deviza jelentősége még a német szövetséggel való szorosabb kapcsolat idejéből ered. Kiváltságos helyzetének fenmaradását az a gazdasági viszony magyarázza, amelyben a monarchia Németországgal áll. Külkereskedelmünk 42%-a esik a német birodalomra s az osztrák pénzügyminiszter megállapítása szerint a külföld valószínű birtokállománya osztrák és magyar értékpapirokban 12 és $\frac{1}{2}$ milliárd koronát tesz ki, amiből körülbelül 6 milliárd, vagyis közel fele német állampolgárokra esik. A bank figyelmét ép ezért első sorban a német bankpiacok devizájára irányítja. Sikerült is elérnie, hogy ezen deviza pénzárfolyama 1900 végétől hét esztendőn át sohasem emelkedett többel, mint $\frac{1}{4}$ %-kal az éremparitás fölé. Csak 1907 március 26-án érte el a 118.05 (0.41%) parin felüli árfolyamot.

A jegyforgalom növekedése, az érckészlet csökkenése és az árfolyamok emelkedése az utolsó években beállott pénzszükség folytán és azzal egyenlő arányban jelentkeztek s a kamatlábemelés volt hivatva mindhárom irányban hatást gyakorolni.

A jegyforgalom emelkedését előidézte a pénzviszonyok rosszabbodása, a belföldi hiteligenyeknek a bankhoz való tömeges rontása. Az aranykészlet csökkenése beállott azáltal, hogy a külföldi kölcsönajánlatok ugyszólván teljesen elmaradtak s így újabb külföldi fizetési eszközökre a belföld nem tévén szert, a külföldi fizetési kötelezettségek teljesítése céljából meglevő aranykészletét volt kénytelen fogyasztani. A külföldi váltók árfolyamának paritás fölé emelkedése arra vezethető vissza, hogy a belföldnek nagyobb fizetési kötelezettségei vannak a külfölddel szemben, melyek a külföldi pénzkinálat elmaradása folytán elszámolás útján kiegyenlíthetők nem voltak. A kamatlábemelés remélt hatása nem érvényesült kellőképp, mivel külföldi kölcsönajánlatok még a magasabb kamatláb mellett is igen gyéren tétettek.

A kamatlábemelés különben normálisnak mondható a külföldi jegybankokhoz viszonyítva s a leszámítolási üzletben 92 nap alatt fizetendő váltók, közraktári zálogjegyek, értékpapírok és szelvényekért kitett

az 1910. év átlagában	4.189%-ot,
az 1911. év átlagában	4.396%-ot,
az 1912. év átlagában	5.154%-ot.

Hogy a jegyforgalom emelkedése, az aranykészlet csökkenése, a külföldi tőkék visszavonulása dacára a váltóárfolyamok és a kamatláb a nyugati nagy bankok nivóján maradt, illetve azt megközelítette, annak tulajdonítható, hogy a bankszabadalom utolsó meghosszabbításakor egyfelől a készfizetési kötelezettség felfüggesztése fentartatott, másfelől oly rendelkezéssel korrigáltatott, mely szerint a bank köteles minden rendelkezésére álló eszközzel gondoskodni arról, hogy jegyeinek a külföldi váltók árfolyamában kifejezésre jutó értéke a koronaérték törvényes pénzlába paritásának megfelelően állandóan biztosítva maradjon. Hogy a mi viszonyaink mellett ez a megoldás helyes volt, bizonyítja az utolsó évek története. Igaz ugyan, hogy a jelenlegi állapotban elesünk a készfizetés egyes előnyeitől s a paritás szigorú fentartása sem mutatkozott mindenkor lehetőnek, másfelől azonban meg voltunk kímélve sok oly kockázattól, melyek a készfizetéssel együtt járnak, nem voltunk kitéve a készfizetés felfüggesztési eshetőségének, sem az ezzel járó megrázkódtatásnak. Pedig ehhez az eshetőséghez igen közel jártunk a pénzügyi viszonyoknak hónapokon át tartó állandó és rendkívüli feszültsége és a külföldi tőkék teljes visszavonulása miatt.

*

Pénzügyi készülségünk állapotát megrögzítve azt találjuk, hogy a két állam nemzeti vagyonának erőteljes szaporodása, háztartásaink állandó egyensulya biztató jelenség a monarchia ellenállóképességére, viszont folytonos adósságcsinálásunk és a törlesztések teljes elhanyagolása árnyékot vet pénzügyi politikánkra. Csekk- és giroforgalmunk fejlettsége békében sem kielégítő, pénzügyünk külföldi támaszokra nem számíthat, tőzsdéink ellenálló képessége a hazaözönlő értékek nagy tömegével szemben igen cse-

kély. Hitelszervezetünk ugyan megfelel a nyugodt gazdasági élet igényeinek, de a finom mechanizmus a háboru megrázkódtatásával szemben nincs eléggé acélozva. Pénzügyi szervezetünk gyengét, liquiditásának fogyatékosságát azonban nagy mértékben ellensúlyozza jegybankunk megalapozott volta és könnyed mozgása, amely súlyosbodó viszonyok fokozott igényeinek is megfelelni képes.

Pénzügyi készütségünk megjavítása, államhitelügyi és hitel-szervezeti rendszerünk több pontján nagyon is kívánatos. Nemcsak a háborus válság enyhülne ezáltal, hanem békeberendezkedésünknek is javára válnék. A háborus válság némely pusztítása természetesen a legtökéletesebb pénzügyi készütséggel sem lesz elhárítható. A megoldás a leggondosabb előkészületek ellenére bizonyos vonatkozásaiban probléma marad, miként a nagy seregtetek eltartása vagy az óriási számú sebesülteknek nagy ütközetek után idejekorán ellátása, hosszú és költséges előkészületek után is probléma marad mindenkor.

VII. FEJEZET.

Pénzügyi mozgósítás

A monarchia pénzügyi készenléte mozgósítás és háboru esetén.

Mozgósítás alatt katonai szempontból a haderő békelétszámának hárcm-, gyakran négyszeresre emelését, röviden: hadilábra állítását értjük. Ez a mivelet a legkisebb részletig kidolgozott, jól átgondolt, évenként megújított terven alapul és két jellegzetes vonást mutat. Az egyik szigorúan titkos volta, államtitok természete, amelynek megsértése nem csupán súlyos szolgálati vétség, hanem hazaárulás a hűtlenség büntettének összes következményeivel. A másik tulajdonsága, gyors megvalósításának lehetősége. Több százezer védköteles bevonulása, felszerelése és fölfegyverzése, nagy seregtetek összeállítása és elszállítása, kellő előkészületek mellett mindössze néhány nap lázas munkája. Ezt a katonai mozgósítást követi nyomon a pénzügyi mozgósítás.

A mozgósítási állomásokról a fölvonuló körzetekbe irányuló szállítások lebonyolítása, körülbelül két millió embernek s rengeteg anyagnak elhelyezése és raktározása, hadászati vasútvonalak építése, egyéb intézmények létesítése rengeteg szükségletet támaszt fizetési eszközökben, amelyről idejekorán gondoskodni kell. A hadvezetőség kötelessége ezért a hadirend és a mozgósítás tervének megállapításával egyidejűleg a hadsereg szállításának és eltartásának mindennemű szükségleteit a háborús bonyodalmak okozta áremelkedésekkel együtt számba venni és legalább a háboru első hónapjaira részletes költségelőirányzatot kidolgozni,

amely azután alapul szolgál a pénzügyministerek előkészületeihez, a pénzügyi mozgósításhoz.

Az állam ezen valódi (reális), számokban legalább hozzátétőleg előre megállapítható szükségletéhez szegődik egy képzeleti és hatásaiban kiszámíthatatlan ijedtségi (rémületi) szükséglet. Az állam, valamint a háború célját szolgáló ipari és kereskedelmi vállalatok szükséglete nyomatékosan lép föl, de nem olyan viharosan, nem olyan fejetlenül, mint ez az ijedelmi szükséglet. Utóbbi szertelen, mert nem a higgadt megfontolás, hanem a riadalom, a rettegés szülte. A hidegvér helyébe a félelem lép, ezer meg ezer kéz ösztönszerűleg fizetési eszközök után nyúl, az üzleti világ pénzt kíván látni és bírni, valódi, markolható készpénzt, vagy legalább is ezzel egyenértékű pénzhelyettesítőket.

A bankok és takarékpénztárak, melyek nemrég még két kézzel adták a hitelt, most maguk is igénybe vesznek minden összeköttetést, kihasználnak minden hitelforrást, hogy készpénzhez jussanak. Aggódó magánosok, tőkepénzesek abbéli félelmükben, hogy követeléseik nem fognak befolyjni, esedékes kamataikat nem fogják megkapni, szinte részt vesznek a fizetési eszközök utáni hájszában: pénzt keresnek, még pedig mennél többet ebből a nagyszerű jószágból a jövő minden eshetőségére.

Az emberi oktalanság ezekben az időkben nem látszik határokat ismerni. Szerencse az, hogy amilyen hirtelen és megdöbbenéssel támad a rémület, olyan hamarosan szokta elérni tetőpontját. Gyakran már az első ágyúlövés, rendszerint az első ütközet, de minden esetre az első diadal híre előcsalja rejtekéből az ijedtségi tartalékok nagy részét. Az egész közgazdaság mintegy varázsütésre megnyugszik.

Máskép áll a helyzet vereség esetén. A riadalmat akkor hosszú pangás váltja fel. A kereskedői világ igényeivel visszavonul, a gazdasági élet nem szorul fizetési eszközökre, mindenki tul van a legrosszabb eshetőségen, egyedül az állam az, amely egyre határozottabban, követelőbben lép előtérbe szükségleteivel.

Az állam ezen szükségleteinek kielégítése azonban már meghaladja a pénzügyi mozgósítás körét és kereteit, amely a békeszervezet pénzügyi intézményeinek kibontakozására és gazdasági ere-

jének kifejtésére szorítkozik. Ami ezen túlmegy és rendkívüli források igénybevételét, rendkívüli intézmények létesítését teszi szükségessé, az a *pénzügyi hadviselés* körébe tartozik.¹⁾

A pénzügyi haditerv nem állapítható meg a mozgósítás szükségletein túl. Ugyanez áll erre, mint a katonai haditervre: „A haditerv számításának az első ütközéseken túl nem szabad kiterjednie.“²⁾

A mozgósítás és hadüzenet első heteiben rengeteg fizetési szükséglet vár kielégítésre. *Riesser*³⁾ ezt a szükségletet a hadüzenet első hat hetében a német birodalomra nézve közel 5 milliárd koronára teszi. Ebben az összegben az állam reális szükséglete kerek 2.2 milliárd koronával, az ipar, a kereskedelem és a földművelés rendkívüli tényleges szükséglete 1.8 milliárd koronával szerepel, míg a többi a riadalom okozta félelmi szükségletre esik.

A számítás azonban kissé túlzott. Mert igaz ugyan, hogy épp a mozgósítás első hetei, amikor több százezer ujonnan bevonult tartalékos fizetést, ellátást, fölszerelést és fölfegyverkezést igényel, aránytalanul több pénzt nyelnek el, mint a háború bármelyik későbbi létszaka, még sem szabad felejtenuk, hogy óriás az a tökefogyasztás, mely manapság katonai államokban már békében hadi felszerelésekért végbe megy s az élelmi, ruházkodási cikkeknek, kötésszereknek és egyéb anyagoknak rengeteg készlete a mozgósítás és hadviselés költségeit jelentékenyen csökkentik régebbi időkkel szemben „ou l'on entretenait la guerre au jour le jour“.

A monarchia államainak *tényleges szükséglete* a hadrakelés első hat hetében alig fogja meghaladni az 1 milliárd koronát. Kö-

¹⁾ Külföldi írók nem különböztetnek ilyen élesen pénzügyi készség, pénzügyi mozgósítás és pénzügyi hadviselés között. A legtöbbször a három teljesen összefoly. *Biermer* egyik előadásában (Die finanzielle Mobilmachung) legalább a pénzügyi mozgósítás problémájára nézve ismeri fel a kettősosztás szükségét. Igaz, hogy ő meg sem kísérelte ezt a probléma részleteire nézve keresztülvinni. Megállapítása ez: „Streng genommen, gehört zu dem Kapitel der finanziellen Mobilmachung der Kostendeckung der eigentlichen Kriegsführung (Kriegsanleihen und Kriegssteuern) nicht. Diese sind zunächst curae posteriores. Zuerst braucht man Bargeld, sofort flüssige Mittel und eine zentrale Kriegsbank, die sie vermittelt. Dann kommen erst die Kriegsanleihen, ihre Unterbringung und Zinsendeckung. Doch hängen diese letzteren Fragen mit den ersteren eng zusammen und werden meistens mit ihnen gemeinsam behandelt.“ i. m. 9. l.

²⁾ *Woinovich*: Elmékedés a háborúról i. h.

³⁾ Finanzielle Kriegsbereitschaft 127. l.

rülbelül ugyanennyire becsülhető a kereskedelemnek és iparnak indokolt igénye a mozgósítással és háborúval kapcsolatban. Az *ijedtségi szükségletet* nagyon nehéz megbecsülni. Szomorú tapasztalat az, amelyet a közel multban szereztünk. Amikor 1912 októberében a balkán háború kitört, a monarchia több részén, különösen Galiciában, Bukovinában, Tirolban és Csehországban valóságos riadalom tört ki, a közönség megostromolta a bankokat és takarékpénztárakat, hogy betéteit kiszedje, készpénzzé tegye s otthon őrizze, Ausztriában több mint félmilliárd koronát, nálunk közel annyit nyelt el a sárga veszedelem, amely az aranyat a páncélszekrénybe, a ládafiába, a harispyába bújtatta, semmi előnyére a tulajdonosoknak, de óriási kárára a közgazdaságnak. A betétfelmondásokat soron követték a hitelfelmondások s a fizetéseképtelenségek, bukások és csődök hosszú sora, amely az utolsó évben a monarchia mindkét államára zúdult, nagy részben annak az ijedtségi tartalékolásnak következménye, amely minden komoly ok nélkül elvonta a pénzt rendeltetési helyétől, gyengítette az általános fizetési alapot és megingatta mindenki bizalmát mindenkivel szemben.

Ahol a közönség idegessége ilyen arányokat ölt, ott sem az állam pénze, sem az állam hitele nem elegendő arra, hogy a bajoknak elejét vegye. Itt elsősorban *psychikai eszközökkel*, a közönség felvilágosításával kell hatni.¹⁾ A tömeg ugyanis azt hiszi, hogy háborúban az ellenség, vagy szorultságában maga a kormány is ráteheti kezét takarékilléire. Eltekintve attól, hogy erre példa modern háborúban még nem volt, ma már az 1907. október 18. napján Hágában kelt és nemcsak a monarchia, hanem legtöbb európai állam törvénytárába iktatott „Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól”²⁾ nyújt jogi biztosítékot, hogy ilyen eset elő se fordulhasson. Az egyezmény világosan megállapítja, hogy az a hadsereg, amely valamely területet megszáll, csakis az állam tulajdonában lévő készpénzt és értékeket s az államot megillető behajtható követeléseket foglalhatja le (53. cikk), a magántulajdon el nem kobozható (46. cikk), a községek vagyona pedig ugyanazon elbánás alá esik, mint a magántulajdon (56. cikk).

¹⁾ A jelenség a közönség gazdasági érettségére is szomorú világot vet. Hogy ennek terjedésével mint csökken a veszély, azt a porosz takarékpénztárak példája mutatja, ahol még 1848-ban a betétek 10%-át fizették vissza, míg 1870-ben már hasonlíthatatlanul kisebb töredékét.

A kormánynak, közegeinek, valamint a sajtónak felvilágosító és megnyugtató szolgálatán kívül a *pénzintézetek* is lényegesen hozzájárulhatnak a háborús veszély által előidézett runok csökkentéséhez. A pénzintézeteknek egységes megállapodásokat kell létesíteniök a felmondási határidőre nézve, amelyet betevő és betétőrző intézet egyaránt respektálna. A megrohanás veszélyének kitétt város vagy vidék pénzintézeteinek meg kell állapotodniok arra nézve, hogy betéteik felmondását és a felmondási idők betartását feltétlenül megkövetelik minden időben. Ezáltal elérhető volna az, hogy minden betevő megtudná, hogy a felmondási idő minden körülmények közt kötelező. A köztudatba átmenne a valóságnak megfelelően az a tény, hogy a betéteket a pénzintézetek, nem őrzik otthon páncélszekrényeikben, hanem rövidebb, hosszabb időre lekötött befektetésekben gyümölcsöztetik. Véget érne az a sajnálatos, habár viszonylag még kevésbé káros eljárás, amikor a betétek kivétele csak 2—3 napra történik, hogy a betevő meggyőződjék arról, vajjon betéte tényleg megvan. A betétek azonnali és tömeges felmondása annál kevésbé jogosult a monarchia pénzintézeteivel szemben, mert ezek oly magas betéti kamatokat fizetnek, aminőket nyugati államokban egyáltalán nem ismernek és amelyek a betétnek letét gyanánt való liquid kezelést teljesen lehetetlenné teszik.

A monarchia két államának lakossága úgy látszik okult a multak tapasztalatain s viselkedése a szerb háboru kitörésekor előnyösen tért el korábbi magatartásától. A budapesti és bécsi pénzintézeteknél a betétforgalom általában a rendes mederben haladt. Ami többkivét mutatkozott, a hadsereghez való bevonulásoknak tulajdonítható. Egyedül a két postatakarékpénztár forgalma mutatkozott rendkívülinek, ott azonban oly kis betétek elvonásáról volt szó, amelyek végösszegükben egészen jelentéktelen mennyiségben apasztották a pénzkészleteket. A monarchia vidéki intézeteinél is csak a hadbavonuló katonák tényleges szükségleteire történtek kifizetések, ijedelmi tartalékolásokról panasz nem hallatszott.

Ha a részben képzelt, részben túlbecsült veszélyek folytán az ijedtségi szükséglet oly arányokat ölt, hogy sem az állam, sem a pénzintézetek nem tudnak megbirkózni vele, akkor indokoltak lehetnek olyan törvényes intézkedések, amelyeknél fogva az állam

a pénzbeli követelések érvényesítését bizonyos időre eltiltja, illetőleg bírói úton való érvényesítésüket nem engedi meg.

Ezek a rendelkezések, melyeket mozgósítás és háború megokolhatnak, az ú. n. *moratoriumok* külföldi törvényhozásokban általában ismeretesek, sőt más nagymérvű és egész vidékekre kiható természeti csapások (földrengés járványok) esetében is alkalmazásba jönnek.¹⁾

Magyarországon az 1912. LXIII. t.-c. a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről általános felhatalmazást ad a kormánynak, hogy a körülmények figyelembevételével tegye meg azokat a rendelkezéseket, amelyeket a moratorium tekintetében szükségesnek tart. Az érdekes szakasz, amely *osztrák részről* erős támadások célpontját képezte, így hangzik: „A ministerium a magánjogi követelések érvényesítése tekintetében — ideértve a váltókövetelések érvényesítését is, — továbbá a polgári peres és nem peres eljárás és általában a polgári igazságszolgáltatás, végül a *jegybank ügyvitele* tekintetében rendkívüli intézkedéseket tehet és e végből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket is állapíthat meg.“ (16. §.)

A moratorium elrendelése a váltókövetelésekre nézve bír a legnagyobb fontossággal, mert a váltóeljárás a leggyorsabb és a váltócselvények (bemutatás, óvás) foganatosítása háború esetén gyakran nehézségekkel jár, sőt egyenesen lehetetlenné válik. Ami a peres és nem peres ügyeket illeti, különösen az teszi a moratoriumot szükségessé, hogy a háború eseményei a bírósági eljárást gátolják vagy a katonai szolgálatot teljesítő vagy személyes hadi szolgáltatásra igénybe vett személyeket kell a polgári igazságszolgáltatás terén oltalomban részesíteni. Különösen abban az irányban, hogy a háborúban szolgálatot teljesítő egyén, vagy a háború által érdekeiben veszélyeztetett fél ellen vezetett végrehajtás ne menjen túl a biztosításon. A katonai kötelezettségét teljesítő állampolgárt nem lehet kitenni annak, hogy akkor, amikor életét hazá-

¹⁾ Nálunk az 1879. évi szegedi árvíz alkalmából hatalmazta fel az 1879. V. t.-c. az igazságügyminisztert, hogy a szegedi kir. törvényszék területére nézve az igazságszolgáltatás tekintetében az árvíz folytán szükséges rendkívüli intézkedéseket rendeleti úton megtehesse; és ezen az alapon az igazságügyminiszter 1879. évi március 24-én 8266. szám alatt, továbbá 1879. évi március hó 29-én 8710. sz. alatt kelt és kapcsolatos rendeleteivel a szükséges kivételes intézkedéseket meg is tette.

jáért kockára teszi, esetleg hibáján kívül vagyonát tőle elvonják.

A moratorium minden indokoltsága mellett nagyon kétélű rendszabály. Gyakran nem hogy enyhítené a gazdasági élet súlyos zavarát, hanem tetézi. A kereskedő, a tőkepezés, a bank biztosan számított követelések befolyására, amelyek elmaradnak. Senki sem mer hitelezni, mert nem tudja meddig tart a kivételes állapot. Elsőrangú cégek, a külfölddel összeköttetésben álló kereskedők, saját hitelük és összeköttetések érdekében nem fogják igénybe vehetni a moratorium kedvezményét. Viszont velük szemben a legkiméletlenebbül fog érvényesülni. Különösen nagy hatással lesz a moratorium a bankjegyek forgalmára. Ez állandóan nőni fog, mivel a bankjegyek a váltóbeszedés révén nem özönlenek vissza szabályszerűen a bankhoz.

A moratorium hatását a jegybankra érdekesen mutatja a Banque de France mérlege a német háboruban. Nem kevesebb mint 869 millió francnyi követelést prolongált a bank, amiből 273 millió az utolsó törvényes meghosszabbítás lejártakor (1871. július) sem folyt be és szükségét szenvedett. A következő évben ugyan a túlnyomó rész beváltatott, mindazonáltal 7.7 milliót mint behajthatatlant le kellett írni.

Franciaországon kívül igénybe vették a moratoriumot Oroszország a törökök elleni háborujában és a japáni háboruban Szibéria részére, újabban a balkánszövetség összes államai, míg Németország, Japán és Törökország nem folyamodik ehhez a rendszabályhoz. Törökországban ugyan szó volt moratoriumról, de a konstantinápolyi bankok kívánságára eltekintettek tőle. Meg is volt az a jó hatása, hogy a levert *Törökország volt az első, amelynek a párisi piac a nagyhatalmak boycott kísérlete dacára kölcsönt adott* s a kereskedelmi összeköttetés Európa többi országaival a béke létrejötte után legott megkezdődött. Ilyen tapasztalatok után nem csoda, hogy sok szószólója van annak a felfogásnak, hogy a moratoriumot egyáltalán nem, vagy csak végső esetben kell igénybe venni.¹⁾

Áttérve már most az ijedtségi szükséglet enyhítésének módo-

¹⁾ Riesser i. m. 164. l. ugyan csupán a váltómoratoriumról, tehát egyetlen kötelmi viszony felfüggesztéséről emlékszik meg s ezt Németországban csak teljes vereség esetén tartja szükségesnek. Jöhr i. m. 98. l. Svájera nézve ezeket mondja: „An einen Rechtsstillstand darf erst dann gedacht werden, wenn jedes Mittel erschöpft, wenn der Krieg ins Land hineingekommen ist, nicht aber, wenn er unsere Grenzen verschont.“

zatairól az állam és a közgazdaság *valóságos igényeinek* kielégítési eszközeire, hadi kincs nem létében első sorban azok a *pénztári készletek* jönnek tekintetbe, amelyeket az államháztartás helyes vezetése mellett a két állam pénzügyminiszterei és jó gazdálkodás mellett a közös hadügyminiszter a béke esztendőiben előrelátó gondoskodással felhalmoznak. Hogy okszerű gazdálkodás és lelkiismeretes takarékoskodás mellett e téren mi érhető el, arra érdekes példa Lukács László pénzügyminiszter gazdálkodása az 1895—1905 esztendőben,¹⁾ amikor az állam cselekvő vagyona csupán készpénzben átlagban mindenkor 200 millió korona volt s a pénztári feleslegek külön is körülbelül ily összeget tettek ki. Az 1910. évi magyar zárszámadás ismét a készpénzkészletek nagy szaporulatát mutatja. Az állam pénztári készletei kerek 403 millió koronát (154½ millióval többet mint 1909-ben) tettek ki.

Van még a pénztári készletek felhasználásán kívül az állami szükségletek kielégítésének egy primitivebb módja, a *béke-költségvetés egyes tételeinek felfüggesztése* és a háborús költségek javára fordítása. A milliárdokra menő költségvetések számos olyan kiadást irányoznak elő, amely háború alatt minden hátrány nélkül visszatartható, vagy egyáltalán nem is folyósítható. Különösen az építkezésekre, beruházásokra, subvenciókra rendelt összegek válnak feleslegesekké. Oroszország utolsó háborújában ilyen módon könnyedséggel takarított meg több mint félmilliárd koronát.

A költségvetés korlátozása azonban túlságba nem vihető. Különösen arra kell ügyelni, hogy az állami közigazgatás gépezete meg ne akadjon. Ezért Nagy Frigyes eljárása, amelylyel az állami tisztviselők fizetését visszatartotta, ma már nem alkalmazható. A tisztviselő, olyan időben, amikor minden életszükséglet megdrágul, amugy is elég súlyosan viseli a háború terheit. A tisztviselők jövedelmének megadóztatása, amint azt Oroszország a japáni háború végén tette, szintén nyomasztó, de az ilyen rendszabály mégis elviselhetőbb, mivel háború esetén a többi osztályok jövedelmei is csökkennek. A fizetések közül egyedül a háborúban résztvevő és az állam által ellátott tisztek és tisztviselők illetményeit, vagy azok egy részét lehetne visszatartani és

¹⁾ A magy. kir. pénzügyminisztérium tíz évi működése 1905. 245. l.

javukra irni, feltéve, hogy családjaik fentartására nem szükséges.¹⁾ Minden más rendszabály a kényszerkölcsön jellegével bír, amelyre csak végső esetben kerülhet sor.²⁾

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a költségvetés megtakarításaival szemben az állami jövedelmek nagymértvű csökkenése is be fog következni s könnyen előállhat az eset, hogy a két kontrapozíció éppen hogy kiegyenlíti egymást.

A felsorolt eszközöknél sokkal nagyobb jelentőségük van azoknak a *természetbeni szolgáltatásoknak*, amelyek mint hadi szolgáltatások a hadrakelt sereg működéséhez és a hadviselés érdekében az ország polgáraitól, testületektől, községektől igénybe vehetők.

A hadi szolgáltatások kiterjednek: munkaerőnek, szállítási és közlekedési eszközöknek, üzem- és ipartelepeknek, táviró és távbeszélő vonalaknak, hírszolgálatra alkalmas állatoknak, szállításoknak és táborhelyeknek, földterületeknek és épületeknek rendelkezésre bocsátása, élelmezésnek és élelmezési cikkeknek, tüzelő- és egyéb anyagnak, eszközöknek, szerszámoknak és egyéb hadi segédeszközöknek szolgáltatására, továbbá az utak szabad használatának, forgalom korlátozásának, illetve beszüntetésének eltűrésére, végül beteg személyeknek és beteg állatoknak ápolására és átadott javak gondozására.

A monarchia községeinek és lakosságának kötelezettségét ezen személyi és dologi szolgáltatásokra a magyar 1912. évi LXVIII. t.-c. és az osztrák 1912. dec. 26. (betreffend die Kriegisleistungen) állapítja meg.³⁾ Az ezen törvények alapján teljesített szolgáltatásokért járó térítést és szenvedett károkért járó kártéri-

¹⁾ Ludwig, német vezérkari százados felfogása. Vierteljahrshefte für Truppenführung stb. IV. évf. 505. l.

²⁾ L. alább a pénzügyi hadviselés tárgyalásánál.

³⁾ Mozgósítás, valamint hadi állományra való kiegészítés esetében a fegyveres erő mozgósított (hadi állományra kiegészített), hadilag felszerelt, vagy utba indított részeinek szükségleteire, valamint a hadviselés érdekében szükséges védelmi intézkedésekhez az e törvényben meghatározott hadi szolgáltatások vehetők igénybe, amennyiben a fegyveres erő ebbeli szükségletei a rendes uton, vagyis a béke idején alkalmazott módokat szerint idejekorán nem, vagy csak aránytalanul nagyobb költségen volnának kielégíthetők.

A hadi szolgáltatásokat a csendőrségnek, a fegyveres erőhöz csatlakozó pénzügyőrségnek és állami erdészeti személyzetnek (1886. évi XX. t.-c. 2. §.), továbbá a fegyveres erőt követni tartozó egyéb polgári személyeknek és a

tést, „amennyire lehet“ (32. §.) készpénzben kell fizetni. Amennyiben az azonnal való fizetés nem volna lehetséges, a hadi szolgáltatás teljesítését írásban kell nyugtatni. E nyugta alapján a hadi szolgáltatást teljesítő igényét legkésőbb a visszatérő csapatok teljes leszerelését követő hat hónapon belül bejelentheti. A hadi szolgáltatások teljesítéséből eredő igények elbírálása és azok feletti határozathozatal nem a polgári bíróságok, hanem ministeri bizottságok hatáskörébe tartozik.

A háborús izgalom első heteiben az állam és a magángazdaságok pénzügyi szükségleteinek legfőbb támasza és végső forrása a *jegybank*. Ellene irányul első sorban az egész kereskedői és pénzügyi világ ostroma. Nemcsak azok kopogtatnak nála tömegesebben, akik békés időkben hitelt vettek igénybe, hanem közvetve azok is, akik üzletfeleivel összeköttetésben állottak. Az állam, amely azelőtt hitelezője volt a banknak, egyszerre adósa lesz azzal, hogy előleget kér, kincstári utalványokat leszámol, vagy talán állami címleteket lombardiroz.

Amelyik bank kellő érckészlettel rendelkezik s amelynek jegy kibocsátása elég elasztikusan van megszervezve, az ellenállhat az ostromnak. Legjobban az a bank fog ellenállhatni, amely ezeken felül minden állami és politikai kényszerből menten, kereskedelmi szellemben, mozgékonyan van vezetve s a liquiditásra ügyel. Feladatát pedig akkor tölti be legjobban, ha nem aggódva, tétován, hanem határozottan, bátran dolgozik. A valóságos és ijedtségi szükségletekre két kézzel is kell hitelt szórnia. Igaz, hogy a bankjegyforgalom nagy arányokat fog ölteni, de ez csak átmeneti, az események kényszere által előidézett és megokolt jelenség, amely az ország valutájának ércjellegét nem kockáztatja.

Miként a fegyverképes polgárt békés foglalkozása köréből kiragadja a háború s az egész államgépezet és a közgazdaság jelen-

hadi foglyoknak, végül valamely szövetséges állam fegyveres erejének szükségleteit is igénybe lehet venni. (1. §.)

Azt az időpontot, amelylyel a hadi szolgáltatások iránti kötelezettség kezdődik, valamint azt az időpontot, amelylyel ez a kötelezettség megszűnik, a honvédelmi miniszter köztudomásra hozza. (2. §.)

A hadi szolgáltatások igénylését a föltétlen szükség mértékére kell szorítani; a kötelezettség minden esetben csak a szolgáltatási képesség mérvéig terjedhet. A hadi szolgáltatásokért — amennyiben e törvény nem állapítja meg kifejezetten az ellenkezőjét — megfelelő térítés jár. (3. §.)

tékeny része szokott vágányaitól elterelődik és új irányokba sodródik, úgy a jegybanknak is háttérbe kell szorítania szokott gazdasági szempontjait a háború nagy nemzeti feladatai mögé.¹⁾

A kamatláb, az adóköteles és adómentes forgalom viszonya, bármily jelentőséggel is bírjanak béke idején, háborúban tekintetbe se jönnek. A háborús válság mozgalmaiban minden kamatláb elfogadható, csak pénz legyen. A jegyforgalom pedig a legmagasabb adómentes kontingens határain is túl terjed. A háborús szükséglet csaknem mindig az adómentes tartalék körén kívül esik, de nem a bank hatáskörén kívül, amely jogosítva van adóköteles bankjegyeket számszerű korlátok nélkül a szükséglethez képest kibocsátani.

A kamatláb fölemelésének szokott hatásai rendszerint el fognak maradni. Eltekintve attól a már említett ténytől, hogy válságos időkben a kamatláb nagysága szerepet nem játszik, a ráta fölemelése az aranynek kiözönlését egészen meg nem akadályozhatja, mivel külföldi tartozásokat föltétlenül ki kell egyenlíteni. A belforgalom ostromát sem lehet feltartóztatni, hiszen ezt nagyrészből nem a hitelszükségletek idézik fel, hanem a fizetési eszközökben való hiány.

Ezért kérdéses, vajjon a jegybank ilyen időben fölemelje-e a kamatlábat. Amikor a Délnémet bank 1866-ban kamatlábemelésekkel és hitelmegszorításokkal liquiditását emelni próbálta, ez az eljárása általános elítélésben részesült. Ellentétes politikát követtek a porosz jegybank 1866-ban és 1870-ben, az osztrák nemzeti bank 1866-ban, de különösen a japán jegybank az orosz-japán háborúban, amikor éppen az első hetekben bőkezűen osztogatták a hiteletet, lényegesen enyhítve ezáltal az ijedelmet.

Jegybankunk a Szerbia elleni mozgósítás elrendelése napján (július 26) kamatlábat 4 százalékról 5 százalékra emelte fel. Hogy ennek az intézkedésnek nem a hitelügyek visszaszorítása volt a célja, mutatja az a körülmény, hogy az adómentes bankjegytarta-

¹⁾ A bolgár nemzeti bank ilyen felfogásáról tesz pl. tanúságot az a rendelkezése, hogy a hadba vonultak életbiztosításának fentartása érdekében a biztosító díjak céljára 100 leig terjedő előlegeket kezes nélkül, 1000 leig terjedőket egy kezes, ennél magasabb összegeket pedig két kezes aláírásával folyósított. A banknak ezen intézkedése nemzetgazdasági szempontból is nagy horderejű, mivel megmentette a háború folyamán elesettek biztosítását.

lék, mely a hadüzenet előtti utolsó kimutatás (július 23) szerint 59.5 millió koronát tett ki; a július végéig terjedő hét alatt közel öt száz millió korona adóköteles tartalékká változott át. Július 27-én csupán a bécsi és budapesti főintézeteknél 200 millió koronát jóval meghaladták a váltóbenyújtások s a bankok a birtokukban lévő értékpapír állomány tekintélyes hányadát lembardirozták a jegybanknál. A szükséglet július 28-án fokozódott, amennyiben a váltó benyújtások a két fői tétet él a 250 millió koronát meghaladták. Ez volt a jegybank legnagyobb igénybevétele fennállása óta. A bank ezt a szükségletet habozás nélkül, mondhatni könnyedén elégitette ki. A kamatlábemeléssel a bank inkább a deviza árfolyamok további emelkedésének kívánt gátat vetni. A mozgósítást megelőző napon (július 25) a bank 8 millió koronát bocsátott devizákban és külföldi valutákban a piac rendelkezésére. Ennek ellenére is a valutaárak a devizák összes nemeiben a paritást tullépték. A tullépés a márkánál 0.386 százalékot, a londoni devizánál 0.96 százalékot, párisi fizetéseknél 1.11 százalékot, napoleonoknál 1.286 százalékot tett ki. Igaz, hogy ugyanakkor a külföldi piacokon is drágultak a váltóárfolyamok. Így Berlinben a londoni váltó 20.52 20.52 $\frac{1}{2}$ -lel, vagyis 0.466 százalékkal a rendes árfolyam felett, a v párisi váltó 81.55-tel, vagyis 0.679 százalékkal a rendes árfolyam felett jegyzett.

Ily körülmények között valószínű, hogy jegybankunk az 5 százalékos ráta mellett nem fog megállani, hanem azt még fokozatosan emelni is kénytelen lesz. A balkán háboru alatt is 6 százalék volt a jegybank kamatlába, pedig akkor nem volt háborunk. A német birodalmi bank, amely még kevésbé volt érdekelve a háboruban, 7 százalékgig emelte rátáját. Az angol bank a búr háboru alatt kamatlábát 3, $\frac{1}{2}$ százalékról fokozatosan 9 százalékgig emelte. A kamatlábemelésből nálunk nagyobb hátrány nem származhatik. A piaci magánkamatláb már jó ideje elérte a bankkamatlábat, az országos kamatláb pedig messze felette mozgott. A magas kamatláb ugyan meg fogja drágítani a hitelt, de azáltal, hogy külföldi tőkéket még háboru ideje alatt is idevonzani képes, szolgálja a főcél: a pénzeszközök szaporulatát. A jegybank tehát megfelelő kettős minőségének valutabiztosító és hitelforrási hivatásának.

A helyzet magaslatán álló, jól megalapozott jegybank válsá-

gos időben mire képes, annak fényes példáját mutatta a Banque de France működése az 1870—71. évi háború alatt. Kamatlábát kezdetben egyáltalában nem, és később is csak fokozatosan emelte, amíg 1870 augusztus 9-én a 6%-ot elérte, amelynél megállott. Az ország hitel- és pénzforgalmi igényeinek szabadelvű kezelése mellett nem kevesebb, mint másfél milliárd frank előleget bocsátott az állam rendelkezésére.¹⁾ Utolsó kimutatása 1870 szept. 13-án 1174 millió jegyforgalom mellett 790 millió érckészletet mutatott fel, tehát 44%-os fedezetet. Amikor 1871 június 29-én a bank újból megkezdte mérlegeinek nyilvánosságra hozatalát, a bankjegyforgalom ugyan már 2213 millióra emelkedett, az érc tartalék 550 millióra süllyedt, a fedezet 25%-ot tett ki, mégis az 5 milliárdos hadisarc fizetése körül csodával határos tevékenységet tudott kifejteni.

Amikor 1897-ben a bankszabadság megújítása a kamrában napirenden volt, a kormány a pénzügyi bizottság érté- sére adta, hogy titkos egyezmény létesült a bankkal háború esetére, amely a mozgósítás elrendelésekor készen fog a kamráknak jóváhagyás végett bemutatattatni. «L'encaisse de la Banque est notre trésor de guerre», mondta az előadó.

Hasonló elismeréssel kell szólni az orosz birodalmi bankról, amely a 19 hónapon át tartó és belső zavargásokkal súlyosbított japán háborúból épen, sőt imponálóan került ki.²⁾ Aranykészlete s azonnal letároló, aranyra szóló követelése a háború végén 1135 millió rubelt tettek ki (4.369,750.000 kor.), és a banknak jegyforgalmát körülbelül 140 millió rubellel (539,000.000 kor.) meghaladta, úgy hogy a bank a háború végén még abban a helyzetben volt, hogy jegyforgalmát 440 millió rubellel (1.694,000.000 kor.) emelhesse, vagy aranykészleteiből ugyanilyen összeget leadjon. Bankjegyforgalmának a törvényes határig való kiterjesztése után is a bank meglévő aranykészlete mellett 80%-os fedezet felett rendelkezett volna, oly fedezeti arány, aminővel a többi európai jegybank béke idején sem dicsekedhetik.

Lássuk már most hogyan megy végbe a mi közös jegy-

¹⁾ *Thiers* később joggal mondhatta „a Banque de France mentette meg a hazát“.

²⁾ *Helfferrich*, D. Geld im russisch-japanischen Kriege 132. 1.

bankunk hadi akciója, minő terhet bír el s mekkora megterhelésnek szabad kitenni?

Az akció egyik tényezője a bank érckészlete, amely a dolog természeténél fogva hirtelen, tetszés szerint nem szabályozható, másik a jegyforgalom mozgékonyasága, amely a fedezeti szabályok által van korlátozva. A kettő eredője adja a bank teljesítőképességét a pénzügyi mozgósítás esetén.

Jegybankunk érckészlete az utolsó négy év (1910—1913.) átlagában kitett 1.628,920.500 K-t,
amely mennyiség 40%-os fedezeti arány mellett 4.072,301.250 K

bankjegy kibocsátását tette lehetővé.

Ha ebből az összegből a normális bankjegyforgalmat, tehát nem az 1912. évit, sem az 1913. évit, amely évek jegyforgalma maga is már mozgósítási szükségleteket felölelt, sem az 1911. évit, amely a külföldi hitelek visszavonása miatt a jegyforgalom nagyobb megfeszítését idézte elő, hanem az 1910. évben forgalomban volt jegyek átlag összegét 2.081,430.000 K

levonjuk, akkor 1.990,871.250 K

összeget tesz ki a szabályszerű fedezet mellett ujonnan kibocsátható bankjegyek összege.

De ha pesszimisztikusabb számítással az utolsó négy év (1910—1913.) bankjegy forgalmának átlagát 2.240,956.750 K-t
vesszük is, még mindig 1.832,244.500 K-t

tesz ki a még megengedhető bankjegyforgalom, tehát oly összeget, amely magában véve fedezné a háború első két hónapjának összes pénzforgalmi szükségleteit.

A monarchia legújabb háborus készülődése alkalmából a jegybank érckészlete a rendelkezésre álló utolsó kimutatás szerint 1914 július 23-án vagyis öt nappal a Szerbiának küldött hadüzenet (július 28) előtt, kitett 1.589,247.000 K.-t.

amely mennyiség 40 %-os fedezeti arány mel-

lett 3.973,117.500 K.

bankjegy kibocsátását tette lehetővé.

Ha ebből az összegből levonjuk a július 23-iki

bankjegyforgalmat 2.129,759.000 K.

összegben még mindig 1.843,358.500 K ra

rugott a törvényes fedezet emlett az alapszabályok értelmében *továbbmenőleg kibocsátható* bankjegymennyiség.

Jegybankunk teljesítőképessége ily módon mai fedezeti politikája mellett is nagy és a bankvezetőségnek a háború előtti ügyes műveletei által még fokozható. Minden amellet szól, hogy a válság szükségleteivel a bank meg fog birkózni, ha kell jegyforgalmának végső megfeszítése árán is.

Miután azonban a valuta épségének fentartása és különösen a közönség nyugalmanak megóvása érdekében sohasem célszerű a bankjegyforgalmat a törvényileg megengedett legszélsőbb határig kiterjeszteni, indokolt volna olyan törvényes rendelkezés, amelynél fogva a mozgósítás elrendelésekor és a háború tartamára a bank a forgalomnak *kedvezőbb fedezeti rendszerére* áttérhessen.

A német birodalmi bank jegyei csak $33\frac{1}{3}\%$ -kal vannak arannyal fedezve, vagyis egyenlő érckészlet mellett $\frac{1}{3}$ -del több bankjegyet bocsáthat ki, mint a mi jegybankunk. Franciaország jegybankja fedezeti szabályok által nincs korlátozva. Bár jegyforgalma felfelé számszerűleg van határolva a parlament eddigelé még sohasem vonakodott a határt kitolni, mihelyt az elérés lehetősége beállott.

Nálunk sem volna veszélyes, sőt egyenesen kívánatos, hogy a két törvényhozás a két kormányt, vagy egyenesen magát a bankot felhatalmazza, hogy rendkívüli állapotok bekövetkezésével az ércfedezet ne 40%, hanem csupán $33\frac{1}{2}\%$ legyen. Hasonló rendelkezések kivételes esetekre más fedezeti elvekre alapított jegybankoknál is előfordulnak, pl. Dániában és Belgiumban.

Ugyancsak lényegesen könnyítené pénzügyi mozgósításunkat, ha a bank *devizakészletében* a német bankpiacokra szóló aranyváltók helyett a hármass entente piacaira címzett váltókat

tartana nagyobb mennyiségben.¹⁾ A pénzügyi harcokészültség megköveteli, hogy lehetőleg sok érték felett rendelkezünk, amelyeket a mozgósítás első napjaiban külföldön arannyá tehetünk. Német devizák értékesítésével azonban csak legmegbízhatóbb szövetségünket gyengítenők, holott francia, angol és orosz eladásokkal talán éppen legveszedelmesebb ellenfeleinket hozhatjuk zavarba. Más államok ilyen manővert a tulajdonukban levő idegen érték-papirokkal is sikeresen folytathatnak, nálunk azonban, ahol az államoknak ilyen értékpapir-birtokuk nincsen, a magánosoké felett pedig a kormányok nem rendelkeznek, a jegybank devizáinak fokozott jelentőségük van.

Amely országokban *készfizetési kötelezettség* fennáll, helyénvaló lesz előre gondoskodni arról, hogy mozgósítás vagy háboru esetén a bankvezetőségnek módjában álljon a *készfizetéseket felfüggeszteni*. Annyit tudunk a multak tapasztalataiból, hogy egyetlen nagy európai háborut sem küzdöttek végig arany alapon s a jövőben is az igények akkorák lesznek, hogy a jegybanknak ily messze menő kimélete aligha lesz lehetséges.¹⁾ Anglia a bur háboruban, Oroszország és Japán egymás elleni hábcruikban fentartották ugyan az aranyfizetéseket, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ezek gyarmati háboruk voltak, távol a résztvevő országok határaitól, azok kereskedelmi forgalmát alig befolyásolva.

Európai háborúban minden állam előbb-utóbb kénytelen lesz felfüggeszteni készfizetéseit, még pedig nem is mindig azért, mert fentartani nem képes, habár ez lesz a leggyakoribb oka. A felfüg-

¹⁾ A jegybank belső üzleti politikájába való bepillantás hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy a jegybankunk pénzügyi készültségének tárgyalásánál (1) felhozott adat, amely szerint jegybankunk devizakészlete, szemben a régi tradíciókkal, 1912 december 31-én kétharmad részben állott angol s csak egyharmad részben német devizákból: a pénzügyi mozgósítás tudatos rendszabálya, vagy csupán banktechnikai művelet kívánt lenni.

¹⁾ *Ströhl*, aki többször idézett tanulmányában: *Das deutsche Geldwesen im Kriegsfalle* (1899) még határozottsággal vallotta azt a nézetét, hogy Németországnak a bankjegyek kényszerárfolyamát csak az első döntő ütközet után szabad elrendelnie, 1907-ben a birodalmi bank szabadalmának megújítása alkalmából már megváltoztatta álláspontját. „Heute scheint mir — frja — dass überhaupt kein festländischer Staat einen grösseren europäischen Krieg ohne vorübergehend eingeführtes Zwangsgeld wird durchführen können weil er seines Goldschatzes als Notpfennig bedarf, und die Vorsicht dessen Konzentrierung für alle Fälle dringend erheischt“.

gesztést célszerű lesz habozás nélkül foganatosítani, vagy bizalmasan a bankvezetőségre bizni és közhírré tételestől eltekinteni. Magne francia pénzügyminister 1870-ben a készfizetések felfüggesztéseért oly időpontban szállt sikra, amikor még szó sem lehetett a fedezet ki nem elégítő voltáról, hanem ellenkezőleg, igen nagy érczéslet állott rendelkezésre: „Nous avons une réserve de 1 Milliard, c'est une ressource immense, conservons la!“

Jegybankunknál a készfizetések kérdésének már ismertetett szabályozása folytán ilyen rendkívüli intézkedésre szükség nem lesz. A bank ugyan törvényes kényszer hiányában is, a fakultatív készfizetés megkezdése óta az arany irányában támasztott igényeknek állandóan eleget tett, sőt az első években oly célból, hogy a közönség előtt az aranypénzt megkedveltesse, szinte forcírozta is kiadását. Ilyen formán az évek során hatalmas mennyiséget szolgáltatott ki, melynek tetemes része a forgalom által visszatartott. A bank az arany kivitelét sem tartotta veszedelmesnek, hanem abból indult ki, hogy az a bank vagyonában nem csupán jegyfedezet céljából van, hanem nemzetközi fizetések teljesítésére is, amennyiben a kereskedelem és forgalom tényleges igényei megkövetelik.

Mivel azonban a bank érczéslete már az 1912. év első felével is erős csökkenést mutatott fel és a balkán háboru kitörése óta az arany iránti kereslet egyre növekedett, előbb csak korlátozta az 1912. év végén pedig teljesen beszüntette az arany kiadását.

A készfizetések kötelező felvétele az utolsó esztendőben jelentékeny kockázatot jelentett volna. A külföldi árfolyamok emelkedése, a külföldön elhelyezett értékpapírok visszaözlése az arany kiszivárgását leküzdhetelenné tette volna. Miután azonban a bank effektív aranyat nem adott ki, a kereslet devizákra szorítkozott. A bank ezt a devizasükségletet is csak habozva elégítette ki s az árfolyamokat a reláció fölé emelkedni engedte, hogy ezzel a spekulációt ellensúlyozza.

Mindezekből látszik, hogy a készfizetések fentartása, ha lehetlenné nem is vált volna, súlyos áldozatokat rótt volna a belföld gazdasági életére.

Amilyen helyesnek bizonyult a készfizetések felfüggesztése

már béke idején, olyan helytelen volna még háborúban is a *jegy-bank nyilvánosságát* felfüggeszteni, azaz időközi kimutatásainak beszüntetését elrendelni, Franciaország 1870-ben igénybe vette ezt a rendszabályt, anélkül azonban, hogy erre szüksége lett volna. Akik helyeslik, azzal érvelnek, hogy a válság első napjaiban az arany nagy fokú kiözönlése és a jegyforgalom ijesztő arányokban való növekedése az amúgy is jelentkező rémületet fokozni fogja. Ezzel szemben felhozható, hogy az érckészlet csökkenése aggodalomra nem adhat okot, mivel a dolgok más állása mellett minden jegybank kénytelen lesz európai háborúban készfizetéseit felfüggeszteni, ahogy ezt különben Franciaország is tette a bankpublicitás megszüntetésével egyidejűleg. Az aranykészlet lényeges csökkenése be sem következhetik, a kimutatások ebből a szempontból nem változtatnak a helyzeten. A jegyforgalom emelkedését a laikus is természetesnek fogja találni, de a jegyforgalom sem fog előreláthatólag a törvényes kibocsátási képesség végső határán túlmenni. A jegyforgalom csökkenése végett egyébként gondoskodni kell arról, hogy a bank nehézkes, ilyen időben egyáltalában nem mobil *lombardüzletétől* más intézkedések és berendezkedések révén tehermentesíttessék. Tanácsos volna esetleg a meglévő lombard anyagot és az újonnan létesítendő és a pénzügyi hadviselés kérdésénél bővebb ismertetésre váró szervekre átruházni, hogy helyet adjanak a kormány által kibocsátandó pénztári jegyeknek.

Az aranyfizetések felfüggesztése, a jegyforgalom tehermentesítése gazdaságilag indokolt rendszabályok, ezzel szemben a bank nyilvánosságának felfüggesztése semmit sem javít a bank tényleges statusán, csak arra alkalmas, hogy a bizalmatlanságot táplálja, a fejtelenséget növelje, a gazdasági élet alapjait még erősebben meg-ingassa.¹

Már pedig a bizalmatlanság és a félelem momentumai azok, amelyek a háborus válság első napjaiban a legnagyobb pusztításokat okozzák. Mennél inkább sikerül ezeket az elemeket ki-

¹) „So etwas würde als ein Vertuschungsmanöver und bedenkliche Zeichen der Schwäche aufgefasst werden und jedenfalls dem Vertrauen zur Note nichts nützen. Die Zentralbank ist und bleibt im Frieden wie im Kriege der Barometerstand unserer finanziellen Leistungsfähigkeit. Von diesem Wetterhäuschen soll jeder die Kurven ablesen dürfen.“ *Biermer, Vorträge* 41. l.

küszöbölni, az általános bizalmatlanság időszakát megrövidíteni, annál enyhébb lesz a válság lefolyása.

A pénzügyi mozgósítás rendkívüli szükségletét különösen a gyors katonai mozgósítás fogja csökkenteni.

Ott, ahol hosszú előkészületek nem hagynak sok időt a rémületre, ahol az ellenségeskedés megkezdése után legott eldördül az első ágyu, az ijedtségi tartalékok gyűjtésére nem kerül sor, a fegyverek első sikere meghozza a közgazdasági élet megnyugvását.

Innen ujabban az az igyekezet, hogy az ellenségeskedések fenyegető kitörése és tényleges megkezdése közötti időszak lehetőleg rövidíthessék. A gyors támadás gazdasági jogosultságát bizonyítják egyfelől a balkán államok, amelyek harci készülődéseik titokban tartása és a háboru hirtelen megkezdése folytán külföldi hitelöket legutolsó pillanatig igénybe vették, másfelől azok a pénzügyi pusztítások, amelyeket a monarchia közgazdasága az 1912/13. években csapatainak huzamosabb mozgósítása folytán szenvedett.

A legjobb példát a támadás hirtelenségére és a hirtelen támadás gazdasági előnyeire Japán adta utolsó nagy háborújában. Élénk emlékezetemben van még a londoni Japan Society egyik, 1903. dec. végén adott estélye, melyen a házigazda tisztjét Viscount Hayashi nagykövet, az orosz-japán háboru későbbi miniszterelnöke töltötte be. Az estély méretei, hangulata, a jelenvolt japán notabilitások viselkedése és nyilatkozatai, sejtetni sem engedték, hogy hazájuk világháboru küszöbén áll. A londoni tőzsdén a japán járadék magasabban jegyzett, mint valaha.

Alig néhány héttel később, az egész világ meglepetéssel értesült arról az éjfélti torpedótámadásról, amelyet a február 8-ikára virradó napon a japán flotta Port Arthur mellett az orosz hajóraj ellen intézett. Csak két nappal korábban szünt meg a diplomáciai összeköttetés és a szokásos hadüzenet, mozgósítás és stratégiai fölvonulás helyett megkezdődött azonnal a kis Dávid flotta-mivelete a teljesen elképedt Goliáth ellen . . .

VIII. FEJEZET

Pénzügyi hadviselés

A monarchia pénzügyi teherviselése háboru idején.

Minden korok története igazolja, hogy bármely méretű és tartamu háboruk részére a szükséges pénzeszközök előteremthetők voltak, ha valóban nagy nemzeti érdekek forogtak kockán. A háboru ultima ratio, a nép erejének legfokozottabb megfeszítése, ugy fizikai, mint gazdasági tekintetben. Ha a nemzet életéről van szó, a nép létérdekéért küzd, minden eszköz megengedett a küzdelem keresztülvitelére. Csekély értékű érmék, aszszignaták, más értéktelen papírpénz, súlyos feltételű államkölcson, kényszerkölcsonök, államjavak elidegenítése, templomi, kolostori, családi ereklyék igénybevétele megannyi menthető rendszabály, ha a nemzet léte és fennmaradása forog kockán.

A helyes pénzügyi politikának azonban az a feladata, hogy a háboru pusztá ténye miatt megbénult gazdasági életet továbbmenőleg ne károsítsa s megóvja az államot és közgazdaságot a pénzügyi kimerüléstől. Nemcsak az fontos, hogy jelentékeny összegek előteremtessenek, hanem az is, hogy a pénzbeszerzés lehetőleg a közgazdaságra nézve *kiméletes módon* menjen végbe. Feltéve, hogy a pénzügyi mozgósítás gondosan elő van készítve, a hadvezetéség takarékoskodik, a nép az első ijedtségben fejét nem vesztí s a hadi szerencse csak némileg is kedvez, kétségbeesett és kétségbeesett eszközök igénybevételére nem fog sor kerülni.

Csak az a fél, amelyik teljesen le van gyözve, kénytelen a pénzcsinálás legprimitivebb eszközeihez folyamodni. A jövő háboruja ennyiben nemcsak katonai, hanem pénzügyi istenitélet is lesz. A gall hadvezér mondása, hogy „a legyözöttek szenvedjenek“, a jövőben összes következményeivel együtt érvényesülni fog s a gyöztes állam hadisarc kivetésével fog arra törekedni, hogy a legyözött állam legalább egy emberöltöre megszünjék veszélyes

lenni. A háboru utolsó felvonása, miként az első, pénzügyi téren játszódik le.

Sokféle az út, amelyen a hadviselés költségeit előteremteni lehet. Legideálisabb a háboru költségeit a béke-költségvetések megtakarításaival, a pénztári készletekkel, természetbeli szolgáltatásokkal és a jegybank forgalmának a megengedett határon belül való kiterjesztésével fedezni. A hadiköltségek nagysága hozza magával, hogy ezek az eszközök az esetek túlnyomó részében nem lesznek elegendők. Egy állam sincs abban a helyzetben, hogy akkora pénzkészleteket tarthasson s oly megtakarításokat eszközölhessen, melyek a háboru viseléséhez elegendők volnának. A hadi kincs, melyet némely országok háboru esetére gyűjtenek, nem összege miatt bír jelentőséggel, hanem azért, mert az első napok hirtelen pénzszükségletét legalább némileg képes ellensúlyozni.

A komoly helyzet, melyet a jövő háboruja teremteni fog, alig lesz adóemelés nélkül elkerülhető, ez se mindig új pénzforrások szerzése, hanem inkább a háboru folytán megcsappant állambevételek egyensúlyban tartása miatt. De bármily nagyok legyenek is a pénzügyi mozgósításnak a békeberendezkedésekből kibontakozó segédforrásai, bármily kecsesítő az új adók hozadéka, az így szerzett összegek semmi esetre sem elegendők a modern háboru terheinek viselésére. Azért marad legfontosabb s korunk igényeinek leginkább megfelelő eszköze a pénzszerzésnek, az államhitel kihasználása.

Végso esetben, mikor már odáig fejlődtek a dolgok, hogy pénzügyi politikáról alig lehet szó, amikor az államhitel teljesen kimerült, kerülhet a sor az államjavak elidegenítésére, amely megkíméli az országot még nagyobb, de gyakran szintén elkerülhetetlen bajoktól, a papirpénz kibocsátásától vagy másfajta kényszerkölcsönöktől. De amíg az államnak még némi hitele van, inkább keressen súlyos feltételű kölcsönben menedéket, mert a viszonyok javulásával a kölcsönt átváltoztathatja, de az államjavaknak szükségáron való eladása, a papirgazdálkodás meghonosítása gyakran helyrehozhatatlan veszteségeket okoz.

Mielőtt a pénzügyi hadviselés egyes módozatait és eszközeit ismertetnők és méltatnók, szemlét fogunk tartani a multak háboruinak legtipikusabb financozási módjai felett. Az egyiket képviseli Ausztria és Magyarország, amely két ország a 18. század

közepétől a 19. közepéig viselt számos háboruját papíralapon és kényszerkölcsönök igénybevételével küzdötte végig. A másik típus Anglia, ahol az aranyalap mindenkor fentartatott, a háborus költségek $\frac{1}{3}$ részben adóból, többi részökben belföldi kölcsönökből fedeztettek. Végül a maga nemében érdekes az orosz-japán háboru pénzellátása, amikor mindkét hadviselő állam az aranyfizetések fentartása mellett és a népesség rendkívüli megadóztatásának igénybevétele nélkül a háboru költségeit túlnyomó részben külföldi kölcsönökből fedezte.

1. Ausztria és Magyarország pénzügyi hadviselése.

Az osztrák háboruk pénzügyi miveletei a monarchia pénzügyi történetének sötét lapjait alkotják. Kényszerkölcsönök, papírpénz, bankadósság, legkülönbözőbb vagyoni adók tarka képe vonul el szemünk előtt.

Kezdjük a *hétéves háborunál*. Ellentétben azzal a könnyedséggel, amelylyel a kis Poroszország csaknem egész Európával szemben küzdelmét pénzügyi téren is felvette, Ausztria a háboru egész tartama alatt a pénzügyi válság nyomasztó képét mutatja. Az osztrák törzstartományok a hadiadók viselésében teherbíró képességük végső határáig elmentek, amikor 1758-ban 10%-os *vagyoni* adót vetettek ki minden ingóságra, 1759-ben 1 forinttól 6 forintig terjedő *hadi* adót minden egyes személyre. Alsó-Ausztria ezenfelül 3%-os *kényszerkölcsön*nel terhelte mindazon vagyonokat, amelyek az 1000 forintot meghaladták. Az 1760. évre már bajosan lehetett a szükséges eszközöket megszerezni és a hadjáratot mégis gondosan kellett előkészíteni, mert a döntést tőle várták. A pénzhányt azonban csak a takarékoság emelésével és a *tisztek fizetésének leszállításával* lehetett némileg ellensúlyozni. Emellett jelentékeny magas kamatozású *kölcsön* felvétele vált szükségessé. Kaunitz herceg 1760 decemberében kijelentette, hogy az ország pénzügyei teljesen kimerültek.

A monarchiában ekkor merült fel először a *papírpénz* kibocsátásának gondolata. A gondolatot 1762-ben tett követé, amikor Mária Terézia 12 millió forintot bocsátott ki, amely II. József alatt 20 millióra emelkedett. Ezek az u. n. bankócédulák 5, 10, 25,

100, 500 és 1000 forintos jegyekben bocsáttattak ki s fölrásuk azt a biztosítást tartalmazta, hogy Magyarország, a cseh és osztrák örökös tartományok valamennyi adó, kamarai és bankpénztáránál készpénz gyanánt elfogadtnak.

Habár Magyarországnak a bankocédulákhoz jogilag semmi köze sem volt, a gyakorlati életben épügy viselte hátrányukat, mint az örökös tartományok népei.

A magyar nemzet akkori elmaradt és elgyengült állapotában képes volt ugyan sok fényes hadi tetre, de arra, hogy állandóan elbirja a hadviselés pénzügyi terheit, nem volt és nem lehetett képes. Még 1741-ben lelkesedéssel ajánlott meg 2 és fél millió forint adót és minden nádori kapu után egy lovast, de már 1761-ben, amikor arra szólították fel a megyéket, hogy járuljanak hozzá egy Magyarország részéről felveendő 10 milliós kölcsönhöz, ezt a javaslatot az ország nagy ellenzése miatt le kellett venni a napirendről. Ausztriához is hiába fordult most a császárnő. Minden képzelhető adótárgy meg volt terhelve, a jövedelem mégsem szaporodott, mert az adók nagy része behajthatatlan volt. Az adóssági teher, melyet 1761 szeptemberében Alsó-Ausztriának vállalnia kellett, 88 millió forint volt, szemben 24 millió forint államjövedelemmel. Mária Terézia végső szükségből *a hadsereg telemes csökkentéséhez* folyamodott, olyan időpontban, amikor a poroszokkal szemben már-már előnyben volt.

A pénzhiány okozta huza-vonát Nagy Frigyes ügyesen kihasználta és nemcsak a háboru veszett el, hanem öröksége gyanánt 154 millió forint adósság és egy csomó papírpénz maradt a monarchiára.

A hétéves háboru pénzügyi sebei begyógyultak s Ausztriában az állami háztartás rendje ismét helyre állott, amikor a francia háboruk, amelyek egyes lélekzetvételektől eltekintve 1792-től 1815-ig folytak, az összes európai államok pénzügyi egyensúlyát megbolygatták. Poroszország pénzügyei már 1807-ben összerokkadtak, Anglia sem bírta a háboru terheit, az arany helyett a bankjegy járta, a bankaktát felfüggesztették. Nálunk 1796-ig a papir az ezüsttel teljesen egyenértékű volt, csak Napoleon győzelmei teremtették meg az *agiót*, amely aztán évről-évre növekedett. A rendes jövedelmek nem fedezték többé a kiadásokat, köl-

csön kibocsátása nem vezetett volna eredményre, a szükségen csak a *bankóprés* segített. Már 1808-ban 706 millióra ment a fedezet nélküli kibocsátott papírpénz. 100 pengő ezüst forintért akkor 223 papírforintot kellett fizetni. Az 1809. évi szerencsétlen háboru másfélszer akkorára szaporította a papírpénzt. Természetes, hogy ennek már alig volt értéke, névleges értékének $\frac{1}{8}$ -án, néha $\frac{1}{10}$ -én fogadták csak el, az agió napról-napra ingadozott, a közhitel megszűnt. A kormány belátva a helyzet tarthatatlanságát, 1811-ben kimondotta a *devalvációt*, melylyel a rengeteg bankjegyek (1060 millió) értékét $\frac{1}{5}$ -ére szállította le olymódon, hogy 1812 január végéig ebben az értékarányban *váltójegyekkel* (Einlösungs-scheine) cseréltessenek be s a forgalomból teljesen kivonassanak. A váltójegyek maximális összege a forgalomban volt bankócédulák ötödrészában kerek 212 millió forintban állapított meg. Erre nézve azt kívánta a kormány, hogy felét vállalja el és törleszszze Magyarország. Ez a rólunk-nélkülünk dolog nagy ingerültségbe hozta az 1812-iki országgyűlésen a rendeket, de végre engedtek a „durva erőszaknak“ s megszavaztak adót, katonát egyaránt.

Az 1812-ben újból kitért háboru az osztrák kormányt új papírpénz kibocsátására készítette, először is 45 millió forint került forgalomba, u. n. *előlegezési jegyekben* (Anticipationsscheine), amelyeknek értéke a váltójegyekkel egyenlőnek vétetett. Az utóbbiak a kormány minden erőfeszítése dacára sem tudták névértéküket a konvencióss pénzzel szemben fentartani, árfolyamuk 1812-ben 73-on állott s rohamosan csökkent, amint megkezdődött az előlegezési jegyek kibocsátása, úgy hogy 1817-ben, midőn a váltó-és előlegezési jegyek összege 523 millió forintot tett ki, az árfolyam leszállott 30.03%-ra. A napoleoni háboruk befejeztével a kormány belátta, hogy a helyzet tarthatatlan s az értéket veszített papírt ki kell vonni. Ez utóbbira nézve az 1816 és 1817-ben kelt pátensek két utat jelöltek meg: 1. A papírpénz közvetlen beváltását úgy, hogy annak $\frac{2}{7}$ része konvencióss pénzzel, vagy az ezzel egyenértékű bankjegyekkel, $\frac{5}{7}$ része pedig 1%-ot kamatozó államkötvényekkel cseréltessék ki; 2. az akkor alapított osztrák nemzeti bank részvényeire való befizetést, úgy, hogy minden részvényért 1000 forintot papírpénzben, 100 forintot pedig konvencióss pénzben kellett befizetni. Az előbbi kamatozó államkötvényekkel pótoltat-

ván, megsemmisítettett, az utóbbi pedig a bank tényleges alaptőkéjét képezte. A bankjegyekből 100 frtnak 250 frt váltópénz felelt meg. A váltójegyek, melyeket az állam 1811-ben teljes névértékben ígért beváltani, névértékük $\frac{2}{3}$ részére szállottak le. Ez volt a *második* devalváció, mely azonban minden anyagi veszteség mellett azzal az előnnyel járt, hogy a zavart pénzügyek végre rendeztettek.

Az 1848—1849. évi *háboruban* Ausztria ismét papirpénzt hozott forgalomba s különböző faju kamatozó és nem kamatozó adóssági címletek nyertek kényszerfolyamot, melyek 1849 végén 242 millió frtra rugtak.

A *magyar szabadságharc* pénzügyi politikája sem volt szerencsésebb. Kossuthnak és pénzügyminiszterének, Duscheknek, semmiféle határozott felfogásuk pénzügyi kérdésekben nem volt. Biztak, hogy a nemzet lelkesedésének felhasználásával az anyagit ép úgy, mint a fegyveres erőt elő fogják teremteni. „Ha kérdeztek, birom-e fedezni a kiadást? — írja Kossuth 1848 július 1-én — csak azt fontoltam meg, melyik út-mód jobb, melyik célszerűbb. De felelem: „A haza védelmére van pénz, lesz pénz! Nem hagy el a nemzet, s ha elhagyna, teremtünk az egekből, s ha az ég elhagy, a poklokból is.“ Kossuth önbizalma megteremtette és a nemzet lelkesedése helyeselte az u. n. Kossuth-bankók forgalomba hozatalát, amelyek a legkülönbözőbb alapekon és célzattal bocsátattak ki. Voltak köztük 1 és 2 frtos *bankjegyek*, amelyeket a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank ércalapon bocsátott ki; túlnyomó részükben állami pénzjegyek voltak, amelyeknek 61 millió pengő forint összegben és kamattalan pénzjegyek alakjában való kibocsátására a képviselőház 1848 augusztus 26-án hatalmazta fel a pénzügyminisztert. 1849 január 1-én 15 és 30 krajcár értékben új *pénztárjegyek* bocsátattak ki az országos honvédelmi bizottmány rendeletéből. Július 1-én ismét 1 frtos *kincstári utalványok* Kossuth Lajos országkormányzó és Duschek Ferenc pénzügyminiszter aláírásával s végre kincstári utalványok 10 frt értékben Kossuth országkormányzó és Szemere aláírásával. A Kossuth-bankók utolsó csoportját, a 10 frtos, a 30 és 15 krosok színes alapnyomatai teszik, szöveg nélkül, melyeket az Aradon működő *pénzsajtó* szükségből bocsátott ki kész példányok helyett a szabadságharc utolsó napjai-

ban. A szabadságharc leveretése után az abszolút kormány minden pénzjegyet minden kárpótlás nélkül, súlyos büntetés terhe alatt beszedte és megsemmisítette. Hogy a pénziánynak milyen nagy szerepe volt a szabadságharc gyászos kimenetelében, arról Faragó könyve¹⁾ szolgáltat érdekes adatokat. „Kossuth — írja — lemond a hatalomról, de nem azért, mert az ellenség leverte volna, hanem mert Görgey kezében van a hadsereg meg a *pénzgyár*, a gépek, a bankjegysajtó. A pénz kifogyott. A kormány képtelen volt a kiadásokat fedezni. Igéretekkel dolgozott, s hol szépszerével nem ment — pedig az utóbbi időben sehol sem ment — kényszer útján szerezte be szükségleteit és elismervényekkel, utalványokkal fizetett. A szükség napról-napra nőtt s végül oda jutottak, Kossuth szavai szerint, hogy két hét óta nem volt egy fillér, a hadsereg nem is kapott zsoldot és éhezett.“

Ausztria pénzügyi hadviselése, ha lehetséges, még szomorubb eredménnyel járt. Míg Magyarország egész szabadságharcát, eltekintve az önkéntes adományoktól, 64 millió papírpénzzel küzdötte végig, Ausztriának minden jelentéktelen katonai mozdulata ropant összegekbe került. A *krimi hadjárat* idején egy ágyut sem sütött el s mégis 155 millió frtos bankkölcönt kellett felvennie, azonkívül 1855-ben 139 millió deficittel zárult államháztartása. Így történt, hogy kénytelen volt eladni összes létező és tervezett *vasuti vonalait* s ezekkel kapcsolatos *állami javait* egy francia társaságnak. Az abszolutizmus pénzügyi gazdálkodása oda juttatta Ausztriát, hogy államadóssága, amely a magyar szabadságharc idején 1200 millió volt, kevesebb mint 9 év alatt, 1858-ban 2292 millióra emelkedett.

Ilyen állapotban volt Ausztria közvetlenül a *francia háború* előtt és ez állapot belső korhadttá voltát nagyban fokozta a kormányzatba befészkelődött korrupció. Már a krimi hadjárat idején óriási sikkasztások és szállítási visszaélések történtek, akkor azonban még sikerült eligazítani a dolgokat. Most azonban, amikor a solferinói csata után a politikai és pénzügyi rendszer együtt omlott össze, a bűnök legalább részben napfényre kerültek.

Ausztria éppen azon volt, hogy zilált pénzügyi viszonyait a német szövetségessel kötendő érmeszerződéssel megjavítsa és köte-

¹⁾ Faragó : A Kossuth-bankók kora. Budapest, 1912.

lezettséget vállalt, hogy a kényszerárfolyammal kibocsátott államjegyeket két éven belül visszaváltja, amikor 1859 elején Velence és Lombardia birtoka miatt *III. Napoleonnal háboruba* elegendett, amely minden rendelkezésére álló eszközt igénybe vett. Ugyanazon év április 11-én az osztrák nemzeti bank jegyeinek beváltását felfüggesztette és az államnak 134 millió frt kölcsönt nyújtott *előleg* gyanánt, kedvezőbb időpontban kibocsátandó 200 milliós állami kölcsönre. Ezenfelül az adók tetemesen felemeltettek, habár a háboru következtében a gazdasági élet pangott. Május 25-én Lombardiára és Velencére 75 millió forint *kényszerkölcsönt* vetettek ki, amelyek a tartományokban csak súlyos áldozatok mellett voltak behajthatók.

A papirgazdálkodás nemsokára az árfolyamok rendkívüli hanyatlásában és az ércpénz eltűnésében vált érezhetővé. Április 29-én a kormány meghagyta, hogy a vámok ércpénzben fizetendők, amíg ő maga papírt bocsátott ki. Miután ilyen körülmények között a kereskedelem teljesen megbénult, június 11-én kelt törvény az ércpénzben való fizetést ismét megszüntette. Az állampénztár a legnagyobb kényszerhelyzetben volt és a békekötés igen kívánatos volt. Az osztrák nemzeti banknak ebben az időben 9 millió érckészlettel szemben 453 millió frt jegyforgalma volt. Az összes hadi kiadások 254 millió forintot tettek ki.

Még nem tért magához Ausztria az 1859. évi hadjárat pénzügyi veszteségeitől, amikor 1866 derekán *Poroszországgal* kezdett *háborut*. Ez a háboru Königrätz mellett az osztrákok vereségével végződött, holott az osztrák hadsereg felszerelés tekintetében hasonlíthatatlanul jobb volt, kitűnően begyakorolt tüzérsége elsőrangú vontatógépekkel volt ellátva. Míg azonban Poroszországnak a háboru jelentékeny költséget és anyagi gondokat nem okozott és 21 millió tallér *hadikincsevel* és 75 millió tallér *kölcsön-pénztári utalványokkal* végigküzdötte, addig Ausztria még a mozgósítás előtt májusban 150 millió forintot bocsátott ki *kényszerfolyammal* bíró *államjegyekben* és fölvelt azonkívül 60 millió forintos kölcsönt, amelyért az *állami jószágok* szolgáltak biztosítékul. Ezenfelül Velencére 12 millió forintos *kényszerkölcsönt* és kiegészítő vagyoni adót vetettek ki. Mindezen összegek nem voltak elegendők. A kormány már a mozgósítás alatt pénzügyi nehézségek-

kel küzdött és az egész hadjárat alatt pénzhányban szenvedett. A 200 millió forintos kölcsönre kapott felhatalmazással nem lehetett élni és ezért az osztrák nemzeti bank 60 millió forint előleget adott bankjegyekben. Augusztusban 90 millió államjegyekben és 50 millió 5%-os kötelezvényekben bocsáttatott ki.

Az államjegyekből és váltópénzjegyekből álló és összesen 312 millió forintot tevő adósságot az 1867: XV. t.-c. 5. §-a a monarchia mindkét államának közös jótállása alá helyezte. Amit az 1866 augusztus 25-iki osztrák törvény kilátásba helyezett, hogy t. i. az államjegyek fokozatos bevonása, illetőleg törlesztése külön, lehetőleg legközelebb hozandó törvények által fog megállapíttatni, 28 évig pusztá ígéret volt s a fedezetlen államjegyek rendszere fenmaradt a vele járó árhullámzásokkal együtt. A kényszerfolyam határsainak kell Leroy-Beaulieu szerint részben tulajdonítani azt a tőzsdei játékszenvedélyt és fékevesztett spekulációt, mely Ausztria lakosságának minden részében elhatalmasodott és az egész társadalmat magával rántotta, elkezdve a híres tábornokoktól, le a legszegényebb polgárig. Az 1873. évi nagy tőzsdei válság csak olyan országokban következhetett be, ahol a legfőbb cseereszköz és érték-mérő folytonos értékváltozása a népet szédületes spekulációkba kergette.

Ausztria pénzügyi hadviselése ilyképpen elrettentő példáját mutatja annak, hogy egy pénzügyileg romlott állam erkölcsi tekintetben is hová jut.

A pénzügyi hadviselés körén kívül esnek, mert a katonai mozgósításon túl nem terjedtek, a monarchia hadseregének azon miveletei, amelyeket Bosznia-Hercegovina megszállása, anektálása, majd legujabban a Balkán-háboru lokalizálása érdekében kifejtett.

A boszniai okkupáció költségei a magyar kormány által 1878 november 23-án előterjesztett vörös könyv szerint 1878-ra 101,720.200 forintot és 1879. évre 33,560.000 forintot, összesen tehát 135,280.200 forintot tettek ki. Ez a mai fogalmak szerint aránylag kis összeg mindkét állam háztartásában deficitet idézett elő s ugy Ausztriában, mint Magyarországon csak súlyos feltételű kölcsönrel volt fedezhető. Nálunk az 1878. és 1879-iki rendkívüli események az ország adósságát 177,386.000 forinttal és évi 12 millió

kamatteherrel öregbítették. Ebből az összegből 43 millió névérték (35 millió effektív) 3 millió kamatteherrel kizárólag az okkupáció költségeire és 68 millió névérték (56 millió effektív) az államháztartás hiányára kellett.¹⁾

A megszállott tartományoknak 1908-ban bekövetkezett *annexiójával* kapcsolatosan, hivatalosan elrendelt mozgósítás nélkül a monarchia a hadsereg részére 180 millió koronát, a haditengerészetre 54 millió, összesen rendkívüli kiadásokban 234 millió koronát költött. Ez az összeg is súlyosan érezhetővé vált a monarchia mindkét államának háztartásában és több évtized pénzügyi egyensulya után ismét a deficit rémét vitte zárszamadásaikba. Az 1911. év költségvetései a monarchia mindkét államában a pénzügyi egyensúly megnyugtató képét mutatták.

Az 1912/13. évi katonai mozgósítás költségeiből eddig meg-ejtett számítások szerint Ausztriára 220 millió korona, Magyarországra 120 millió korona esik. Ezen összegek hatása a két ország államháztartására még nem állapítható meg.

2. Anglia pénzügyi hadviselése.

Ausztria pénzügyi hadviselésének merő ellentéte az a mód, ahogy Anglia a XVII. század végétől számos háboruját finanszírozta.

Anglia hadi kiadásairól 1688 óta hivatalos lezárolások készültek, melyek szerint 1688—1785-ig szoros értelemben vett háborus kiadásokra 311,754.470 fontot költött. A Napoleon elleni hádjáratokban pedig 831,446.449 fontot és az ezekhez szükséges összeget, a költségvetési kiadásokon elért *megetakarításoktól*, valamint az adósságtörlesztésre szánt összegektől eltekintve állandó gyakorlat szerint $\frac{2}{3}$ részben az *államhite*l igénybevétele és $\frac{1}{3}$ részben *adóemel*és útján szerezte be. A bur háboruban is a hadi költségekből, melyek kerek számban 5.1 milliárd koronát tettek ki, körülbelül 1.7 millió korona fedezetett hadi adóban, míg a többi kincstári jegyek (treasury bills), kincstári utalványok (Exchequer Bonds) és kölcsönök segítségével fedeztettek.

¹⁾ Matlekovits Sándor, Magyarország államháztartásának története II. k 197. l.

Ezekből a hadi adókból több mint felerész a jövedelemadó felemelésére esett, amely azonban Angliában csak a 3840 koronán felüli jövedelmeket terheli.

A hadiadók többi része fogyasztási adókból került ki, még pedig javarészen a fennálló fogyasztási adók és vámok felemeléséből: a teavám, sör, szesz- és dohányadó felemeléséből, az 1874 óta eltörölt cukorvámnak (mm.-ként 4 s. 2 d.) behozatalával, a gabona és lisztvám behozatali és a szén kiviteli vámjának megállapításával.

A hadi költségeknek államhitel útján történt igénybe vétele részben az angol bankra szóló *kincstári váltók* útján történt, amelyek alig terheltek a piacot, 6—12 hónap alatt visszafizetésre kerültek és nagyrészt takarékpénztárak és más nyilvános intézetek által átvétettek.

Egyébként a kincstári jegyek (Exchequer Bonds) formáját választották, amelyek 3% kamatozás mellett 3—4 év alatt 3 részletben voltak visszafizetendők és amelyekből 5 millió font 98%-kal egy angol-amerikai konzorciumnak fix eladatott, míg a többi 5 millió hasonló feltételek mellett nyilvánosan jegyeztetett.

Az 1900. év márciusában kibocsátásra került első igazi hadi kölcsön 30,000,000 font összegben (1910 ápr. 5. való visszatérítési kötelezettséggel) 2¾% kamatozás mellett és 98½%-os árfolyamon több mint tizenegyszeresen tuljegyeztetett. A tíz év múlva visszafizetendő consollal ezek piaca nem terhelhetett, hanem új típus teremtett, amelynek kibocsátása a consolok piacára és árára nyomasztólag nem hatott.

Új 2¾%-os angol consolok (1856 óta az első) csak 1900 áprilisában bocsátottak ki és pedig 60 millió font összegben azzal, hogy a régiekkel együtt 1903 ápr. 5-én automatikusan 2½%-os consolokká változtatnak át, amelyek 1923-ig felmondhatatlanok. A kibocsátás felét egy angol-amerikai konzorcium 94½% árfolyamon, másik felét hasonló árban hétszeres tuljegyzéssel a közönség vette.

1902 április 16-án újabb 32 millió 2¾%-os consol bocsátott ki, amelynek fele ismét egy angol-amerikai konzorciumnak, másik fele 6 havi részletfizetéssel nyilvános jegyzésre bocsátott.

Az angol consolok átlagárfolyama jobb volt a mi járadékunk-

nál annak ellenére, hogy az árfolyamokra az 1903 ápr. 5-én magától beálló konverzió $2\frac{1}{2}\%$ -ra nyomasztólag hatott.

3. Az orosz-japán háboru pénzügyi ellátása.

A távol Kelet nagy háboruja a modern pénzügyi hadviselés eszközeivel és a hadviselő országok közgazdaságának legnagyobb kiméietével folyt le.

Mindkét ország megközelítően egyforma erőt állított ki, a háboru mindkettőtől ugyanannyi munkaerőt vont el és emberéletben való veszteségeik sem voltak lényegesen eltérők. De az orosz birodalomban az áldozatok körülbelül háromszor akkora lakosságra oszlottak szét (130 millióra 46 millióval szemben) és így a népéletben kevésbé váltak érezhetőkké.

Hasonló volt a viszony a pénzügyi áldozatok tekintetében. Oroszország sokkalta bőségebb pénzügyi források felett rendelkezett. Ez kiderül abból, hogy a háboru előtti békeköltségvetés Oroszországban 5046 millióval, Japánban csupán 551 millió koronával volt előirányozva. A pénztári feleslegeken kívül 1903 végén jegybankjában 2.65 milliárd korona aranykészlete volt és közei 17 milliárd korona államadóssága dacára megerősödött államhitellel kezdte a háborut. Négy százalékos kölcsönének árfolyama parin felül jegyzett Londonban. Az orosz flottának első megtámadásakor 1904 februárjában ugyan 88.75-ig szállt le az árfolyam, de hamarosan felemelkedett s márciusban már 95-öt is elért.

Japán ellenben a háboru előtti 10 esztendőben pénzügyi erejét rendkívül igénybe vette, még pedig főleg fegyverkezésre. Erre a célra adóit tetemesen felemelte és adósságait megduplázta.

Igaz, hogy ezek mindössze 1534 millió koronát tettek ki, mégis jelentősek voltak az aránylag csekély bevételekhez képest, amelynek $\frac{1}{7}$ -ede ment kamatokra. A japán bank aranykészlete az oroszénak $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{10}$ -de volt és alig fedezte a jegyforgalom kamatát. Japán csekély hitele az állampapírok mélyebb árfolyamában jutott kifejezésre. A 4%-os japán kölcsön a londoni tőzsdén 1903-ban körülbelül 85-ön állott és a háboru kitörése után, da-

cára a kedvező kezdetnek, február 9-én 66-ra, sőt március 31-én 62-re esett.

Nagyon érdekes megfigyelni azt a lefolyást, amelyet a háborus események a két állam négyszázalékos járadékainak árfolyamára gyakoroltak. Az átnézet a következő:

1904	orosz kölcsön		japán kölcsön	
	legalacsonyabb	legmagasabb	legalacsonyabb	legmagasabb
március	92.00	95.25	62.00	65.75
június	89.00	92.50	74.75	77.37
október	91.75	93.50	70.75	74.50
december	91.25	93.25	74.75	77.75
1905				
január	87.50	91.50	76.50	80.12
február	89.25	91.25	79.75	86.75
április	87.00	89.00	82.75	86.00
július	86.25	89.00	87.25	89.00
szeptember	94.25	95.50	90.25	91.75

Ebből az összeállításból az a feltűnő tény állapítható meg, hogy a súlyos veszteségek, amelyek az orosz hadsereget és tengerészetet érték, csak nagyon mérsékelt befolyást gyakoroltak az orosz állampapírok árfolyamára. Legnagyobb része ebben annak a meggyőződésnek volt, hogy a háboru kedvezőtlen kimenetele sem fogja veszélyeztetni az orosz birodalomnak eddigi terjedelemben és eddigi hatalmi forrásaival való fenmaradását. Rendezett pénzügyei azonban lényeges alapját alkották ennek a bizakodásnak.

Japán részen ellenben az árfolyamok emelkedése a fegyverek sikerének az államhitelre való hatalmas befolyását bizonyítja. Az árfolyamok 62-ről 91.75-re emelkedtek. Feltűnő azonban, hogy nagy és hirtelen emelkedések csak Port-Arthur biztos elestének hírére és a Tsushima melletti tengeri ütközet után következtek be. Liaujang, Sahó és Mukden melletti győzelmek csak igen gyengén hatottak a tőzsdékre és a legnagyobb hirtelen emelkedés a pétervári munkászavargások és Sergius nagyherceg meggyilkolásának hírére állott be.

A háboru költségeinek fedezése céljából Oroszország a *birodalmi bankot* csak annyiban vette igénybe, amennyiben ez a legutolsó belső kölcsönéből 193 millió koronát (50 millió rubelt) vett

át. Háborus adók sem szedettek, csak a *folyó adók* emeltettek anyyira, amennyire a hadi kölcsönök kamatozása szükségessé tette.

A hadviselés eszközei részben a béke költségvetés csökkentése folytán felszabadult tételek, túlnyomó részben azonban kölcsönök voltak, melyek összege 10.130 millió koronára rugott.

Oroszország hadi kölcsöneit olyan feltételek mellett vette fel, amelyek háborújának szerencsétlen kimenetele és állandó belső forrongás mellett igen kedvezőknek voltak mondhatók.

Következő kölcsönöket kötöttek:

A) *külföldiek* :

1904. májusban	300 millió rubel	(1.158 m. kor.)	5%	kincs. utalv.	99%	árf.
1905. januárban	231.5 millió rubel	(893.6 m. kor.)	4 ^{1/2} %	járadék	95%	„
1905. májusban	150 „ „	(579 m. kor.)	5%	kincs. váltó	95%	„

B) *belöldiek* :

1904. augusztusban	150 millió rubel	(570 m. kor.)	3-6%	járadékjegy	100%	árf.
1905. márciusban	200 „ „	(770 m. kor.)	5%-os	kölcsön	96%	„
1905. májusban	50 „ „	(193 m. kor.)	5%	kincs. váltó	96%	„
1905. augusztusban	200 „ „	(772 m. kor.)	5%-os	kölcsön	95%	„

Az első két külföldi kölcsönt Oroszország Franciaországban, illetve Németországban könnyen elhelyezte, még a kincstári váltókat is elég jól. Azután a külföldi piac felmondta a szolgálatot, sőt a belső kölcsönt 1905 augusztusában is csak úgy tudta elhelyezni, hogy annak felét átutalta a takarékpénztárakra és 50 millió rubellel a jegybankot terhelte meg. Kedvezőbb feltételek felajánlása mellett még külföldön is kapott volna Oroszország pénzt, de mivel erre hajlandó nem volt, egész hadi adósságainak kamatszükséglete 154 millió koronával volt fedezhető.

Japánnak ezzel szemben kölcsöneit súlyos áldozatok mellett kellett felvennie. Külföldi kölcsöneit csak vámjövödelmeinek és dohánygyedárúságának lekötése mellett tudta elhelyezni. Az évi szükséglet a japán hadi kölcsönök kamatozására 160 millió koronát igényelt. Ez a rendes bevételekkel szemben, melyek a béke költségvetésben 551 millióval voltak előirányozva, állandó és jelentős megterhelést jelentett. Érthető ennél fogva, milyen nehezére eshetett Japánnak hadi kárpótlásról való lemondás mellett békét kötnie, de érthető az is, miért határozta el magát erre a lépésre.

A háboru folytatása esetén annak sorsa attól függött volna, ki bírja tovább a háborunak egyre szaporodó költségeit. Japán pénzügyi viszonyai a háboru céljának teljes elérését lehetetlenné tették.

A multak története bizonyítja, hogy sokfélék a módok, amelyek az államok hadviselésükre szükséges eszközöket előteremthetik. Gazdasági viszonyok, időbeli és politikai körülmények gyakran egy és ugyanazon országban is különféle módokat alkalmazását indokolhatják. Még Angliának sincsen két háboruja, amelyben a pénzügyi koncepció teljesen azonos lett volna. Minden pénzügyminiszter, akinek háborus budgetet kellett előterjeszteni, saját felfogása szerint cselekedett és alkalmazta azokat a pénzügyi elveket, amelyek történetesen közkeletűek voltak.¹⁾ *Pitt* legtöbb háboruját kölcsönből fedezte, adóból alig egy negyede futotta a költségeknek. *Gladstone* az ellenkező végletbe csapott át és azt a túlerkölsős elméletet állította fel, hogy a háboru terhei nem háríthatók át a jövő nemzedékre, hanem a jelen jövedelmeikről fizetendők. Utódaik a két véglet között hánykolódtak és ehhez képest a háboru céljaira fizetett adók és felvett kölcsönök aránya állandóan változott.

Ha azonban egységes rendszert a pénzügyi hadviselés körül sehol sem látunk, vannak mégis bevált eszközei és elismert szabályai, amelyek figyelmen kívül hagyása szomoruan megboszulhatja magát. Nem gondolunk ezuttal a pénzügyi mozgósítás már ismertett berendezéseire és elveire, mivel ezek csak a háboru nagy drámájának első felvonásán segítenek keresztül. A tulajdonképeni hadviselés a sorsfordulat és tragikum mozzanatainak felel meg, amelyeknek pénzügyi téren ép úgy meg vannak eszközei és szabályai, mint az irodalomban. A pénzügyi hadviselés rendkívüli eszközei: a hadi kincs, hadi kölcsönpénztárak, hadi adók, hadi kölcsönök, kényszerkölcsönök és a bankóprés. Ezek közül a hadi kincs gyűjtésének és a hadi pénztárak szervezésének jóval meg kell előznie a beálló veszedelmet. A hadi adók és hadi kölcsönök sikere is jórészen a meglévő adórendszer és az államhitel helyzetétől függ. Egyedül a bankóprés az, amely minden előkészítés nélkül gyorsan és

¹⁾ *Lawson, War and war taxes* 317. l.

hathatósan segít, hogy később annál nagyobb pusztítást hagyjon maga után.

Sorba fogjuk venni a pénzügyi hadviselés ismert eszközeit és vizsgálni fogjuk alkalmazhatóságukat monarchiánk háborújában.

Hadi kincs.

A hadi költségek nagysága és a modern gazdasági viszonyok természete hozza magával, hogy egyetlen állam sincs abban a helyzetben, hogy pénzszükségletét a jövő háborújára készenlétben tartsa. Nagy Frigyes a maga hadi kincsét még ilyen célzattal és terjedelemben gyűjtötte, ma már a legnagyobb tartalék a háboru összes szükségleteihez képest elenyésző összeget tenne ki.

A nemzeti függetlenség és a gazdasági élet nyugalma azonban a mai viszonyok között is megkövetelik, hogy a hadsereg mozgósítására szükséges összeget a kormány állandóan készen tartsa. A háboruk sorsát a modern hadviselési rendszer mellett első sorban a hadsereg gyors mozgósítása dönti el. A mozgósítás hatalmas költségei a legkisebb halasztást sem türik, ezért van szükség aranytartalékra, amelyből legott fedezhetők.

A hadi kincs épügy, mint a hadi szerekben és a katonai erődökben tétlenül heverő tőkekészlet politikai és közgazdasági veszélyek megelőzésére szolgál, amely előny fejében a pénzügyi készenlét okozta kamatveszteség méltán elviselhető. A háboru előestéjén támadó általános bizalmatlanságnál fogva hitelművelettel a leghitelképesebb állam is csak nagy áldozatok árán segíthet magán. Lehet, hogy a kibocsátás határidejének kitolása folytán a feltételek oly kedvezően alakulnak, hogy a kamatveszteség, melyet a haditartalék elzárása előidézett, nagy részben megtérül.

A nemzetközi bonyodalmak zavarában azonkívül a kormány kölcsön kibocsátással háborus céljait árulná el, ami a diplomáciát kényelmetlen helyzetbe juttatja. Hadi kincs birtokában az ellenséget pénzügyileg is csatakészen fogadhatja és legalább a mozgósítási költségek rögtöni beszerzése nem függ a pénzhatalmasságok ilyenkor nagyon is drága jóakarától.

A hadi kincsnek szükségképpen *nemes ércből* kell állania.

Helytelen volna belföldi értékpapirokban elhelyezni, mivel oly háboru küszöbén, amelyben a belföld az egyik hadviselő fél, a belföldi értékpapírok árfolyama rohamosan és tetemesen hanyatlik.

A hadi kincs jelentőségének felismerésére és okszerű fejlesztésére jó példát mutat Németország. Az 1871. november 11-iki törvénnyel 120 millió márkát hasított ki, amely vert aranyból (birodalmi érmékből) áll és csak a mozgósítás céljaira fordítható. Az 1874. január 23-iki rendelet szerint ezt a hadi kincset a Spandau melletti citadella Julius tornyában őrzik és a birodalmi adósságügyi bizottság ellenőrzi. Szerepe abban áll, hogy mozgósításkor a kincstár követeléseképpen a jegybankhoz kerül, amelynek terhére a kormány bankjegyekben vesz fel előlegeket. A hadi kincs alapul szolgál ércértéke háromszorosának megfelelő jegy kibocsátásra. Hogy ez a 120 millió márka, amely máról-holnapra kerül a bank pincéibe, bankpolitikai szempontból milyen horderővel bír, azt néhány szám világítja meg. A német birodalmi bank aranykészletének átlaga 1907-ben 634, 1908-ban 785, 1909-ben 795, 1910-ben 778, 1911-ben 828 millió márka, vagyis ezen öt év átlagában 764 millió márka volt. A hadi kincs ezt az arányt egyszerre 16%-kal javítja meg.

A hadi kincs meddő elhelyezése ennek ellenére állandó bírálat tárgya volt. Kiszámították, hogy 3½%-os tőkésítés mellett már a 400 millió márkát meghaladná. Hogy irányadó körökre ez semmi hatással nem volt, ezt legjobban bizonyítja az 1913. évi júli 3-iki törvény a véderőjárulékról és fedezetéről.

A törvényjavaslat felhatalmazta a birodalmi kancellárt, hogy 120 millió márka aranykészletet és ugyanoly értékű ezüstkészletet szerezzen be. A készletek kimondott rendeltetése a birodalom hadi kincsének erősítése, az ezüstkészleté azonfelül, hogy „rendkívüli szükségletek kielégítéséül“ szolgáljon. Ez utóbbi rendelkezés azonban nem találkozott a törvényhozás tetszésével, amely az ezüstkészletet is kizárólag hadi kincsnek kívánta szánni. Végül olyan megállapodás került a törvénybe, hogy a birodalmi kancellár köteles azokat az intézkedéseit, amelyeket rendkívüli szükségletek kielégítése céljából az ezüstkészlettel tett, kivéve a mozgósítás esetét, a birodalmi gyűlésnek bejelenteni és kénytelen azokat hatályon kívül helyezni, amikor utóbbi kívánja. Németország ezzel a

rendelkezésével hadi kincsét háromszorosra emelte s mozgósítás esetén a fedezeti szabályok betartása mellett több mint 1 milliárd márka felett rendelkezhetik jegybankjánál.

Franciaország, Anglia és Oroszország jegybankjai olyan hatalmas aranykészletet tartanak, hogy ezekben az országokban a mozgósítás hadi kincs nélkül is a jegyforgalom rendkívüli szaporítást teszi lehetővé. Bár hivatalos adataink nincsenek, mégis feltehető, hogy ezen országok is rendelkeznek hadi tartalékokkal. Nálunk e tekintetben hiányzik a megfelelő gondoskodás. A két pénzügyminiszter pénztárkészletei tényleg ugyanazt a szolgálatot tehetik, mint a hadi kincs, de ezen tartalékok nagysága sem nem közismert, sem nem határozott és így hiányzik belőlük az a megnyugtató momentum, amely viharos időkben a közgazdaság legnagyobb támaszát alkotja.

II. Hadi kölcsönpénztárak.

Bármekkora legyen a hadi kincs és bármily rugékony a jegybank kibocsátási rendszere, legfeljebb az állam tényleges szükségleteit fedezi a mozgósítás és háboru első napjaiban. Mihelyt valamely országba a háborus állapot befészkelődik vagy ennek valószínűsége előrelátható, nem csak az állam, hanem a magángazdaságok is szükségét szenvednek. A javak forgalma számos ponton megakad. Mindenütt hatalmas és sürgős kereslet jelentkezik fizetési eszközökben a követelések befolyásának és a kereseti lehetőségeknek bizonytalansága miatt.

A szükséglet, vagyoni értékeket pénzzé tenni, különös berendezéseket igényel, amelyeket mindjárt a háboru kitörése után, vagy közvetlen előtte kell létesíteni, nehogy a kötelezettségek teljesítése kockáztassék és a közbizalom széles körökben meginogjon vagy a befektetési értékek árfolyama tömeges kínálat folytán teljesen lezorítottassék. Bizonyos fokig ez természetesen minden ellen-szer dacára elkerülhetetlen lesz.

A háboru kitörését követő riadalomban és forgalmi fennakadásban ezért igen jótékony hatással lesznek olyan hitelberendezések, amelyeknek céljuk, hogy a háborus válság idején a hi-

telnyújtást lehetővé tegyék és ezzel az értékpapírok és áruk hirtelen áresését megakadályozzák.

Fontos szerepet játszottak ezek az intézetek, az u. n. kölcsönpénztárak (Darlehenskassen) Németországban 1848., 1866. és 1870. években, Franciaországban (Comptoir d'Escompte) 1830-ban és 1848-ban, amikor külön e célra teremtett kamattalan pénztárjegyek kibocsátására jogosítottak fel.

A jövő háborújában a kölcsönpénztárak legfontosabb feladata abban fog állani, hogy hitelközvetítő intézetek (bankok, takarékpénztárak, hitelszövetkezetek) aktíváit zálogba vegyék, követeléseit átvállalják és ezeknek hitelezőik, takarékbetevőik kielégítésére fizetési eszközöket bocsássanak rendelkezésükre. Állami és egyéb pupilláris értékpapírok lombardirozása is elsőrendű feladatukat fogja alkotni.

Ugyanakkor, amikor az állam kölcsönt vesz fel és sürgős ajánlataival az árfolyamokat nyomja, pénzintézetek és magánosok igyekezni fognak elsőrangú papírjaikra pénzt szerezni, hogy kötelezettségeiknek megfeleljenek. A pénzügyi mozgósítás érdeke, hogy az állampapírok készlete ne hirtelen, az első hadi kölcsön kibocsátásakor kerüljön a piacra, hanem elzálogosításukra alkalom adassék.

A jegybank azonban lombardköveteléseket bankjegyek fedezetére nagyobb összegben nem fordíthat. Béke idején is csak annyiban művelheti ezt az üzletágat, amennyire az alaptőke, tartalékok és giropénzek egy része megengedi. Háboru idején egyáltalán nem tanácsos ezt az üzletet folytatni, hanem helyesebb a kölcsönpénztáraknak átengedni.¹⁾

Az értékpapírok mellett kiegészítőleg árukra is nyújthatók hitelek. Az utóbbiak zálogba vétele ugyan az üzleti hitel körébe tartozik, de az is megengedhető, ha az igénybevétel különben is szigorú határozmányok (kölcsönképesség, terhelési határ) által korlátozva van. Igen fontos feladata lesz a kölcsönpénztáraknak a bankok és takarékpénztárak jelzálogos követeléseinek átvállala-

¹⁾ Der Hauptzweck dieser Hilfsaktion war — in den Kriegen 1866 u. 1870—1871 — die Entlastung der Notenbanken und die Bereitstellung eines bequemen und preiswürdigen Lombardkredites an Sparkassen und Private, wobei man hoffte, auch einem übermäßigen Kursdruck auf die Staats- und Kommunalpapiere entgegenarbeiten zu können. *Biermer, Vorträge* 43. I.

lása. E célra ma már minden fejlettebb hitelszervezet rendelkezik bevált intézményekkel, de háboru esetén működésük megbénul, mivel annak alapját az átvállalt kölcsönöknek záloglevelek útján való mozgósítása alkotja, ami válságos időkben szünetel. A hadi kölcsönpénztárak ezen intézeteket előnyösen fogják felhasználni az átvállalás technikai keresztülvitelére.

A kérdés lényege az, milyen alapokon és terjedelemben követhetők be a kölcsönpénztárjegyek kibocsátása. A német és francia példa amellett szól, hogy ezek a jegyek az *állami pénztárjegyek* természetével és biztosítékaival ruháztassanak fel.¹⁾ A kibocsátás terjedelmét a szükséglet sürgössége és a követelések bonitása fogja meghatározni. Az utóbbi is igen fontos. Mert háboru esetén sem fejadata az államnak, hogy rossz követelésért jó pénzt adjon, vagy gyenge kibocsátmányokat állami garanciában részesítsen.

A kölcsönpénztári jegyek államilag biztosított beváltására a háboru tartama alatt csak annyiban lehet számítani, amennyiben az állami pénztárak fizetés gyanánt elfogadják. Lényegesen térnek el ebben az időpontban is a papírpénztől az által, hogy a lombardirozott értékekben teljes fedezetük van.

Kibocsátásuk *valutapolitikai* következményei jó részben a háborus helyzet alakulásától fognak függeni. Eleinte tömegesebb forgalomba hozataluk sem fog befolyást gyakorolni a valutára, mert hiszen csak korrelatumai a többi fizetési eszköz forgalmában beállott fennakadásnak. A fogyasztás és termelés korlátozása folytán amugy is csak a legszükségesebb forgalom kerül lebonyolításra, azontul a fizetési eszközök tartalékba helyeztetnek.

Két esetben vihet nagyobb mérvű kibocsátásuk inflációra és ezzel a pénz értékesökkenésére. Kedvező esetben, amikor a normális állapotok visszatérése, a bizalom helyreállása, a pénzfor-

¹⁾ A Poroszországban kibocsátásra került kölcsönpénztári jegyek jogi természetét *Heckel*, Lehrbuch der Finanzwissenschaft II. 475. l. így írja körül: „Die Darlehenskassenscheine waren kein Staatspapiergeld, da sie von einer dazu legitimierten juristischen Person, den Darlehenskassen, ausgegeben wurden. Wohl aber bestand eine Art „Staatsgewähr“, indem sie unter der Leitung des Finanzministers und der Preussischen Bank standen und von dieser in einer besonderen Abteilung, der „Hauptverwaltung der Darlehenskassen“ verwaltet wurden. Sie ersetzten so teilweise die Aufgaben einer grossen Notenzentralbank, die durch die beschränkenden Vorschriften der Preussischen Bank tatsächlich fehlte. Die Darlehenskassenscheine waren ein bedingt einlösbares Papiergeld mit Kassenkurs“.

galom régi medrébe terelése hamarabb következik be, mint az új fizetési eszközök a forgalomból kivonatnak, amikor tehát egy dá-rabig eredeti és surrogatum kettőzött erővel forog egymás mellett. Kedvezőtlen esetben, amikor a bizalom a pénztári jegyek pénzüm-nősége iránt meginog, az állam beváltási képessége iránt a hit meg-rendül. A háborus események kedvezőtlen lefolyása mellett ez nő-kizárva. Ilyenkor az összeroskadó papirgazdálkodás összes tünetei (elértéktelenedés, kényszerárfolyam, aranyagio) mutatkozni fog-nak. De komoly vereség valamely európai nagyhatalomra akkora katasztrófa, hogy a megrongált valuta még korántsem a szeren-csétlenségek legnagyobbika.

Szerencsétlen háboruban a pénztárjegyek minden esetre siet-tetni fogják a pénzügyi összeomlást. Kedvező lefolyás esetén azon-ban sok köz- és magánvagyonot fognak a pusztulástól megmenteni és biztos előnyeik messze túlhaladják netáni hátrányos következ-ményeiket.

A kölcsönpénztárak *vezetését* a német-francia háboruban a porosz jegybank vette át. Nálunk egy esetleges háboruban célszerű volna a gestio kettéválasztása olyképpen, hogy a jegybank a pénz-intézetek és a két postatakarékpénztár a magánosok szükségleteire berendezett pénztárakat vezesse.

Igen fontos a pénztárak megnyitásának *időpontja* is. A né-met-francia háboruban német részről több helyen (Frankfurt, Lipse, Hamburg, Stuttgart) felállított pénztárak igénybevétele azért volt csekély, mivel a hadüzenet és a pénztárak üzembehelye-zése között több hét telt el, amely időszak alatt a német hadsereg felvonulása befejezést nyert, az első sikereknek híre ment, a köz-bizalom visszatért és a tőzsde hangulata megfordult.¹⁾ A késedel-meskedésnek megvoit az az előnye, hogy a kölcsönpénztárak arány-lag igen kis mértékben kölcsönöztek. A példa mégsem utáncandó. Néhány héten belül sok egzisztencia összeroppanhat, akiken a köl-csönpénztárak kellő időben még segíthetnek.

¹⁾ „Die Darlehenskassen — irja egy egykoru lap — hatten ihre Wirksamkeit in einer Zeit begonnen, in welcher der erste Anprall der Kreditsuchenden bereits der Vergangenheit angehörte. Die Tatsache, dass sie nur wenig in Anspruch genommen wurden, ist eine Folge der sofortigen Verlegung des Kriegsschauplatzes in Feindesland und der grossen Siege der deutschen Armee.“ — Nationalzeitung 1870. október 8.

A hadi kölcsönpénztárak csak úgy fognak céljuknak megfelelni, ha szervezetük és működésük már béke idején részletesen megállapítottak. Németországban nyílt titok,²⁾ hogy ezen intézetek céljaira minden készen áll. A pénztárjegyek a birodalmi pénztárjegyek formájában, darabolásában és csak kevéssé eltérő szöveggel kinyomatva őriztetnek s bármikor kibocsátásra kerülhetnek.

Az utolsó esztendő izgalmai, árfolyamhanyatlásai és érték-papírveszteségei tanulságul szolgálhatnak arra, hogy nálunk milyen fontossága lehet a hadi kölcsönpénztárak intézményének.

III. Hadi adók és hadi kölcsönök.

A hadi kincs és a hadi kölcsönpénztárak minden jelentőségük dacára csak a háborus válság kezdetleges mozzanatainak segítenek keresztül és arra jók, hogy az első napok tényleges és ijedelmi szükségleteit kielégítsék. A hadviselés tartósabb igényeinek megfelelni nem tudnak, ezek eszközei helyesen csak két módon teremthetők elő: hadi adók és hadi kölcsönök útján.

A *hadi adózás* alapja az a megfontolás, hogy a hadviselés költségeinek nagyobb részét a jelen nemzedéknek kell viselnie, mivel minden nemzedék első sorban saját érdekében száll szembe az ellenséggel. A háboru közvetlen költségeinek a jelen nemzedék által el nem viselhető részét szabad csupán a jövő korra áthárítani.

Angolország hadviselésének története mutatja, hogy az Északamerika ellen viselt háboru kivételével valamennyi hadjárata terheinek tetemes részét adóból fedezte. Hadi adózásának szokott módja a jövedelemadó (income-tax) kulcsának felemelése. *Pitt* jövedelmi adója két shilling (2.40 korona) volt, a font után tehát kerek 10%. Ezt azonban nyomasztó tehernek tekintette nemcsak a közönség, hanem maga *Pitt* is és utána mindenki. A *Krim* háboru idején szedett legmagasabb adó 16 d. (1.60 korona) volt, a font után tehát 6 $\frac{2}{3}$ %, a *búr* háboruban *Sir Michael Hicks-Beach* által szedett legmagasabb tétel 15 d. volt, azaz 6 $\frac{1}{4}$ %-ot tett ki, amely 38,038.000 font sterlinget (913,672.760 korona) eredményezett.

A *búr* háboruban alkalmazott adóemelés hatályos voltát mi

²⁾ *Biermer*. Die finanzielle Mobilmachung 43. l.

sem bizonyítja szembetűnőbben, mint az a körülmény, hogy az income-tax tételének 8 shillingről (1894/98) fokozatosan 15-re való felemelésével a tiszta bevétel (net produce) 19 millióról (1899/900) közel 40 millió fontra emelkedett, vagyis az adóalag alig 50%-os emelésével a bevétel is megduplázódott.¹⁾

Az északamerikai *Egyesült-Államok* a spanyolok ellen 1898—1900. években viselt háborúik költségeinek legnagyobb részét fedezték meglévő adóik felemelésével. Az Egyesült-Államok adóssága az 1898. évi szeptember 30-ától 1900-ik évi szeptember végéig 989 millió dollárról mindössze 1023 millió dollárra szaporodott és adóinak eredménye az 1897. évben 147 millió dollárt, az 1899. évben pedig 273 millió dollárt tett ki.

A *fogyasztási adókkal*, mint a hadi pénzügy segélyeszközével, mondhatni a legtöbb ország kísérletezett már. Az Egyesült-Államok 1861/65-ben, Olaszország 1866-ban, Franciaország 1871-ben, Oroszország 1877-ben, Japán 1905-ben, Anglia 1899/903-ban vették igénybe ezeket a forrásokat, de csekély kivétellel csak azt érték el, hogy a háború folytán megcsappant fogyasztás bevételi kevesletét behozták.

Különösen Angliában feltűnő a jövedelemadóval szemben a fogyasztási adók felemelésének csekély eredménye. Pedig a búr háború alatt nemcsak az italadót és a dohány vámját emelték fel, hanem szakítottak „a szegény ember szabad reggelijének“ érintetlenségével, behozták a gabonavámot és felemelték a tea- és cukorvám tételét. Azonban egyedül a szén kiviteli vámjá, amely az idegenek megterhelését (to tax the foreigner) célozta, hozott tekintélyesebb összeget, 240 millió koronát (1902/6), a gabonavám alig 58 millió koronát. Az italok adója és vámjá körülbelül ugyanannyit.

Hasonló eredménytelenséget tapasztaltak más államokban is a fogyasztási adók igénybevétele körül. Csupán Japánnak sikerült 1904/5-ben a rizs vámjából, tehát nélkülözhetetlen fogyasztási cikk megterheléséből 100 millió yenről 150 millióra (749.700.000 korona) emelni bevételét.

Ilyen elszigetelt esetektől eltekintve, csak a *jövedelmi és vagyoni* adóknál van meg a lehetőség nagyobb adónyomással na-

¹⁾ Hilsenbeck, Die Deckung der Kosten d. Krieges in Südafrika 56. l.

gyobb bevételekre szert tenni. A fogyasztási adók emelése legfeljebb arra szolgálhat, hogy a fogyasztás korlátozása és a gazdasági élet pangása folytán megcsappant jövedelmeket pótolja.¹⁾

Az adóemeléssel vagy új adók behozatalával a közigazdaság kiméltése végett célszerű addig várni, amíg az első pénzügyi válság elmúlik, miután az adóemelés hatása amúgy sem azonnal, hanem csak bizonyos idő múlva fog mutatkozni.

Monarchiánk szempontjából vizsgálva a hadi adózás lehetőségét, meg kell állapítanunk, hogy rendkívüli adózás a háboru hatalmas igényeire csak igen kis részben szolgálhatna fedezetül. Egyenes adók a monarchia mindkét államában exorbitáns adókulcsok útján szedetnek be. Magyarországnak azonfelül nincsen is jövedelemadója, amely a kivetés legigazságosabb alapja. Az egyenes adók jövedelme a monarchiában különben is aránylag oly kevés, hogy 50%-os emelésük sem sokat lenditene a helyzeten. Fogyasztási adóink rendszere pedig annyira túl van fejlesztve, hogy további fokozást nem bír el. Ez legfeljebb azt eredményezné, hogy az amúgy is csökkent fogyasztás még jobban korlátozható. Az adók felemelése lehetséges, jogos és célravezető Angliában, amely általános védkötelezettséget nem ismer. Más gazdag államok is eredményesen alkalmazhatják ezt a rendszabályt, de nálunk, ahol minden fegyverképes polgár védköteles, ahol életszükségleti cikkek drágulása, egész kereseti ágak pangása várható, ilyen kényszereszközökhöz folyamodni nem lehet, és nem is volna célravezető.

A háborus szükségletek rendszerint nagy és rögtön folyóvá teendő összegeket kívánnak. Ilyen összegek beszerzésére pedig nem csak nálunk, hanem más országokban is az *államkölcsönök*

¹⁾ Az utolsó két balkán háboru tapasztalatai amellett szólnak, hogy háboru idején a legnagyobb mértékben az *egyenes adók* utáni bevételek csökkennek, míg a közvetett adók, különösen pedig a fogyasztási adók meglehetősen ellentállást tanusítanak, viszont bélyegilletékek, vámok, forgalmi adók szintén erősen csökkennek. A tanulság ebből az volna, hogy a háboru kitörése után előbb az a nemzet fog összeroppanni, amelynek rendszere főleg egyenes adókon épül fel. Bulgáriában a háboru első hét hónapja alatt az adóbevételek csökkenése az előirányzattal szemben 34.8 millió frankot, vagyis 32%-ot tett ki. Ebből csupán egyenes adókra 23.9 millió esik. Szerbiában a háboru első hat hónapjában egyenes és közvetett adókban 25.9 millióval kevesebb folyt be, mint amennyi erre az időszakra előirányozva volt. Az egyenes adóbevételek több mint két harmad részszel csökkentek.

alkalmasa¹⁾.) Ezért marad legfontosabb és korunk igényeinek leginkább megfelelő módja a pénzszerzésnek: az államhitelek kihasználása. Általa a háboru kiadásai, amelyek pillanatnyilag a nemzetvagyon és közgazdaság súlyos sérelme nélkül elő nem teremthetők, a jövőre hátríttatnak át. Jogosultsága ez eljárásnak leginkább elkerülhetetlenségével indokolható és azzal, hogy a háboru kimenetelétől függ rendszerint a jövő gazdasági helyzet alakulása és eredményei annak javára szolgálnak. Bármily fontos ezért a jövő nemzedék lehetőleg csekély megterhelése, mégsem szabad e szempontnak annyira szerepet játszania, hogy ez által a háboru célja kockáztassék.

Azok az államok is, amelyek a hadi adózás elvi álláspontjára helyezkedtek, szükségleteik túlnyomó részét kölcsönből fedezték. Anglia a búr háboruban a jobbmódu lakosságának felemelt jövedelemadóval, a szegényebb népességének fogyasztási adókkal sújtása dacára állami hitelét annyira igénybe vette, hogy évtizedek rendszeres törlesztésének gyümölcseit pusztulni látta. A jövedelemadóttöbblet a háboru kiadásainak mindössze negyedét fedezte, a többi hadi adók 15 millió fontnál alig jövedelmeztek többet.²⁾ De ezen eredmény mellett is tekintetbe kell venni, hogy a búr háboru egész ideje alatt kereskedelem és forgalom zavartalanul működött Angliában és így az állami szolgáltatások felemelése sokkal könnyebbé vált, mint az más esetekben lehetséges lett volna. Már az orosz-japán háboruban — amely pedig szintén gyarmati háboru volt — az adózásnak igen alárendelt szerepe jutott.

A rendkívüli adó kivetése azonban csak akkor és annyiban megengedhető, ha várható előnyei nyilvánvalóan nagyobbak esetleges hátrányainál. Ha nyomasztóvá válható adó és tűrhető feltételek mellett kibocsátható kölcsön közt kell választani, a rendkívüli szükséglet inkább hitelművelettel elégitendő ki.

A hadi kölcsön nagy előnye, hogy *gyorsabban* szolgáltatja

¹⁾ „Von den 217.156.000 L. Sterling, Kriegskosten wurden 67.500.000. L. Sterling (31%) durch Steuern, bzw. durch ordentliche Einnahmen u. 149.500.000 L. Sterling — 69 — durch Anleihen gedeckt.“ *Hilsenbeck* i. m. 65. l.

²⁾ „Von den 217.156.000 Pfund Sterling Kriegskosten wurden 67.500.000 Pfund Sterling (31%) durch Steuern beziehungsweise durch ordentliche Einnahmen und 149.500.000 Pfund Sterling (69%) durch Anleihen gedeckt.“ *Hilsenbeck* i. m. 65. l.

a szükséges pénzt. Míg a hadiadó hozadéka az állampénztárba befolyik, eltelik egy esztendő is. A kormány ugyan előre beszédheti elvárható adójövedelmét állami pénztárjegyek kibocsátásával, de ekkor már kölcsönt vesz fel, ha nem is oly súlyos feltételek mellett, mint különben, de még mindig nem olcsón.

A hadi kölcsön különösen a közgazdaság szempontjából mutat fel nagy előnyöket. Háboru esetén forrong az egész gazdasági élet. Új adók, amelyek tudvalevőleg mindig rosszak, most még inkább tetézik a zürzavart. Az államkölcsön első sorban azokat a vagyonrészeket vonja magához, melyeket a közgazdaság könnyekben nélkülözhet. Elhelyezést találnak benne azok a tőkék, amelyek eddig az állam által fizetendőnél kisebb kamatot hoztak. Ezzel szemben a súlyos adók a kevésbé nélkülözhető s egyéb elhelyezésekben nagyobb hasznot hajtó tőkéket is az állampénztárba terelik s a népet könnyen az uszorások kezébe juttatják.¹⁾ Hadi kölcsönt az állam rendszerint a külföldi piacon, a külföldi nagy tőkéseknel keres, akik a pénz felett rendelkeznek vagy ezt könnyen beszerezhetik. De ha saját állampolgáraitól kapja is, csak azok adják, akiknek a tőke rendelkezésükre áll, akik pénzüket akkor is, ha az állam kölcsöne elmaradt volna, nem használták volna el, hanem tőkésítették volna.

Találóa, habár kissé élesen helyezi szembe *Lafitte* francia pénzügyminiszter a pénzügyi hadviselés két legfőbb eszközét gyakran idézett szavaiban: „L'impôt prend les capitaux où ils ne sont pas, dans les bourges, dans les campagnes . . . l'emprunt prend où ils sont, dans les grande villes et les capitals; l'impôt les prend où ils contentent 10%, 12%, l'emprunt où ils contentent 4%, 5% et où ils s'offrent eux-mêmes.“

Ha a tétel első része, hogy az adó ott szerzi a pénzt, ahol nincs, a falvakban, kisvárosokban, rónán . . . a kölcsön ott, ahol van, a városokban, a nagytőke székhelyein, némileg túlzott is, második része annál igazabb, hogy a hadikölcsönnel a nép egye-

¹⁾ Arról a tervezetről, amely 1871-ben a Németországnak fizetendő 5 milliárd márka hadisarcot 5%-os vagyoni adó útján (a francia nemzeti vagyon 100 milliárd márkára becsültetett) kívánta előteremteni, Leroy-Beaulieu azt írta, hogy ez a terv keresztülvitele esetén a francia polgárság $\frac{3}{4}$ részét az uszorások kezeire juttatja, általános adószolgátság következne be, mint 1789-ben a főbírlékkal szemben.

teme 4—5%-ot fizet, holott a hadi adó esetén sokan jóval magasabb % mellett kénytelenek kölcsönözni.

Komoly helyzetben a főkérdés mégsem az, hogy a kölcsönnek minő és mennyi előnye van a háboru egyéb segédforrásai fellett, hanem hol és milyen mértékben teremthető elő. Különösen fontos ez a kérdés monarchiánkra nézve, amelynek államai hitel-szükségeiteket még béke idején is túlnyomó részben külföldön elégitik ki.

Európára szóló háborunkban a jelenlegi politikai tagozódás fenmaradása esetén Európa két legnagyobb pénzforrása, Franciaország és Anglia zárva lesz előttünk.

Szövetségesünk, Németország saját szükségeiteinek fedezésével lesz elfoglalva, úgy hogy mi Belgium, Hollandia és Svájc tőkepiacaira leszünk ráutalva. Kérdés azonban, hogy semlegességi szempontok azokat az államokat nem fogják-e feszélyezni¹⁾ s ha ez nem, talán a félelem, hogy a háboru olyan terjedelmet ölthet, amely a semleges államokat is önvédelemre kényszeríti. A pénzügyi nemzetközi vonatkozásai különben annyira bonyolultak, hogy a világháboru nyomában támadó pénzügyi megrázkódtatás semleges államok közgazdaságát is megrendíti, úgy, hogy nagyobb összegek leadása náluk sem jár nehézségek nélkül. Ismeretes dolog, hogy Anglia igényei a búr háboruban alapul szolgáltak általános európai pénzsükségre.¹⁾

¹⁾ Az *interparlamentáris unió* 1913. szeptember elején Hágában tartott XVIII. konferenciája Goblet d'Alviella gróf indítványára már el is fogadott határozati javaslatot, amely szerint a jövő háborújában a semlegesség megszegésének nyilváníttassék, ha a háboruban részt nem vevő hatalom bankjai és tőkésai a hadviselő országok valamelyikének kölcsönt nyujt. A kérdés ugró pontja abban van, hogy tekintettel azokra a rengeteg összegekre, amikbe a jövő háboruja kerülni fog, a finanszírozás egyedüli módja a hadi kölcsön. Gazdag országok (Anglia, Franciaország) képesek lesznek ezt *otthon* megszerezni, de már a többi európai államok első sorban a külföldre lesznek reá utalva. A jelenlegi európai konstelláció mellett külföldön hitelre azonban éppen csak azokban az államokban lehet számítani, amelyek mint Belgium, Holland, Svájc, Északamerika előreláthatólag semlegesek fognak maradni. Eminens érdek tehát, hogy az ezeknél való kölcsönfelvétel elé akadályok ne gördíttessenek. Értelme az egész javaslatnak akkor volna, ha állana, amit indítványozója hangsúlyozott, de semmivel sem bizonyított, amire ellenkezőleg az egész történelem rácsáfol, hogy abban az esetben, ha egy ország tudni fogja, hogy pénzt nem kap, nem fog háborút viselni. Ez azonban eddig sem volt így. Még kevésbé lesz a jövőben, mert a háborura a jövőben csak vitális életérdekek fognak vezetni, ezekre pedig mindig lehet és kell pénzt előteremteni, ha másképp nem, bankóprés útján. A különbség csak az, hogy a jegyprés a háboru pusztításait és veszteségeit fokozza, a közgazdaság összeroskadását sietteti, míg a hadi kölcsön az összes bajó-

Több kilátással fogunk az Egyesült-Államok tőkéseihez fordulni, ahová az osztrák pénzügyi kormány kamatozó pénztári jegyeivel már régebben megtalálta útját és ahol osztrák vezető bankok jó összeköttetéseket (Kuhn, Loeb & Co., Speyer & Co., Knauth, Nachod & Kühne, Hallgarten & Co.) tartanak fenn. Magyar bankjaink, sajnos, a csúfos véget ért Magyar-Amerikai bankot követőleg, a magyar kormány anyagi és erkölcsi támogatásával létesített Transatlantic Trust Company útján sem tudtak az amerikai pénzüvilággal bensőbb vonatkozásokat létesíteni.

Ami az államhitel útján beszerzendő hitel alakját illeti, a rövidebb lejáratu kincstári váltóktól eltekintve, leghelyesebb lesz *kamatozó állami pénztárjegyekkel* fedezni, amelyek 1—2 évig terjedő időszakokban névértéken visszafizetendők.¹⁾ Könnyebb elhelyezésük érdekében nemcsak magasabb kamatozást, hanem árfolyamnyereséget is kell átvevőiknek biztosítani, mivel mindez csak átmeneti hátrány, mely később járadékkonverzióval kiheverhető.

A kicsinyes takarékoság mennyire nem helyén való a háborus kölcsön kibocsátásánál, arra példa Németország esete 1870-ben, ahol az átvételi jutalék megtakarítása végett nem vették igénybe a bankok szolgálatait, hanem nyilvános aláírásra hocsátották az első kölcsönt, amely nagy fiasóval végződött. Ugyanezen háboruban Franciaország 10 milliárdra menő szükségleteit játszva teremtette elő. A háboru előtt a francia államadósság 9.2 milliárd frc. volt. Ebből 8.2 milliárd 3%-os. A francia állami hitelezők tehát kamatláb dolgában nem voltak elkényeztetve. Az első 850 millió frcos kölcsön ugyan még 3%-os alapon bocsátattott ki, de a 60-as árfolyammal, úgy, hogy 5%-ot, pontosan 4.95%-ot hozott. A Mor-

kat enyhíti. Gyakorlati keresztülvihetlenségét az eszmének különben Törökország finaciális bojkottjának kudarcra bizonyítja. Oroszország, Anglia és a monarchia együttes eljárása sem tudta a francia pénzüpiacot visszatartani attól, hogy kölcsönt kapjon Törökország. Megkapta a kölcsönt és még Drinápolyt is.

¹⁾ „On émet des Bons du Trésor (c'est la nouvelle formule) á un ou deux ans de date on paie l'intéret qui est nécessaire, 8 %, plus même si cela est indispensable, et l'on trouve en Europeen Amérique, les fonds dont, on ne peut se passer. On régularise cela par des emprunts á 6 % á la paix ; notre premier emprunt de 2 milliards émis en 1871, á bien couté, au cours de 79 pour les titres libérés 6 ½ %” Paul Leroy-Beaulieu. Les Enseignements des guerres des Balkans c. cikkében. L'Economiste 1913. aug. 23.

gan-kölcsön, amely a hadsereg leveretése után 6% mellett 85-ös árfolyamon került jegyzésre, 7½%-ot biztosított birtokosainak. Csak 1871 júniusa után jöttek a nagy milliárdos kölcsönök. 2776 és 4136 millió fr. összegben 82½, illetve 84½ árfolyamon 5% kamatozás mellett. A tényleges kamatláb 6.3, illetve 6.06 százalék volt. Amíg tehát a konverzió keresztülvive nem volt, a francia járadékhitelező kétannyi kamatot kapott, mint annakelőtte, a konverzió után pedig tőkében 15½—17½%-ot nyert, ha visszafizetést követelt. Aki ezt nem tette, mégis nyert, mivel rendezett állapotok visszatérésével a papírok árfolyama tetemesen emelkedett. Az államhitelezők így mindenképpen jól jártak.

Hasonló politikát követtek Anglia és Oroszország. A bur háboruban Anglia 6—12 hónap mulva visszafizetendő kincstári váltókat és rövid lejáratu pénztárjegyeket nagyobb kamatozásban részesítette és alacsonyabb árfolyamon adta, mint aminővel állami kibocsátványai jegyeztek. Az első igazi hadi kölcsönt, amely 1900 márciusban 30 millió font összegben került aláírásra, 2¾ % és 98 ½ árfolyam mellett bocsátotta ki. Tizenegyszeresen tuljegyezték. Ennek oka abban rejlett, hogy helyes pénzügyi érzékkel a kibocsátási árfolyam 98 ½ % mellett alacsonyabb megállapítást nyert, mint a mekkora a 2¾ %-os consolok akkori jegyzési árfolyama volt. Így akarták a jegyzésnek a nélkülözhetetlen spekulációt megnyerni és meg is nyerték, úgy hogy az új kölcsön hamarosan a kibocsátási árfolyam felé emelkedett. Hasonló módszert, részben még drasztikusabban és tanulságosabb eszközökkel alkalmazott az orosz kormány a japán háboruban, amikor az átvevő bankoknak 3%-os, sőt ennél magasabb jutalékot is biztosított. Oroszország pénzszerzési rendszere mutatja, — írja Helfferich — miként lehet pillanatnyi áldozatok árán állandó előnyöket biztosítani.

A pénzbeli áldozatoknál is jobban fogja serkenteni a piacot a harctéren elért siker. A hitel követi a győzedelmet. A győzelem hírére távoli országok pénzforrásai megnyílnak, vereségre a legrégibb hitelösszeköttetések is felmondják a szolgálatot. A hadtörténelem számos példája igazolja ezt az állítást.

Csak arra kell utalnunk, hogy a japánok háborujuk kezdetén milyen nehézségekkel küzdöttek, ¹⁾ míg pénzhez jutottak, mint

¹⁾ Helfferich i. m. 27. l.

változott helyzetük a háboru folyamán, míg végül a konzervatív Rothschild-bankház is részt vett hadviselésük financozásában.

Két példa a legújabb időből szintén figyelmet érdemel. A balkán háboru kitörése előtt a bolgár kormány a Banque de Paris et de Pays Bas és a Deutsche Bank vezetése alatt álló konzorciummal 180 millió fr. névértékű kölcsönre szerződött. Kitért a háboru s mivel kezdetben a törökök esélyeit kedvezőbben ítélték meg, a kölcsön folyósítása megakadt. Másfelől Törökország a háboru elején a Kuhn, Loeb und Co. newyorki céggel tárgyalt, a cég azonban a döntést fentartotta magának. Kirkilisse elesett, Lüle-Burgas csufos vereséget hozott s erről a kölcsönről nem volt szó többé. Ellenben röviddel ezen török vereségek után, november közepén olvasni lehetett, hogy a bolgárok a háboru előtt megkötött kölcsönre 40 millió előleget kaptak.

Ha az állami kölcsönöknél általában, úgy a hadi kölcsönöknél különösen fontos a *kibocsátás időpontjának* helyes megválasztása. A háboru első hetében, amikor mindenki hitelért aggódik, az államnak még pénztárjegyek kibocsátásától is lehetőleg tartózkodnia kell. Leghelyesebb a háboru megkezdése előtt kellő időben még hamarosan a kölcsönt elhelyezni. Az ilyen kölcsön nemcsak nagy megtakarítást tesz lehetővé, hanem erős morális nyomást is gyakorolhat az ellenfélre. ¹⁾ Mihelyt a helyzet komolysága általánosan ismert, akkor már késő van, bármely áldozatkészek a törvényhozó testületek és bárhogy igyekezzenek a bankok minden technikai akadályt a kölcsön utjából eltávolítani. Csak ha a közgazdaság tul van a válság okozta ijedelmén, léphet fel az állam igényeivel, eleinte rövid lejáratu, később járadékkölcsöneivel.

IV. *Kényszerkölcsönök.*

A pénzügyi hadviselés két főeszköze a hadi adó és hadi kölcsön az állampolgárok adózó képességének és az állam hitelének

¹⁾ A délafrikai háboru ügyében Lord Elgin elnöklete alatt kiküldött bizottság egyik tagja annak a véleményének adott kifejezést, hogy abban az esetben, ha az ellenségeskedések kitörése előtt néhány hónappal a hadügyministerium 10 millió fontnyi összeget kapott volna rendelkezésére, úgy hogy azt csupán a kormány hozzájárulásával, de a parlament nyilvánossága mellőzésével költhette volna el, előkészületek történhetek volna, amelyek a háboru költségeit talán nem kevesebb mint 10 millió fonttal csökkentették volna, ha nem tartották volna vissza egyáltalán a burokat a háboru megüzenésétől.

kihasználásán alapul. Ezzel szemben a kényszerkölcsön és legfőbb alakja, a papírpénz megtámadja úgy az államhitelt, mint az adózóképeséget. Rendszerint úgy jön létre, hogy az állam az adózókra a birtokukban levő vagyonérték, vagy az őket terhelő egyenes adók arányában tetemes összegeket ró ki, ezeket az összegeket szükség esetén az egyenes adók módjára hajtja be. Mivel így a kényszerkölcsönök kivetésükre nézve az adókkal egyeznek és a rendkívüli adókhöz hasonlóan a magánvagyonok megbecsülését és vagyoni kataszterek készítését teszik szükségessé, adókölcsönöknek is szokták nevezni. A hadi adóktól mégis két irányban térhetnek el előnyösen, amennyiben az állam a szegényebb sorsu polgárokat megkímélheti és az adózóktól elvett tőkék kamatozását és visszafizetését ígérheti. Az esetek tulnyomó részében azonban ezek az előnyök nem fognak alkalmaztatni s a kényszerkölcsön nemcsak káros, de igazságtalan is lesz.

Káros, mivel a közgazdaságtól a legszükségesebb tőkét elvonja, a kamatlábat rendkívül felszökteti, az államhitelt hosszú időre megbénítja; igazságtalan, mert a szabad tőkék felett nem rendelkező polgárokat aránytalanul sújtja s gyakran kényszeríti, hogy pénzzé nem tehető birtokuk derelictiójával kivándorjanak.

Kevésbé veszedelmes a kényszerkölcsön, ha az általános vagyoni adó elvei szerint a vagyontalan osztály lehető kimelésével s a vagyonérték arányában mérsékelt emelkedő százalék szerint megállapított összegekben vettetik ki. Járuljon ehhez az állam őszinte törekvése, hogy a pénzügyi válságból felocsudva, a kényszerkölcsönt visszafizeti, vagy legalább is önkéntes kölcsöné alakítja át, akkor a kényszerkölcsön esetleg kedvezőbb rendszabály lehet a hadi adónál és mindenesetre felette áll a papírpénz kibocsátásának.

Mindazonáltal ilyen kényszerkölcsönre is az állam csak akkor érezheti magát jogosítva, ha jövőjét és fennmaradását érintő élet-szükségletek kielégítéséről van szó és önkéntes kölcsön vagy egyáltalán nem, vagy csak rendkívül terhes feltételek mellett köthető, a népesség adózó képessége pedig végleg kimerült.

A formaszerű kényszerkölcsönök alapját az állam hatalmi felsőbbbsége és az abban rejlő kénytető elem alkotja, miért is ezek

a kölcsönök természetöknél fogva csak az állam polgáraival szemben érvényesíthető rendszabályok, belföldi kölcsönök.

Külföldi kényszerkölcsönnek tekinthető az a hadi sarc, amely az ellenség országaiban megszállott városoktól, országrészek-től, tartományoktól beszedetik. A napoleoni hadjáratokban gyakran igénybe vett pénzügyi forrás volt. A domaine extraordinaire jövedelmeit alkották, mely fölött a császár a parlament beleszólása nélkül rendelkezett és amely arra szolgált, hogy belőle tábornokok, katonák külön jutalomban részesüljenek, a Tuileriákban hadi kincs képeztesék, az iparnak és kereskedelemnek segélyek nyujtassanak.

A kényszerkölcsön azonban nemcsak végrehajtás terhe mellett, azaz anyagi kényszerrel, hanem erkölesi kényszerrel is kivethető. A kormány a polgárok hazafiságára és kötelességérzetére utal és a polgárokat az államra nézve oly kedvező feltételek mellett hívja fel a kölcsönben való részvételre, minöket a tőkepiac helyzetéhez az államhittel állapotához képest közönséges kölcsön kibocsátása esetén nem érhetne el.

A kényszerkölcsön jellegét viseli, habár formailag másként fest az államnak az az eljárása, amelylyel az állami fizetéseket felfüggeszti, a jövőben esedékes adókat előre beszedi, vagy hitelezöit arra kényszeríti, hogy már korábban nyujtott kölcsöneiket bizonyos százalékkal felemeljék.

Az állami fizetések felfüggesztése egyike a legártalmasabb és legigazságtalanabb segítő eszközöknek. Az állam az öt terhelő fizetések megtagadásával sok családot nyomorba juttat, a közgazgatás, amelynek pontos működésére, éppen háboruban és közvetlenül a háboru után legnagyobb szükség van, megakasztja, a katonaság kedvét rontja és ezzel harc képességét csökkenti, saját hitelét aláássa, a magánhitelt meglazítja és szentesíti az elvállalt kötelezettségek megszegésének rendszerét. Legfeljebb odáig mehet az állam, hogy alkalmazottai fizetésére adót ró ki, ami igazságos is lehet, hiszen a szabad kereseti pályán működő jövedelme is a háborus válság idején jelentékenyen csökken.

Az állami fizetések elhalasztásánál kevésbé igazságtalan, de még mindig aggasztó jelensége a pénzügyi bomlásnak, mikor az állam a jövőben esedékessé váló adókat előre beszedi. Kevésbé

igazságtalan, mivel a polgárokat nagyjában arányosan éri és kevésbé nyomasztó, mivel az adózók az előlegezett összegek kamatait rendszeresen leszámithatják.

Ezzel szemben a pótkölsőnre szorítás (arrozálás) csupán az államhitelezők osztályát sújtja, amikor valamely anyagi hátrány pl. kölcsöntőke vagy kamat egy részének elvesztése mellett, arra kényszeríti hitelezőit, hogy már korábban nyújtott kölcsöneiket utólagosan bizonyos százalékkal felemeljék. A pótkölsőnre való szorítás szomorú következményei különösen azoknál fognak mutatkozni, akik az elrendelt pótbefizetéseket teljesíteni nem képesek s emiatt a birtokukban levő állampapirokat ép oly időben kénytelenek áruba bocsátani, amikor az állam csődjével fenyegető pénzügyi miveletek az állami kibocsájtványok árfolyamát mélyen lenyomják.

Az állami kényszerkölcsönök minden hibáik ellenére a háborúk által okozott költségek beszerzésére a legtöbb európai állam történetében ismeretesek. Klasszikus földje volt a pénzügyi hadviselés ezen rendszerének Ausztria, ahol a kormány már 1705-ben rendelte el, hogy a polgárok a tulajdonukban levő ezüstkészletnek fele részét természetben, vagy pénzben az államnak engedjék át. Majd 1770-ben kötelezővé tette, hogy az alapítványok, kiskorúak, testületek stb. tőkési állampapirokban helyeztessenek el. Formaszerű kényszerkölcsönökre a napoleoni háborúkban került sor, amikor 1794—1806-ig csaknem évenként vettek ki és 3 és fél százalékkal gyümölcsöztettek. Később 1850-ben Lombardiára vetettek ki kényszerkölcsönt, amelyet 1859-ben a bizonytalanná vált tartomány pénzügyi lekötése céljából megismételtek. A kényszerkölcsön 75 millió forintról szólt, 5%-kal kamatozott és 70%-kal volt készpénzben befizetendő. Az 1854-ik évi osztrák „nemzeti kölcsön“ is az államhatóságok erkölcsi nyomása alatt jött létre. Poroszország is a kényszererkölcsönök változatos alakját produkálta. Különösen Nagy Frigyes kedvelte a pénzszerzés ezen módját, amely a napoleoni háborúk alatt ugyszólván állandósult. A hivatalnokok fizetésének, a katonák zsoldjának, a nyugdíjaknak visszatartása napirenden volt, az előre kivetett adók beszedése is szokássá vált és még az 1866. évi háború kitörésekor is alkalmaztatott. Anglia, Oroszország, Bajorország újabb története is számos pél-

dáját adja a kényszerkölcsönök alkalmazásának, míg Franciaország a rendszer meghonosítását elkerülte az által, hogy az első kísérletet, amelyet a francia kormány 1000 millió frank ily úton való beszerzésére tett, 1793-ban a vagyonos osztály ellenszegülése megbuktatta.

A legújabb időben kényszerkölcsönök mint a hadi pénzügy segédeszközei nem alkalmaztattak, mivel a nemzetközi hitelszervezet annyira fejlett és teljesítőképes, hogy még kevéssé biztos pénzügyekkel bíró és gyengébb alapokon nyugvó államok is hitel-szükségeit a nemzetközi tőkepiacon elfogadható feltételek mellett elégíthetik ki.

V. *Papírpénz.*

Ha az állam hitele teljesen kimerült, vagy a döntő vereséggel megszünt és a kormány kölcsönt egyáltalán nem, vagy csak megalázó feltételek mellett köthet, az adóteher tetemes súlyosbitása pedig még nagyobb veszélyekkel fenyeget és az állami javak is csak roppant veszteséggel tehetőek pénzzé, akkor a végső szükség a papírpénznek mint utolsó kisegítőnek is megadja a jogosultság kellékét.

Megnyugtató politikai és közgazdasági viszonyok között a papiros pénz kibocsátása nemcsak a legolcsóbb és legkényelmesebb állami hitelművelet, hanem veszélytelen is, amíg forgalmi értéke az ugyanolyan névértékű fémpénz ércértékének megfelel, más szóval a papiros pénz parin áll. Háborús válság idején azonban a nem tulságos mennyiségben forgalomban levő papírpénz is sokat veszít értékéből és a papírvaluta minden vonalon rengeteg pusztítást visz végbe.

A pénzügyi hadviselés eszközei közül is a leggyorsabb segílyt nyújtja a papírpénz kibocsátása, de mégis a legveszélyesebb mód, amely súlyos és tartós gazdasági bajokkal jár.

Az egyre nagyobb mennyiségben forgalomba kerülő papirjegyek a teljes értékű valutapénzt kiszorítják és agiót eredményeznek. Folytonos érték hullámlásuk hosszabb időre terjedő üzletek kötését lehetetlenné teszi és az egész gazdasági életre zsibbasztólag hat. A fedezetlen papírpénz idővel értékét veszti, ami visszahat

az államhitelre, úgy hogy az állam kölcsönt még később is csak súlyos feltételek mellett kaphat.

Az északamerikai Egyesült Államok esete szolgáltat erre érdekes példát. Amikor az 1861—64. polgárháboru kezdetén kamatozó államkötvények helyett az u. n. Green-backs jegyeket bocsátották ki, a készfizetések biztos értékmérője helyébe ingadozó valuta lépett. A háboru céljaira nemsokára mégis kölcsönöket kellett igénybe venni, és pedig egyre rosszabbodó valuta miatt magasabb kamatra, úgy hogy az államok adóssága 1862-ben 91 millió dollárról hirtelen 524 millióra és 1866-ig 2.773 millió dollárra emelkedett. Hogy az állami papirpénz kényszerforgalmánál sohasem lehet előre meghatározni, hogy mikor szünik meg és hogy mennyire nincs módjukban a kormányférfiaknak utódaik esetleges tulzásait lehetetlenné tenni Ausztria elrettentő példája világosan mutatja.

A kényszerkelettel felruházott és beválthatatlan papirospénz elmaradhatatlan rombolásai dacára minden európai állam hadtörténetében felbukkan s csak két ország, Anglia és Franciaország kimeríthetetlennek látszó erejével volt képes elkerülni e rendszabály alkalmazását. Amit ebben a két országban papirgazdálkodás alatt értettek, az a jegybank készfizetési kötelezettségének felfüggesztése volt, tehát olyan intézkedés, amelyet más államok rendezett viszonyok között béke idején alkalmaznak. De az ilyen értelemben vett papirgazdálkodás, mint a forradalom és a napoleoni háboruk következménye Angliában csak 1797—1821-ig folyt Franciaországban pedig két nemzeti katasztrófa idézte fel, az 1848-iki, amikor a francia bank készfizetési kötelezettségei 1850-ig voltak felfüggesztve és a német-francia háboru alkalmából, amikor hét esztendeig tartott ez az állapot.

Lényegesen eltér a kényszerárfolyammal bíró de emellett fedezett bankjegyek ezen rendszerétől az az eljárás, amikor az állam ugyan nem maga veszi igénybe a bankóprést, hanem valamely bankot, rendszerint az ország jegybankját kötelezi arra, hogy állami célokra, be nem váltható jegyeket („bankjegyalaku államjegyeket“, mint Ausztriában hívták) bocsásson ki. A bank ilyenkor tőkéből ugyan nem kölcsönöz az államnak, hanem kezességet vállal a közönséggel szemben a kibocsátott jegyekért, ami által

hosszu időre üzleti forgalmát is megbénítja. Az ilyen elpalástolt papirospénzadósságnak vannak mégis előnyei az állam által közvetlenül kibocsátott pénzjegyek fölött. A beválthatatlan bankjegyek végnélküli szaporítása nehezebben megy, mert itt a törvényhozás és a kormány akarata mellett szót kér a bank részvényeseinek érdeke is. A bankjegyekbe burkolt papirospénz jobban fogja siettetni a valuta viszonyok rendezését, mivel az állam a bankkal kötött szerződésében a bankjegyadósság visszafizetésére s ezzel a valuta helyreállítására vállal kötelezettséget. Végül a beválthatatlan bankjegyeknek üzleti kölcsönökben hihelyezett részére szabadon marad a bankhoz való szabályos visszaözlés utja.

A papirpénz árfolyamára két tényezőnek van döntő befolyása. Az egyik a papirpénz mennyisége. A megengedhető mérték túllépésével értéke ugyanazon arányban süllyed, amint a forgalomban levő összeg emelkedik, mert mennél erősebben van az állam adóssági számlája megterhelve, annál kisebb a valószínűség, hogy beváltassék. Ugyanilyen hatással van a papirpénz árfolyamára a háboru állása. Kedvezőtlen hírekre csökken, még akkor is, ha nincs tulnag mennyiségben kibocsátva. A papirpénz mindenképpen az utolsó segédeszköz a háboru pénzügyi terheinek fedezésére.

VI. Hadi kárpótlás.

A pénzügyi hadviselés nehézségei megszűnnek arra a félre nézve, amelyik ellenfelét megfelelő hadi kárpótlás fizetésére tudja kényszeríteni.

Japán utolsó nagy háboruját befejezte anélkül, hogy ezt tehetné volna. A tengeri uralmat magához ragadta, de Oroszország szárazföldi birtokait az ellenfél előrelátható tulereje folytán és a rengeteg távolságok miatt, ahol azt felkeresnie kellett volna, meg nem szállhatta. Európában ilyen eset alig fog bekövetkezni, mert itt az ellenséges erők forrásai mindig elérhetőek, vagy legalább megközelíthetőek lesznek.

A hadi kárpótlás első hatása abban fog mutatkozni, hogy a győztes fél hitelképessége rendkívüli mértékben emelkedik. Ha a kárpótlás azonnal nem is folyik be, a pénzszerzés a győztes félnek nem okoz gondot. Rendeltetése első sorban az lesz, hogy a háboru

tényleges kiadásait fedezze, az erre a célra felvett kölcsönök visszafizetését lehetővé tegye. Ettől eltekintve azonban felhasználási módja ép úgy, mint közgazdasági hatása a lehető legváltozatosabb lehet.

Szolgálhat *külföldi pénztartalékok* képzésére, amelyek egyelőre érintetlenül maradnak. Hatásuk ezeknek csak akkor fog érvényesülni, ha tényleges felhasználásukra kerül a sor. Ilyenkor a külföldi deviza árfolyamokat nyomni fogják és ez által a behozatalt kedvezőbbé teszik, ami sok iparágak nem kívánatos. A hadi kárpótlás a *belső forgalomnak* is átadható és ekkor más hatása nincs, mint a jegykibocsátásnak. Minden attól függ, hogy a belforgalomba özőnlő hadi kárpótlás, esetleg devizák formájában, amelyek a piac rendeltetésére bocsáttatnak, csak áremelőleg hat-e, vagy a termelést is ösztönzi. Biztos az, hogy az áremelkedés pusztá reményét sokan leszámítolják, úgy, hogy a lakbérek, nyers anyagárak magasra szöknek, még mielőtt a hadikárpótlás egyetlen fillérje forgalomba kerülne.

Az így eleve erősebben terhelt termelés egyenesen válságra van hivatva.

Máskép áll a dolog, ha a hadi kárpótlás arra fordítatik, hogy a külföldön *járadékok, vasutak, ércbányák* stb. vásároltassanak. Ilyenkor is megtörténhetik, hogy a kárpótlás jelentékeny része áremelkedésre esik, ha csak a fizetések hosszabb időre el nem oszlanak.

Az állam, amely hadi kárpótlás fizetésére köteleztetik, ezen kötelezettségének talán magasabb vámokkal és adóemelésekkel fog eleget tenni, ami erősen emelkedő termeléssel mehet párhuzamosan, amint ez Franciaországban is 1871 után történt.

A francia hadi kárpótlás folytán az Európában meglevő pénzmenyiség kétségtelenül szaporodott, mivel a franciák a belföldön az arany helyébe a papirt léptették, amit már azelőtt is megtehettek volna, ha tényleg nem is tették. A hadi kárpótlás nagy részét a francia tőkés úgy teremtette elő, hogy értékpapir birtokát egyszerűen kicserélte, külföldi papirjait eladta és a saját kincstárának lett hitelezője. Korábbi értékeit átvették mások, részben a németek, amikor a francia milliárdokat kapták, akik rövidesen reá, a nagy alapítási szédelgések közepette beállott bécsi és berlini

krachban ujonnan szerzett pénzük jelentékeny részét elvesztették, míg Franciaországot a válság alig érintette. ¹⁾

„A Franciaország által Németországnak fizetett hadi kárpótlás milliárdjai — írja Fredérik Passy — ²⁾ miután lehetővé tették a katonai kiadások egy részének fedezését, a nép széles rétegeiben szitott illúzió következtében felidéztek egyikét a legsúlyosabb válságoknak, amelynek méretét 1875-ben az a tény adja meg, hogy a fémipari művekben alkalmazott munkások száma 50 %-kal csökkent. A Thomas-féle eljárás feltalálása nélkül, amely a phosphortartalmu ércek feldolgozását lehetővé tette és ezen iparok fellendülését maga után vont, a baj még nagyobb arányokat öltött volna.“

Látjuk ebből a néhány vonatkozásból, hogy az állam, amely hadi kárpótlást kap, nyereségében számos tényező összeműködése révén korlátozva van, de hogy semmi nyeresége nem volna belőle, — amint Serrigny³⁾ állítja — erős tuzzás.

A hadi kárpótlás kötelezettsége új vállalatok létesítésére készíthető, amelyek a felemelt adót fizetni hivatva lesznek. Kezdetben a külföld látja ennek hasznát, később a belföldi is. Utóbbi nem igen szokták meggondolni. Így nálunk gyakran hallani a megjegyzést, hogy az esetben, ha a monarchia háboruban leverné Szerbiát, magas hadi kárpótlás fizetésére kell kötelezni, hacsak okkupálni nem akarjuk. És pedig sokan azt hiszik, hogy a hadi kárpótlás úgy állapítható meg, hogy Szerbia hosszú időre súlyosan

¹⁾ „Die in bezug auf Dauer und räumliche Ausdehnung grösste Krise ist diejenige des Jahres 1873. Mag die Krise auch zuerst in Österreich ausgebrochen sein, ihr Ursprung lag doch auf deutschem Boden. Die ruhmreichen Kämpfe von 1866 und 1870—71, die Entstehung eines nun auch politisch geeigneten grossen deutschen Wirtschaftsgebietes mit einheitlicher, sich rasch entwickelnder Gesetzgebung, die mittelst der *französischen Milliarden* rasch bewirkte Tilgung der deutschen Staatsschulden, der dadurch bedingte Kapitalüberfluss, das plötzlich ungeheuer gewachsene Vertrauen in die eigene Leistungsfähigkeit, das Streben, England und Frankreich auch auf wirtschaftlichem Gebiete zu erreichen, alle diese Momente führten zu einer Unternehmungslust und schliesslich zu einer wahren Gründungsmanie, wie sie in Deutschland noch nicht erlebt worden war“. Handwörterbuch der Staatswissenschaften *Herkner*, Krisen VI. k., 271. l.

²⁾ Abban az előszóban, amelyet *Serrigny*, Les consequences économiques de la prochaine guerre c. munkájához irt.

³⁾ Le peuple allemand ne s'était pas enrichi d'un centime, mais les capitaux à placer par les rentiers étaient considérables et les sommes à faire fructifier par les établissements de crédit énormes! *Serrigny* i. m., 379. l.

fog károsíthatni. Holott a valóságban a dolog másképp is sikerülhet.

A franciák a szerbeknek a kárpótlás összegét kölcsönözhetik és ennek fejében értékes előjogokat (vasuti engedélyek, vámszedés stb.) kiköthetnek maguknak. Ezeknek a jogoknak értékesítése Szerbiának is javára válik. Francia gépek, berendezések, szerszámok bevitele a vámbevételeket emelné, a nagyobbított termelés az adóbevételeket növelné. Habár a fizetések a monarchia és Franciaország részére némely tekintetben nyomasztók lesznek, mégis a gyors fellendülés lehetősége adva van.

Előfordulhat az is, hogy a területében lényegesen megcsontított ország a hadi sarcot csak úgy fogja előteremthetni, hogy a vámokat lényegesen felemeli s így a külföldet is erősen sújtja. Ez lett volna az eset, ha a balkán háboru befejeztével a szövetséges államok kívánsága teljesült volna.

Törökország területi veszteségei folytán jövedelmének egy ötöd részét veszítette el. Ennek ellenében a balkán államok egy és fél milliárd török fontot követeltek, ami 4% mellett 50 évre elosztva 3.076.004 török font annuitást szükségelt volna. Ezt az összeget Törökország csak két uton tudta volna előteremteni, új kölcsön révén, vagy az Európából oda bevitt árukra kirótt vám felemelése által.¹⁾ A költségek nagy részét mindkét esetben Európa fizette volna meg. A nagyhatalmak tehát nem minden ok nélkül elleneztek a szövetséges államok kárpótlásra irányuló igényeit.

Hadi kincs, hadi kölcsönpénztárak, hadi adók, hadi kölcsönök, papírpénz, hadi sarc, ezekkel ki vannak merítve a háboru pénzszerzésének szokott eszközei. Adott esetben mindegyikre sor kerülhet s mindegyiknek meg lehet a maga jogosultsága. Az államjavak tömeges áruba bocsátása, a kényszerkölcsönök igénybevétele a legvégső eszközök, amelyek csak az államtönk elhárítására alkalmazhatók.

Közvetlenül a mozgósítás elrendelése után első sorban a pénzügyi készütség szervei, a békeállapot berendezkedései fognak

¹⁾ Törökország ugyan 4%-kal felemelte vámjait, de ezt a többjövédelmet saját céljaira fordítja.

fokozott tevékenységet kifejteni s teljes kibontakozáshoz jutni. Köztük a jegybank fogja a legfontosabb szerepet vinni. A mozgósítás hatalmas költségeihez s még inkább az általános ijedelem csillapításához szükség lesz azonfelül arany tartalékra, hadi kincsekre. A háborus válság enyhülésével sor kerül a fegfőbb pénzforrásra, a kölcsönkibocsátásra. Hadi adók kivetése csak a háboru befejezése után fog kellő módon érvényesülni és a háborus költségek fedezését és kölcsönök visszafizetését lehetővé tenni.

A hadi kincs a háboru megkezdésének, a hadi kölcsön folytatásának a hadi adó végleges fedezésének eszköze.

A háboru pénzügyi vezetésének ez volna legegyszerűbb képlete. Rendszerint azonban a háboruk financirozása nem fog ilyen szabályosan lefolyni. A kormányok, hol rendkívüli adókhoz, hol kölcsönökhöz fognak nyulni, hol együttesen alkalmazni mind a kettőt. A szükséglet természete és nagysága, az eddigi adók sulya, a nemzet teherviselő képessége, a külföldi piacok hozzáférhetősége szerint, majd az egyik, majd a másik fedezeti eszköz fog megfelelőbbnek mutatkozni.

A pénzügyi hadviselés művészete éppen abban rejlik, hogy az állam pénzügyi vezetői a különböző módozatok helyes kombinációjával és a hazai közgazdaság lehető kiméletével a kellő időben, a kellő eszközöket előteremteni tudják.

IRODALOM

Ahr W. : Kriegswesen u. Volkswirtschaft d. Grossmächte während der letzten 30 Jahre II. kiad. 1910.

Anitschkow Michael : Krieg u. Arbeit. Berlin 1900.

Barker Ellis : The armament Race and its latest Development. Fortnightly Review 1913. April.

Bernhardi, Friedrich v. : Deutschland u. der nächste Krieg. Stuttgart 1912.

Behrend W. : Die Kartoffel im Kriege. Preussische Jahrbücher 1908.

Biermer, Magnus : Die finanzielle Mobilmachung : Vorträge aus dem Nachlass. Giessen 1913.

Blume W. v. : Militärpolitische Aufsätze, Berlin 1906.

Blume W. v. : Die Wehrkraft Deutschlands im Vergleich mit d. der anderen europ. Grossmächte. Berlin 1913.

Bloch, v. Joh. : Der Krieg. Német ford. Berlin 1899.

Borgh, van der : Wehrbeitrag u. Deckungsgesetze vom 3. Juli 1913. Stuttgart 1913.

Dietzel : Kriegsteuer o. Kriegsanleihe. Tübingen 1912.

Erzberger M. : Der Wehrbeitrag, Stuttgart 1913.

Faragó Miksa : Kossuth-bankók kora. A szabadságharc pénzügyei. Budapest, 1912.

Flora, Federice : Le finanze della guerra. La Riforma Sociale. Torino 1912.

Földes Béla : Társadalmi gazdaságtan, V. kiadás. 1913.

Földes Béla : Államháztartástan. II. kiadás. 1913.

Giffen, Sir Robert : The Necessity of a War Chest in this country or a greatly increased Gold Reserve. Előadás 1908-ból.

Helfferich, Karl : Das Geld im russisch-japanischen Kriege, Berlin 1906.

Hilsenbeck, Wilhelm : Die Deckung d. Kosten des Krieges in Südafrika von 1899—1902 von Seiten Englands, Stuttgart 1904.

Jöhr, Dr. Adolf : Die Volkswirtschaft der Schweiz im Kriegsfall. Zürich 1912.

Láng Lajos : A quóta. Budapest, 1897.

Lawson W. R. : Modern wars and war taxes. Edinburgh 1912.

Loebells : Jahresbericht über das Heer u. Kriegswesen, 1912. évf. Berlin 1913.

Ludwig : Kriegsführung u. Geld. Grosser Generalstab : Vierteljahreshefte für Truppenführung u. Heereskunde, IV. évf. 2—3. füzet.

Magyar katonai közlöny : havi folyóirat, Budapest.

Neubürger, Dr. Fritz : Die Kriegsbereitschaft d. deutschen Geld- u. Kapitalmarktes, Berlin 1913.

Neurath, Otto : Gesetzliche Barzahlungen und Kriegsfall. Schmollers Jahrb. für Gesetzgebund XXIII. évf.

Neurath, Otto : Probleme der Kriegswirtschaftslehre. Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaften 1913. évf.

Pfeiffer, Ludwig : Kriegsgeist, Dresden 1909.

Reinach Joseph : L'armée toujours prête. Paris 1913.

Riesser, Dr. J. : Finanzielle Kriegsbereitschaft u. Kriegsführung, II. kiad. 1913.

Serrigny B. : Les conséquences économiques et sociales d'une prochaine guerre, Paris 1909.

Schwarz, Otto : Die finanzielle Stellung der europäischen Grossmächte, Berlin 1913.

Streffleurs : Militärische Zeitschrift, Wien.

Ströll, Dr. Moritz : Über das deutsche Geldwesen im Kriegsfall, Jahrb. für Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft XXIII. 1899.

Völcker : Die deutsche Volkswirtschaft im Kriegsfall, Leipzig 1909.

Woinovich Emil : Elmélkedés a modern háboruról. Magyar Katona Közlöny 1910. évf.